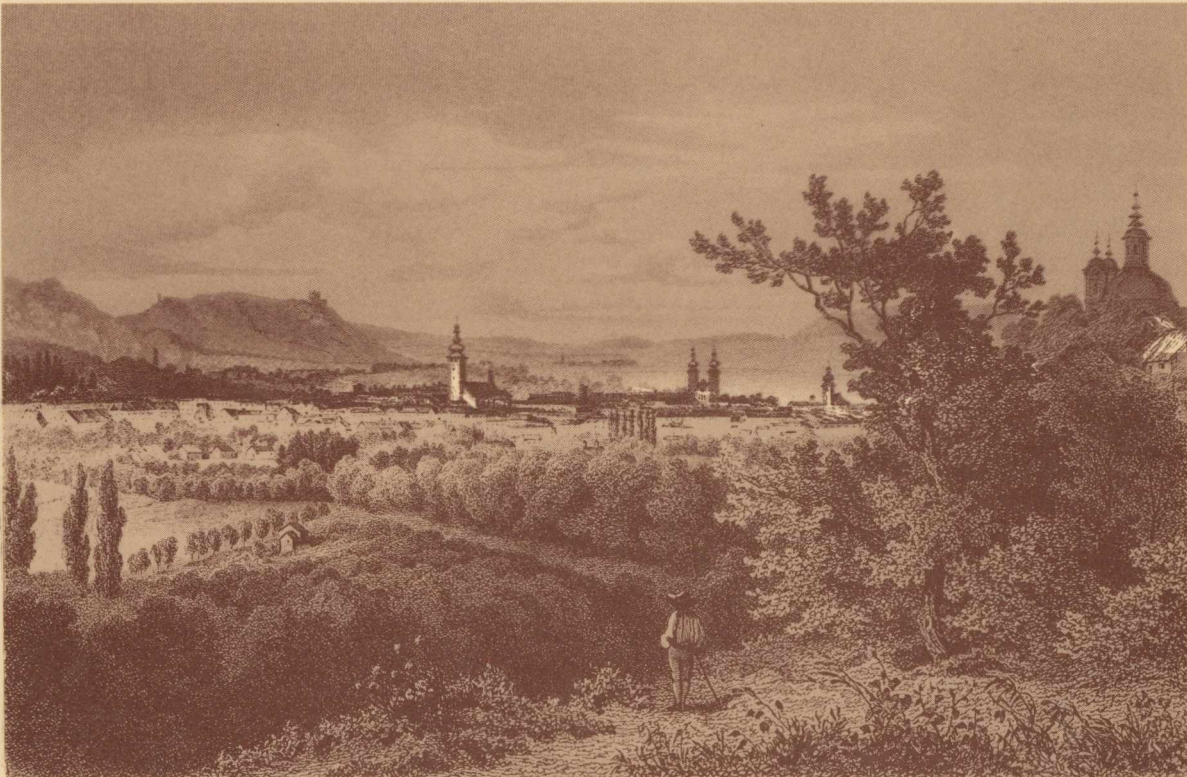

936

GÖMÖRY JÁNOS

EPERJES

ÉS AZ EVANGÉLIKUS KOLLÉGIUM TÖRTÉNETE

286

GÖMÖRY JÁNOS

EPERJES

ÉS AZ EVANGÉLIKUS KOLLÉGIUM TÖRTÉNETE

ISBN 963-04-4324-2

Gömöry J: EPERJES

Gömöry János 412 oldalas gépelt, sajátkezű javításaival ellátott Emlékezéseinek eredeti példánya alapján szerkesztette:

Nemessányi Lászlóné

Lektorálta: dr.Fabiny Tibor

GÖMÖRY JÁNOS

EPERJES

ÉS AZ EVANGÉLIKUS KOLLEGIUM TÖRTÉNETE

Felelős kiadó: Evangélikus Országos Múzeum, dr. Fabiny Tibor
Készült a Lipótvárosi Nyomdában, Budapest, 1994.

ISBN 963-04-4394-5

TARTALOM

Ajánlás	5
Néhány szó e könyvről és írójáról	7
Eperjes keletkezése és magyarsága	9
Eperjes a középkorban	13
A reformáció és a reneszánsz Eperjesen	18
Az ellenreformáció és a barokk Eperjesen	32
A barokk-rokokó és a XIX.század uralkodó eszméinek hatása Eperjesen	36
Berzeviczy Gergely, az újkori eszmék első hirdetője	42
A német Eperjes; Kazinczy Ferenc Eperjesen	48
A kollégiumi ifjúság és a magyarság újjáébredése: Kossuth Eperjesen; a Magyar Társaság	55
Eperjes a reformkorszak, az 1848/49-es szabadságharc és az abszolutizmus korában	63
Eperjes az 1867 évi kiegyezés után	69
Gömöry János, az eperjesi diák	71
Eperjes és a Kollégium a XX.század első harmadában	76
A Kollégium Főgimnáziuma	76
Az Országos Evangélikus Tanáregyesület	81
Eperjes kultúrélete az első világháborúig	82
Személyes élmények az 1918 - 1931 közötti időről	86
A 95 éves Gömöry János utószava az olvasóhoz	93
Forrásművek, jegyzetek	94
A könyvben említett személyek névjegyzéke	
I. A honfoglalástól - a szatmári békéig (1711)	96
II. 1711-től 1931-ig	98

AJÁNLÁS

Az Ősi sárosi föld iránti ragaszkodással, Eperjes történelmi múltja megbecsülésével, és a "Tarcza-parti Athén" utolsó magyar pedagógusa és igazgató-tanára, Gömöry János emléke iránti kegyelettel ajánlom e könyvet mindazoknak, akikben él e hányatott sorsú város iránti szeretet.

A 97 évet megélt, nyíregyházi születésű polihisztor élet-pályája felölelt csaknem egy egész századot. Az eperjesi Evangélikus Kollégium igazgató-tanára és a kassai Kazinczy Társaság főtitkára, majd elnöke a szlovák-magyar lakosságcsere során a fővárostól nem messze fekvő Sóskútra került 78 éves kora után. Beázó, rozoga falusi ház lett az osztályrésze hűséges feleségével, a kassai származású Fenyvessy Irénnel együtt. Amikor áttelepítették, ott se vasút, se villany, de még autóbusz sem volt. Élete alkonyán itt javítgatta kéziratos emlékeinek veretesen megírt szövegét.

Eperjes tragikus sorsában az egész Felvidék, a havas bércek és kies völgyek, a patinás városok és szépséges falvak magyarságának drámája tükröződik.

Érleljen gyümölcsöt és hozzon áldást a könyv olvasása!

Budapest, 1994. június

Dr. Fabiny Tibor
egyháztörténész
teológiai tanár

Az eperjesi Kollégium a hatvanas években

Gömöry János eperjesi otthonában
nyugdíjazása után, 1930 körül

NÉHÁNY SZÓ E KÖNYVRŐL ÉS IRÓJÁRÓL

Rendhagyó könyvet tart kezében az olvasó: aki írta, nem pénzért tanulmányozta a hagyomány- és mondavilág anyagait, rendszerezett történeti eseményeket, kutatót a levéltárakban okmányok, királyi kiváltságlevelek, telekkönyvi, bírósági, és céhbeli iratok, évkönyvek után, hanem kezdettől fogva az otthonának tartott várost akarta megajándékozni munkájával. Kereste és megtalálta mindazokat az embereket, akik Eperjesen éltek, munkálkodtak, vagy akik a városra személyes hatást gyakoroltak. Egyes történeti részeket fél évszázaddal ezelőtt közreadott, de ezek háborúk, országos és nemzetiségi ellentétek süllyesztőjében tűntek el.

Gömöry János 80 éves kora után állította össze emlékiratait. Könyve "Emlékeim egy letűnt világról" címmel 1964-ben jelent meg Szalattai Rezső előszavával, a Szépirodalmi Kiadó gondozásában. Eperjes történetét, mint munkásságának jelentős részét, szerette volna beleilleszteni, de a szűk terjedelem miatt ez is kimaradt. Csak a személyes élményeit tartalmazó fejezetek kerültek a könyvbe, néhol politikai jellegű alcímekkel ellátva, és helyenként igen nagy kihagyásokkal.

Gömöry János 1869 május 12.-én született Nyíregyházán, éppen 125 évvel ezelőtt. Itt töltötte gyermek- és serdülőéveit. Özvegy édesanyja óvónői fizetéséből neveltette öt gyermekét. János négy évig volt az eperjesi evangélikus Kollégium diákja, majd 1897-től a Kollégium Főgimnáziumának tanára. 1903-ban választották meg ugyanitt igazgatónak, s ezen a helyen kitartott mindaddig, míg a Főgimnáziumban magyarnyelvű tanítás folyt. 1931-ben költözött át Kassára, azt tervezve, hogy visszavonul minden közéleti szerepléstől. Eperjesi búcsúestjével zárul ez a könyv, hiszen összefüggő tanári életművéhez hozzátenni semmit nem akarunk.

Gömöry János tevékenysége természetesen folytatódott: tervei ellenére máról-holnapra belekerült a kassai magyar kulturális élet forgatagába. Sok mindent átélt itt mindaddig, míg a közel 80 éves embert 1947 június 19.-én, feleségével együtt tehervonaton

"áttelepítették" Magyarországra. Üresen álló budapesti iskolai helyiségben laktak, majd az Áttelepítő Bizottság bürokratikus intézkedése folytán, Sós-kútra kerültek, egy szlovák család által elhagyott, düledező parasztházba, 288 Ft nyugdíjjal.

Szalatnai Rezső írását idézve: "Gömöry János ma is szálfalak, ma is zengő, tévedni képtelen hanggal és hangsúllyal, mélységes hittel, szép tudományú elmével." ... "Nem törte meg, hogy falura jutott öregkorára, elvesztette a maga világát, egyedül maradt. Történelmi leckének vette, már ezért sem szabad elfelejteni pedagógiáját. Más talán elérzékenyedik, ha belép a számára rendeltetett házba, melynek padlója behorpad első lépése alatt és teteje majdnem rászakad. Ez a kemény öreg szerszámokat fogott, kőmuvest hozatott, együtt javították ki a házikót. Aztán sietett a tanácsházba, mert éppen sós-kúti letelepedése után századik évét ünnepeltük az 1848/49-es szabadságharcnak, tehát előadásokat rendezett s lankadatlan hévvel magyarázta, mit értsenek Sós-kúton is Petőfi forradalmán."

Felesége halála után a budai Hidegkútra került, a nyugdíjas pedagógusok otthonába, és még megérhette emlékiratai egy részének megjelenését. Soha, senkinek nem tesz szemrehányást, írását a felekezeti és nemzetiségi harcok felett álló, krisztusi szeretet hatja át. 97 éves kort ért meg szellemi frissességben; teste a Farkasréti temetőben nyugszik szeretett feleségével és János fiával együtt, aki csak négy évvel élte túl. Értékes, eredeti kézirata menyétől, sz. Darai Évától, távoli rokonunktól került hozzám.

Köszönöm dr. Fabiny Tibor tanár Úrnak, az Evangélikus Országos Múzeum igazgatójának, hogy támogatta és lehetővé tette a Múzeumnak ajándékozott kéziratból e könyv kiadását.

Budapest, 1994. májusában

Nemessányi Lászlóné

EPERJES KELETKEZÉSE ÉS MAGYARSÁGA [1]

A szlovákiai városok közül Eperjes, a megszünt Sáros vármegye volt székhelye érdekes kulturális múltra tekinthet vissza. Fölhangzik gyakran az a vélemény, hogy a magyarság Sárosban gyökértelen nép. Hiszen maga Eperjes is - mondják e vélemény hangoztatói - német alapítású és német többségű város volt. Ám ha véleményt akarunk mondani az ilyen kérdésről, úgy nem egy évszázad, de lehet mondani, ezer év perspektívájából kell a sárosi magyarság kérdésében ítélni. Márpedig bebizonyítható tény, hogy e régmúlt időkben a magyar falvaknak egész sora virágzott Sárosban, és az ott élő magyarságnak része van annak a kultúrának megteremtésében, amelyet "sárosi kultúrának" neveztek. És hogy mindaz, ami magyar volt, népszerűségnek is örvendett éppen abban az időben, amikor a bécsi politika irtott mindent, ami magyar; amikor a kultúra és a népek testvéri együttérzése nem állott egymással ellentétben.

Sáros századokon át sajtóságos kis világ volt, amelyről ma Mikszáth Kálmán "Gavallérjai" után torzképet alkot az, aki sohasem élt Sárosban. Valójában azonban ez az ősi föld kultúrterület volt, és pedig olyan egyéni vonásokkal, amelyhez foghatót a régi Felső-Magyarországon keveset találtunk. Magyar- szlovák- német- ruszin- és lengyellakta föld volt ez. Békességben, egymás megbecsülésében élt együtt ez a sokféle nép a letűnt századokban. E népek közül mindegyik fönmaradt; csak a magyar tűnt el a falvakból, sőt csaknem egészen a városokból is. Nem csoda tehát, ha a múltat nem ismerő idegen, de még az átlagos műveltségű bennszülött is hajlandó elfogadni, hogy Eperjesen a magyar nyelv mestersegesen táplált üvegházi növény, amelyet kímélni nem érdemes, mert ez úgyszólván az idegen talajon magától mihamar el fog pusztulni.

Sáros kultúrája azonban a magyarra nézve nem idegen, van ehhez legalábbis annyi jussa, mint a többi ott élő népnek. Hiszen a város alapításában és életében a magyarok mindig tevékeny részt vettek. E tanulmánynak nincs is más célja, mint ezt igazolni és Eperjes múltját a maga igaz mivoltában rekonstruálni.

Újabb kutatások megállapítják, hogy a honfoglalás idejében a Felső-Tiszánál és a Mátra vidékén a török fajú kaba törzs telepedett le. Ennek egyik ága, az Aba-nemzetség a Hernád széles völgyében először Kassa vidékéig, majd Sárosban a Tarca mentén a két Strázs-hegy aljáig terjesztette ki szállásbirtokát. Ezen a szállásbirtokon épült fel Abaujvár. Érthető tehát, hogy a Tarca alsó folyása mentén Sárosban az Árpádház-beli királyok oklevelei csupa magyar nyelvű községet említenek. Majd valószínűleg királyi adományok révén ez a törzs feljebb húzódik és újonnan szerzett szállásbirtokának sárosi központját is Újvárnak nevezi el. A XIII. század végén aztán ebből a szállásbirtokból egy új vár-ispánság keletkezik. Ez volt Sáros vármegye. Sáros maga magyar szó. A szlovák Sariš az ómagyar Sáris (Sáros) átvétele.

Anonymus szerint a magyar honfoglalás e tájon "usque ad castrum salis" - tehát a Sáros megyei Sóvár-ig történt. Sóvárnak sem szlovák, sem német neve nem volt. Csaknem a legújabb időkig a szlovákok is Šovar, Šomvar név alatt ismerték. Csak a Bach-korszakban keletkezett a Slana és Salzburg, - az államfordulat után Solnohrad -, majd Solivar elnevezés. A Tarca és Tapoly völgyében van több olyan község, mint Sóvár, amelyet csaknem máig a szlovák és német lakosság, ha eltorzítva is, magyar névvel nevez: Orkuta (Ürkútja), Tölcsemeš (Tótselymes), Budzimir (Budamér), Sebes, Kellemes, stb. Vannak viszont itt olyan tősgyökeres elnevezésű falvak, amelyeket az Árpádház-beli királyok idejében csak magyar nevükön ismerünk. Ilyenek: Nyárs (Nyás), Ardó, Kende, Somos, Som, Böki, Kisszilva, Nagyszilva, Ölyvespataka, Sidópataka, Balpataka, Meggyes, Komlós és ezek mellett említsük meg városunk nevét is: Eperjest.

A honfoglalás után a magyarság tovább terjeszkedik észak felé és mihamar eljut a mai Szlovákia országhatáráig. Ahol embertől nem lakott helyet talál és maga tanyát üt: a szállását, a folyót, a vizet, hegyet a maga nyelvén nevezi el. Ha emberlakta vidékre kerül, ott átveszi a már használatos elnevezéseket. Eperjes és környéke ilyen embertől nem lakott hely lehetett. Rengeteg erdő-ség mélyén, a Tarca folyó partján, napsütéses domboldalon a

Eperjes keletkezése és magyarsága

jövevény magyarok epret bőven termő tisztásra bukkannak, ahol nyájaiknak, barmaiknak eleséget bőven találnak. A környéket is felkutatták, ásványvízforrást fedeznek föl, amelyet Borkútnak; folyót, amelyet Szekcsőnek; bükkerdővel borított hegyet, amelyet Bükkösnek neveznek el. Megszeretik ezt a vidéket, itt állandó tanyát ütnek, és a szállást elnevezik Eperjesnek. A Szekcső (Sekčov), a Bükkös (Bykoš), a Borkút (Borkutka) és az Eperjes elnevezéseket átveszik tőlük a szlovákok is, és ezek csak napjainkban vesznek ki a használatból.

Eperjes keletkezéséről egy igen kedves és mindnyájunktól jól ismert monda maradt fenn. II. vagy Vak Béla epret talál a mi városunk helyén elterülő erdőségben és ő nevezi azt el Eperjesnek. Ez a monda és még egy más változata is megerősíti Eperjes magyar eredetét.

Minél behatóbb és minél objektívebb tárgya lesz a tudománynak Sáros települési történelme, annál inkább beigazolást nyer az a ma még sokaktól támadott felfogás, hogy Sáros rengeteg erdőktől borított föld volt akkor, amikor a magyarok Sóvártól kissé feljebb, Finta község határában felállították gyepüiket. Finta neve 1271-ben EUR = Ör. A határőrök ekkor még lakatlannak jelentik ezt a földet. A magyarok terjeszkedése észak felé a Tarca és Tapoly völgyében itt éri el legkorábban a később állandóvá vált országhatárt.

Magyar szállásoktól népes vidéken, magyarok voltak azok, akik Eperjes földjét is megszállták. Ennek a magyar telepnek keletkezése azonban jóval a honfoglalás után mehetett végbe. Alighogy a magyarok otthont teremtettek maguknak, máris egy újabb nép jelenik itt meg, amely a lakott területekről kiindulva lepi el a vidéket. A flandriai eredetű németek ezek, akiket legelőször II. Géza magyar király, majd a tatárjárás után IV. Béla telepített le a mai Szlovákia területére. Már 1150 körül sűrűn jönnek a Szepességre és Sárosba. Melich János kiváló nyelvtudósunk [2] megállapításai szerint a Hernád, Poprád folyónevek, Szepes, Sóvár helynevek magyar eredetűek. Ebből is következtetve: a német telepesek a magyarokat már itt találták és ezeket az

elnevezéseket átvették. Így történt ez Eperjessel is, amelyet a németek okmányaikban és közhasználatban is Eperies-nek neveztek.

Irott okmányok városunkat kezdettől fogva mindig, kizárólag Eperjes néven említik. Legelőször 1233-ban, amikor II. Endre király a város plébánosának 3000 kő-só-darabot adományoz; 1247-ben IV. Béla király említi a "Teutonicus in Eperies"-t; 1248-ban ugyanő a várost tizedfizetése alól e néven mentesíti. Még Jiskra is 1450 október hó 5.-én Kassáról keltezett levelében Eperies-nek nevezi. Ugyanígy régi íróink is. Bonfini Antal Aperiassium, Bél Mátyás Eperiessum, Cromer Aperiassum, Epperiassium és Eperiæ, Rezik János Fragopolis, másutt Komaropolis néven nevezi (ez utóbbi két név az Eperjes szónak latin-görög illetve görög fordítása).

A városnak már az 1450 előtti címerében benne van az eper. Ugyancsak a zászlókon (1443), középületeken, a templomon és a városházán. A város szlovák elnevezése Prešov - a város régi jegyzőkönyveiben nem fordul elő; az Árpádok idejében, sőt még ezután is sokáig ismeretlen volt. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy szláv lakossága e régi korban Eperjesnek nem lett volna - habár ezt bizonyítani csak közvetve lehet. A bolgárok, mint elszlávosodott turáni nép, a felső Tisza mellékfolyóinak völgyeit a magyarok bejövetele előtt birtokolták. Zemplén, Laborc, Tapoly, stb. ilyen bolgár-szláv nevek, amelyeket a magyarok is átvettek. Nem lehetetlen, hogy e bolgár-szlávok Sárosban is otthon voltak. Északról a lengyelek, ruszinok, délkelet felől a bolgár-szlávok és nyugatról a szlovákok szivárogtak be Sárosba. A mai sárosi szlovákok nyelve keveréknyelv, amely ezeknek a szláv népeknek nyelvéből állott elő. Ebbe olvadt bele a XVIII. század folyamán a sárosi törzsökös magyarság is.

EPERJES A KÖZÉPKORBAN [3]

Az iparnak és kereskedelemnek első nagyobb lendülete Európa városaiban a kereszties hadjáratok idejével köszöntött be. Az Árpádok is megértették ennek nagy jelentőségét. Hiszen Freisingi Ottó püspök, aki 1147-ben keresztiesekkel utazik a Duna völgyén keresztül, megállapítja, hogy Magyarország földje terményekben gazdag, de a nép elmaradt. A lakások nádból vagy fából készültek, és a lakosság nyáron sátrak alatt él. II.Géza király ezért hívta be és halmozta el kiváltságokkal a német telepeseket: mert tőlük remélte a műveltség, ipar és kereskedelem megteremtését.

Eperjes, a királyi birtok a németek letelepülésével csakugyan rövid idő alatt nagy fejlődésen ment keresztül. Az új telepesek derekasan oldották meg feladatukat. Versenyre kelve a magyarokkal, ők is irtották az erdőt, mert földhöz akartak jutni. Ám ebben a munkájukban oly mohóknak bizonyultak, hogy a várispántól kijelölt határjelzőket nem véve figyelembe, észak felé a bártfai cisztercitákkal, délen a Delna patakon túl lakó urakkal gyűlt meg a bajuk. Hatalmaskodtak, és ezért IV.Béla 1247-ben meg is bízta Thegus ispánt, hogy szorítsa őket a törvényes határok közé. A királyok azonban szeretik e telhetetlen munkás népet, kiváltságokkal ruházzák föl, mert látják hasznavehetőségüket.

A folyton erősödő város állandóan élvezi királyaink érdeklődését, és ezt igyekszik is a maga előnyére kiaknázni. Az Árpádház-beli királyok közül IV.Béla volt az, aki a városokat különösképpen támogatta és Eperjes népesedését is újabb német telepesek behívásával elősegítette. Az Anjouk Eperjes fejlődésében sorsdöntő szerepet játszanak. Károly Róbert, méltányolva az eperjesi polgárok hűségét, különösen azt, hogy véráldozattal is segítették őt hatalmas ellenfelének, Csák Máténak a leküzdésében, 1324-ben felmenti az eperjesieket a várispán joghatósága alól és közvetlenül a magáé alá rendeli. Így emelkedik Eperjes a szabad királyi városok sorába. Nagy Lajos még fokozottabb mértékben pártolja a várost. Érdeke, hogy minél virágzóbb és feltétlenül megbízható városok legyenek a lengyel határon, lengyelországi uralmának biztosítása céljából. A már Károly Róberttől is

sürgetett városfalak építését 1374-ben elrendeli és ugyanekkor a polgároknak a posztó és egyéb iparcikkek árubehozatalára olyan kiváltságokat ad, amilyenek Buda városának vannak. Hogy megkönnyítse a városfalak építését, 1378-ban elrendeli, hogy az építkezéshez szükséges anyagok után az eperjesiek vámot ne fizessenek, sőt Eperjes, Szeben és Nagysáros városok adóját is az építkezés költségeire fordítsák. Ugyanilyen pártfogással teszik lehetővé a városfalak felépítését Nagy Lajos után Zsigmond, Albert király özvegyének megbízottjaként Jiskra zsoldosvezér, Felső-Magyarország kapitánya, V.László, Mátyás és II.Ulászló.

Királyaink szívesen tartózkodnak Eperjesen. II.Ulászló 1500-ban újra megerősíti a virágzó Eperjes minden eddigi kiváltságát. E kiváltságok jók arra, hogy a város mindinkább kifejlessze autonómiáját. 1324 óta belső ügyeit maga intézi, önmagát kormányozza. Van szabad bírászkodási, sőt pallosjoga is. A polgárok választják évről-évre a város bíróját, a 12 esküdtet, és ezek az életfogytiglan választott jegyzővel alkotják a kisebb, vagy belsőbb tanácsot is, amely mellé kerül a külső- vagy nagytanács, amelynek tagjait - érdekes - nem a polgárok, de a kisebb tanács választja. Ennek a nagytanácsnak eleinte 70, később 100 tagja van. A kisebb tanács gyakorolja a bírászkodás jogát is.

A királyok pártfogásán, a lakosok élelmességén és szorgalmán kívül Eperjes fölvirágzását elősegíti kedvező földrajzi helyzete is. A középkori kereskedelem egyik fontos útvonala Eperjest érinti. Innen ágazik el aztán Kiszeben-Bártfa-Neu-Sandec-en és Krakkón át ugyancsak Lengyelország felé.

Az iparosok és kereskedők az Anjouk idejében céhekbe tömörülnek. A legrégebb eperjesi cég-szabályzat, amely fönmaradt ránk, a vargáké és 1377-ből való. [4]

Igazi kulturális élet Sárosban a kereszténység megjelenésével kezdődik. A román stílusú templomok: a felsőregmeci, petőszinyei és göncruszkai templomok jelzik az utat, amint a kereszténység az első Árpádház-beli királyok hathatós pártfogása és védelme alatt előrenyomult délről Sáros felé. A királyok pártfogoltjai a hittedjesztő szerzetesek, a nyugati kultúra e tiszteletet

parancsoló pionírjai mindenütt, ahol megvetik a lábukat, templomokat építenek. Sárosban csak a csalfalvi román templom árulja el itteni működésüket. Fönnmaradt templomaink gót stílusúak; vagyis ez azt bizonyítja, hogy német telepesek hozták a kultúrát Sárosba. Épületeik, így templomaik is az első időkben fából épülnek. Ilyen régi német eredetű a hervartói gót stílusú fatemplom. Az eperjesi német telepesek a Tarca vize felé lejtő napfényes domboldalon hosszú, közepe felé kiszélesedő utcát építettek faházakból, amelyet ősidők óta Fő utca néven ismerünk. Az első kőépület a Fő utca közepén az egyhajós, gót stílusú templom volt. A lakosság gazdagodásával arányban a faházak helyébe ugyancsak csúcsíves házak épültek (ma ezekből jóformán csak a régi városházának hátsó része maradt meg). A városfalak tornyai és díszítései is ilyen stílusúak.

A Fő utca négy városnegyedre volt felosztva. Ezek között volt a Quartale Hungarorum és a Quartale Sclavorum. Vagyis voltak a középkori városnak magyar és szlovák polgárai is, egyenrangúak a német polgárokkal. Az adólajstromokban, számadáskönyvekben ilyen magyar nevekkel találkozunk: Kiss Imre, Kiss Tamás, Bíró Máté, Bokros Tamás, Aszalósné, Szentimrey Bertalan, Radácsy Pál, stb. A pictor elnevezés helyett keepíró, a gladiátor helyett baynok fordul elő. Vagyis a magyar polgárok nyelve behatol a latin szövegű városi írásokba is. Egy 1524 évi följegyzés szerint van Eperjesen magyar, német és szláv hitszónok. Előfordul ez az elnevezés is: "capella hungarorum".

A lélekszámban, jómódban gyarapodó várost a XV.század végén és a XVI.század elején valóságos építkezési láz fogja el. Nagyszabású középületek emelkednek. Templomok, iskola, városháza, városi borház, fürdőház, kórház, szegények háza és egyéb középületek ekkor kerülnek építés vagy átépítés alá. Érthető, hogy az építőipar ebben a korszakban hatalmasan fellendül, valóságos művészi alkotásokat produkál. Huszonnyolc eperjesi kőfaragó és szobrász nevét ismerjük ebből a korból, akiket főurak, városok messze földről foglalkoztatnak (Perényi Imre nádor nem a közeli Kassáról, hanem Eperjesről hív kőfaragókat Terebesre). Ugyanilyen hírnévnek örvidenek festőink is, akik a

XV.század második felében annyian vannak, hogy céhbe tömörülhetnek. Már az üvegfestést is ismerik, holott az üveglablak maga még ritka dolog. A város sokat áldoz művészi alkotásokra. Megfesteti Szent László arcképét, nagyszabású falfestményt rendel a városi tanácsterem falára, a fürdőház ablakait díszesen kifesteti, a templomok belső berendezésére, festésére, szárnyas oltárok felállítására a hitbuzgó polgárok a várossal versenyre kelve vagyonokat áldoznak. A Szent László templom, a Karmelita kolostor és kápolna, a kórházi kápolna bizonyosságai ennek.

Eperjes legnagyobb és legművészeibb alkotása a Szent Miklós székesegyház, amelyhez fogható épület a későbbi századok folyamán sem épült itt. Elsőrangú műalkotás ez! Tizennégy éven át épült (1502-1515), a régi egyhajós plébániatemplom helyén. E háromhajós templom építészze Brengiszeyn János eperjesi kőfaragó mester volt, aki e hatalmas alkotásán kívül tervező, alkotó tehetségével, bámulatos munkaerejével résztvett e város minden egykorú középítkezésében. E kiváló művészember mellett csaknem minden munkát a templom építésénél és belső berendezésénél eperjesi iparosok végeztek. A századok folyamán ez a székesegyház tűzvész és várostromok következtében sok változáson ment keresztül és így restaurálásra szorult. 1904-ben a magyarországi Műemlékek Országos Bizottsága tornyát stílszerűen renováltatta és tetőzete ekkor még négy gótikus melléktornyot és rézromcsúcs fedelet kapott.

A Szent Miklós templom eredeti belső berendezése méltó lehetett külsejéhez. Sajnos, ebből alig maradt egy-két emlék mutatóba. Valószínű, hogy hatalmas oldalfalait gyönyörűen, festések, freskók díszítették. Kő- és faszobrok ékesítették oltárait és csúcsíves fülkéit. Egy ilyen, hársfából faragott, művészi kivitelű szobor mai napig is legbecsesebb kincse templomunknak. Gábor arkangyal ez, drágaköves és gyöngyökkel átszőtt pártával a fején, zöld tunikában, aranyozott szegélyű vörösés-barna paláستtal vállain. E szoborhoz méltó alkotás a karján Jézust tartó Mária, Szent Miklós és Szent Márton szobra. Ezt a három nagyobb arányú szobrot a XVIII.század végén a főoltáron - elég ízléstelenül -, barokk környezetbe helyezték.

Eperjes a középkorban

A Szent Miklós templom szárnyas oltárának 12 képét Péter eperjesi festő festette, aki az ilyen munkákban specialista volt. Ez a 12 kép ma a szentély hosszában elnyúló padok támláit díszíti. Péter festő kapott megbízást az evangelisták és a magyar szent királyok: Szent István, Szent László és Szent Imre herceg domborműveinek megfestésére, helyesebben színezésére is. Megmaradtak ezek a régi helyükön érintetlenül a századok vérzivatarai között. Általában azonban a templom belső berendezése elpusztult; kicserélődött a gót stílussal össze nem illő, barokk alkotásokkal.

Péter festő gótikus táblaképei

Már maga az a körülmény, hogy Eperjes ilyen nagyszabású építkezéseket jóformán a maga iparosaira és művészeire bízhatott, és hogy ezeknek jó hírük volt messze vidéken is, bizonyítja, hogy e polgárság műveltsége a kor színvonalán állott.

Eperjes polgárai nagy gondot fordítottak arra, hogy gyermekeik jó nevelésben részesüljenek. A XV.század elején eperjesi fiúk neveivel találkozunk a bécsi egyetemen. Bizonyosra vehető, hogy már a XIV.században volt odahaza iskolájuk. E régi iskolaépület helyére 1520-ban újat építettek, amely a piactéren, a mai kollégiumi épület helyén állhatott. Az iskola gót stílusú, tornyos, emeletes épület volt, amely azonban 1526-ban leégett. Ismét újat kellett építeniök, amely már reneszánsz stílusban épült, és ez a stílus egyszersmind jelképezi a város új művelődési korszakát [5].

A REFORMÁCIÓ ÉS A RENESZÁNSZ EPERJESEN

A Kárpátok északkeleti felén Eperjes, ez az európai műveltségű város így sodródik bele a világot mozgató nagy eszmék áramlatába. És most ebben a vajúdó, egy egészen új embertípust teremtő időben érkezik Eperjesre Mária özvegy királyné levele, amelyben tudatja, hogy Mohácsnál minden ott pusztult, szeretett férje, II. Lajos király is. A jámbor polgárok megrendülve fogadják a rettenetes katasztrófa hírét. Ennek a nemzeti katasztrófának költeményben így ad kifejezést Werner György professzor:

A mohácsi csataterőről, 1526

Hogyha tekinted a tért, ahol állt a királyi hadoszlop,
Nagy Magyarországon mily kicsi rész e mező;
Mégis egész ország dolgát hordozta etérség,
És egy egész ország üdve veszett e helyen.
Thermopylét, Canaet sohse mérd a mohácsi mezőhöz:
Egymaga múlja felül mindet e bús csatater.

(Gömöry J. fordítása, latinból)

Nemsokára jön Szapolyai János, az újonnan választott király levele és előbb hűséget követel tőlük, majd a várost megerősíti összes jogaiban és kiváltságaiban. Egyik rendelete követi a másikat, s még ebben az évben, 1527-ben az ellenkirály: I. Ferdinánd is jelentkezik. Bécsben kelt oklevelében kárhoztatja Szapolyai fellépését és felhívja a várost a hozzá való csatlakozásra. A pártokra oszlott, ezer nyomorúságtól környezett országban az eperjesiek nem vesztik el fejüket. Tisztán látják, hogy a háború borzalmi közepette nem lehet más feladatuk, mint városuk megmentése. I. Ferdinánd mellé állnak és több mint egy évszázadon át megmaradnak a Habsburgok hűségében. És az uralkodóház megérti, méltányolja a város hűségét. Elmúlik a XVI. század: a korona és Eperjes között e barátságos viszony változatlan.

Pedig volna ok arra, hogy ez a jó viszony megváltozzék: Eperjes a reformáció híve. Már 1531-ben teljesen evangélikus a város. Ekkor történik az az érdekes eset, hogy I. Ferdinánd

parancsára Szalaházy Tamás egri püspök elfogatta a kassai evangélikus prédikátort, Dévai Bíró Mátyást (1531.nov.6). A német lelkészek megkegyelmezett és csak Egerbe küldette, mivel kiderült, hogy ott csupán a bőjti húsevés vádja terheli. Ellenben ugyancsak a püspök önkényesen - királyi parancs nélkül - elfogatta a két eperjesi evangélikus papot, Antalt és Bertalant, és őket Dévaival együtt Pozsonyba vitette. Az eperjesi városi tanács ez ellen azonban felszólalt. A püspök jól tudta, hogy I.Ferdinánd mennyire kedveli az eperjesieket, ezért két papjukat szabadon bocsátotta. És csakugyan, a király továbbra is kímélte az eperjesi evangélikusokat. Ennek magyarázata részben az is, hogy a Habsburgok hívei: Nádasdy Tamás nádor, Révay Ferenc nádori helytartó, Thurzó Elek országbíró, Drágffy Gáspár főispán és neje, Báthory Anna, Perényi Péter és fia, Gábor, a Zrínyiek és más hatalmas főurak ebben az időben mind evangélikusok voltak. Az 1548.-i országgyűlésen törvényt hoztak az eretnekek ellen, de ebben az evangélikusokról nem volt szó, mivel a főurak maguk is azok voltak. S amikor e törvényre való hivatkozással a király felszólította a városokat hitvallásuk bemutatására, az öt szabad királyi város - Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kisszeben - annak igazolására, hogy polgárai ágostai hitvallású evangélikusok, megbízta Stöckel Lénárdot hitvallásuk elkészítésére.

Stöckel Lénárd Luther és Melanchthon tanítványa, a bártfai iskola igazgatója, amelyet országos hírnévre emelt. Így a Révay, Serédy, Perényi család és más főúri családok gyermekei is itt tanulnak, sőt Verancsics Antal egri püspök is odaküldi unokaöccsét iskolába. Stöckel magyar segítőtársa, Dobay András a magyar diákok kedvéért, hallgatóinak nagy meglegedésére magyar egyházi szónoklatokat tart. Stöckel lelkiületére jellemző, amit egyik jeles tanítványa, Fabinyi Lukács, az eperjesi iskola későbbi rektora jegyzett föl róla. Stöckel a tanítási órákon gyakran mondogatta: "Hogyha minden fa és kő sírni tudna és könnyeikből egész folyók áradnának is ki, a szegény Magyarország nagy szerencsétlenségét mégsem bírná kellően megsiratni." Természetesen a török veszedelemre gondolt, amely éppen ebben az időben már egész Középeurópát és Bécsset is végveszedelemmel fenyegette.

A reformáció és a reneszánsz Eperjesen

Stöckel elkészítette az öt szabad királyi város hitvallását, amelyet e városok képviselői 1549-ben I. Ferdinánd királynak és Verancsics Antal egri püspöknek be is mutattak. Ezt ők szó nélkül tudomásul vették; nem is volt semmi bántódásuk ezután az eperjesieknek vallásuk miatt csaknem száz éven keresztül. Hitvallásuk 1613-ban megjelent nyomtatásban Kassán, latin, német és magyar nyelven.

Dehát miért kellett ennek a hitvallásnak magyar nyelven is megjelennie? Állott ez érdekében valakinek? Ne felejtjük el, hogy a XVI. században ismeretlen volt a nemzetiségi gondolat abban a formában, amint azt mi ismerjük. Tehát nem a nemzet, hanem az egyház szempontjából tartották szükségesnek, hogy e magyar nyelvű hitvallás megjelenjen. Vagyis más szóval az öt szabad királyi város területén oly nagy számmal laktak magyarok, hogy ezek lelki szükségletét tekintetbe kellett venni. Viszont azért, hogy a reformáció az istentisztelet nyelvén az anyanyelvet tette, a magyarságnak nyelvéhez való ragaszkodása tudatosabbá vált; aminthogy tudjuk, hogy a magyar nyelv és irodalom megteremtése összefügg a reformáció elterjedésével.

De van még egy másik oka is a magyarság megerősödésének. A töröktől meghódított területről mind többen jönnek, menekülnek a királyi Magyarország területére, így Sárosba is. A király több előkelő délvidéki családnak ad itt birtokot. Az eperjesi magyarok között azonban kevés lehetett a hódoltságból ide került magyar. Mindazonáltal a magyarok hovatovább mind nagyobb szerepet játszanak kulturális és gazdasági téren. Lelkészeik irodalmi téren is tevékenykednek. Így Madarász Márton, Mihálykó János eperjesi evangélikus lelkészek magyar művei a maguk korában kedveltek voltak. Rajtuk kívül több ilyen eperjesi magyar evangélikus lelkészt ismerünk a XVI. és XVII. században: Nagy D. Márton, Désy Márton, Perlaky Dávid, Lipóczy Miklós, Polyánkai Mihály, Hegyfalusi György, stb.

Az 1555.-ik évben pusztító pestis a lakosság jórésztét halálba vitte. Az elhaltak helyébe vidékről oly sok magyar család költözött be, hogy ez befolyással volt a város közéletére. 1565-ben már magyar a bíró is: Szebeni Mihály, akinek idejében a magyar evangélikusok számára templomot is építenek a Magyar utcában.

A reformáció és a reneszánsz Eperjesen

A magyarság ezután is erősödött, annyira, hogy tekintettel erre, 1637 - 1642 között a városi iskola mellett, a Szent Miklós székesegyház mögött a város új magyar templomot építtetett. Ebben az időtájban az iskola igazgatója is magyar ember volt, a nagysárosi születésű Szeredi János, akit később a város jegyzőjévé, majd bírójává választottak. A város ügyviteli nyelve is magyar. Kétségtelenül ez az a korszak, amikor a magyarság a legerősebb Sárosban és Eperjesen. Bethlen Gábor számára a sárosi magyarságból egy egész ezred katonát toboroznak össze. A megye székhelye, Nagysáros annyira magyar, hogy a XVI. és XVII. században német szülők a nagysárosi evangélikus gimnáziumba küldik gyermekeiket magyar szóra. De ugyanez a helyzet Eperjesen is, ahol 1555 és 1644 között a magyar nyelv a városi iskolában a németnek és a latinnak használatát is bizonyos fokig kiszorította. Sáros vármegyében, ahonnan folyton új családok költöznek Eperjesre, még a XVI. és a XVII. században sok a magyar község. Dáciai Simplicissimus, egy németországi vagabund, nyomtatásban is megjelent útikönyvében említi, hogy Sárosban, Kisszebentől délre már tisztán magyarok laknak.

Városunk a XVI. században a Habsburg uralkodók hathatós védelme alatt nemcsak átéli azokat a szörnyű időket, amelyekben a nagy magyar Alföld a török martalékává vált, hanem aránylag jólétben él. Az országnak kétfelé, majd (Buda török kézre kerülése után, 1541) háromfelé szakadása közgazdasági tekintetben magának a királyi Magyarországnak is kárára volt. A török hódoltság idejében az ország körülbelül a mai Szlovákia területéből és pár dunántúli vármegyéből állott. Nyugat felé ekkor minden gazdasági erőforrás középpontja Bécs, amelyet a Habsburgok mindenféle módon igyekeznek fölvirágoztatni. Nem csoda tehát, hogy a Bécshez közel fekvő magyar városok szenvednek emiatt. Ellenben a mi öt szabad királyi városunk Erdély, a török hódoltság és Lengyelország közé ékelve a szomszéd országok közvetítő kereskedelmét is kézben tartja, és iparcikkeiknek a szélrózsa minden irányában, Bécs érdekszférájától távol, piacot teremthetnek. Eperjes, mivel árúmegállító hely, különösen Lengyelország felé használja ki előnyös helyzetét. Jólétének

bizonyosságául szolgál, hogy a XVII.század elején 47 céh virágzik a városban. A céhek jegyzőkönyvei ebben a korszakban magyar vagy német nyelvűek. A gombkötő céh 1607-ben kelt céhszabályzata csak magyar. A kereskedők egyesületének 1570-ben kelt kiváltságlevele kiköti ugyan, hogy csak német nemzetiségű egyén lehet Eperjesen kereskedő, de érdekes, hogy e kiváltságlevél ellenére is 1570-ben a 24 bejegyzett kereskedő negyedrésze magyar: **Kádas Márton, Kádas Lukács, Diák György, Csányi Ambrus, Kelemen Márton, Szécsi Orsolya**. A céhek igen nagy gondot fordítanak arra, hogy tagjaik becsületes, józan életűek legyenek, "jó művet műveltessek" és "a céhek gyalázatára ne legyenek".

A vallásosság és az egyházas érzület ápolására különös gondot fordítottak. A gombkötők imént említett céhszabályzatából közöljük ezt: "Minden gombkeötteő czébeli mester Vasárnapi predikátiókat és mindennapi könyörgéseket gyakorollion; az Ur Vachoráiával, Üdvözítők szerzése szerint legh aláb négyszer Esztendőben éllyen; ezenkívül mind házánál, mind kívül böchületesen, józanon és az Istennek parancholattia szerint magát visellie. Az nemes Tanách rendeléséből az Gombkeötteő Czé, minden Esztendőben téléczaka a Magyar Templomban tartozik viasz gyertiat adni."

A céh-intézmény minden merevsége mellett kiválóan hozzájárult a kereskedelem és ipar szolidságának biztosításához, valamint ahhoz, hogy a város polgárai istenfélelemben és jó erkölcsben gyarapodjanak. Az ipar és kereskedelem virágzása viszont biztosította a polgárok jólétét és hozzájárult műveltségük emeléséhez.

Ennek a műveltségnek egyik értékmérője a városi iskola [6]. Az iskolát a város tartja fön, ez alkalmazza és fizeti a tanárokat, akik nem szerzetesek, hanem világiak. A XVII.század elején már kivétel nélkül külföldi egyetemet végzett, nagy műveltségű emberek, a szabad művészetek babérkoszorúsai, a humanista műveltségnek lelkes hívei és ápolói. Az iskolamesterek Plautus vígjátékait és Seneca tragédiáit adják elő tanítványikkal. A városi polgárok ezeket az előadásokat látogatják; vagyis nekik maguknak is megvan a latin műveltségük. Az iparos polgárokból álló városi tanács pedig nem riad vissza semmi áldozattól,

hogy az iskola, tudomány és művészet a város falai között otthonra találjon. Jellemző ezekre a polgárookra, humanista műveltségükre, hogy a városi tanácsterem asztalán kéziratban vagy nyomtatásban már ott találjuk a Summa Legum-ot, a Digestákat, Pandektákat, Justinianus Institutióit, a pápai decretálisokat, az Ars Militiae-t, Verböczy Tripartitumát, a Sachsenspiegel-t. A művelt, gazdag polgárnak van odahaza is könyvtára. Érdekes, hogy ekkor van már Eperjesen könyvkereskedő; sőt a XVII. század elején íróember is. Werner György a városi iskola humanista műveltségű tanítója, később városi jegyző, könyvet ír a hazai ásványvíz-forrásokról. Werner már híve a reformációnak.

Az új kor eszméi eljutottak tehát Eperjesre is. A teljesen evangélikus város törekszik arra, hogy jeles tanárok működjenek e folyton fejlődő iskolában. Tanárainak díszes névsorából kiragadjuk Gelei Torda Zsigmond, a kiváló humanista író nevét, akinek több jeles műve maradt fenn. Ezek közül legnépszerűbb volt Mátyás király elmés mondásairól és tetteiről szóló munkája.

Továbbá Bocatius Jánost, akinek ragyogó tehetsége, költői művei széles körben teszik ismertté nevét. Rektorságának idejében tódulva-tódul az eperjesi iskolába a vidéki nemes fiatalság. Ily módon lesznek az egyszerű tanárnak pártfogóivá a Báthory, Forgách, Homonnay, Kátay, Soós, Darholz és más nemes urak. Eperjes és a királyi udvar viszonyára jellemző, hogy Rudolf ghimesi báró, Forgách Simon és Teuffenbach felsőmagyarországi kapitány ajánlatára megtette Bocatiust "borostyánkoszorús vers-szerzővé".

Miksa főherceg pedig, aki mint valamikor I. Ferdinánd, szívesen időzött Eperjesen és itt többször megfordult, Bocatiust annyira megszerette, hogy amikor ez megénekelte harmadik pompás bevonulását Eperjesre bátyjával, a királlyal, nemesi rangra emeltette,

amit Bocatius "Ungaria gratulans" címu művével köszönt meg. Nincs hely, hogy e ritka tehetségű ember tüneményes pályájáról itt beszámoljak. Bocatius később, mint kassai bíró, elpártol az uralkodóháztól és Bocskai Istvánnak, majd Bethlen Gábornak lesz bizalmas embere, akik ot külföldi követükként használják fel.

De mindezeknél a jeles tanároknál maradandóbb emléke maradt Bayer Jánosnak és Czabán Izsáknak, akik a bölcsészeti irodalom terén maradandó értékű munkásságot fejtettek ki.

Miként Gyöngyösi István, úgy Bayer János is Eperjesen született és a Kollégium elvégzése után, 1653-ban a wittenbergi egyetemnek lett hallgatója, majd előadó tanára. Itt volt tanítványa Czabán Izsák 1653-ban. Idővel mindketten az eperjesi Kollégium tanárai lettek. Bayer mint kollégiumi igazgató vetette fel azt a gondolatot, vajon az eperjesi iskolát nem lehetne-e egyetemmé fejleszteni.

Bayer János Baçon angol filozófus követője. Az induktív módszer és természettudományi kutatás híve, ezzel szembekerült a skolasztikus filozófia tanításával. E filozófiai felfogásával és a szabad kutatás elvének bátor hirdetésével első hazánkban. Ez utóbbiról így ír: "Bizony nyomorultak, szolgállelkűek és hitványak azok a filozófusok és méltatlanok erre a névre, akik mintegy számárhoz illő türéssel inkább elviselik Arisztoletésznek vagy akárki másnak, vagy szektának diktatúráját vagy zsarnokságát és sem írni, sem szólni, sem gondolkodni nem mernek, csak arról, amiről tudják, hogy mások már elmondták, leírták vagy elgondolták." [7]

Czabán Izsák (1632-1707) a ma oly nagyjelentőségű atomproblémával foglalkozik, amikor felveti a kérdést: "Vajon léteznek-e atomok? A természetnek azon legkisebb részei, amelyek annyira kicsinyek, hogy a dolgok osztásában a végtelent kerülő természet náluk megállapodik, de érzékelhetetlen nagyságúak és nem degenerálódnak matematikai pontokká, hanem a felosztott testnek legkisebb részecskéi, amelyek a specificus actus által egymással egyesítve az egész egységét alkotják." Erre a kérdésre érveinek felsorolásával "igennel" válaszol. [8]

Bayernek és Czabánnak, ennek a két kiváló tudósnak a maga idejében nálunk páratlanul álló állásfoglalása olyan tudományos kérdésekben, amelyek külföldön is még teljesen újszerűek voltak - bizonyítja a Kollégium szabad szellemét.

Ilyen kiváló tanárok és művelt polgárok lelkes buzgalma és aldozatkészsége mellett nem lehet csodálnunk, ha az eperjesi iskola idők folyamán csakugyan főiskolává fejlődik. A felvetett gondolat az evangélikusok körében országszerte nagy tetszésre talál. Még a dunántúli gazdag, tekintélyes Wittnyédy István is, aki az evangélikusok egyik vezére Magyarországon és bizalmas embere Nádasdy Ferencnek, gr. Zrínyi Miklósnak, szintén lelkes hívévé lesz e gondolat megvalósításának.

Igy aztán 1665-ben Kassára egybehívják az evangélikusokat a főiskola felállításának ügyében. Ezen Felső-Magyarországnak, vagyis a mai Szlovákiának evangélikus rendei és a szabad királyi városok követei teljes számban jelennek meg: gr.Thököly István, br.Osztrosits Mátyás, br.Thököly Zsigmond, br.Petróczy István, Keczer Ferenc, Horváth Boldizsár, Görgey Ezekeiel, Semsey Ferenc, Ujfalussy Zsigmond, Fejérváry Zsigmond, Dobay András, Dobay Gábor, Saárossi Sebestyén, Szirmay István, Dessewffy György, Berzeviczy Zsigmond, Péchy András, Dalmady István, Bakay István, Ghillány János, Kiszely Sándor és még igen sokan az előkelő nemesek közül, továbbá Bártfa, Eperjes, Kassa, Kisszeben, Lőcse, Késmárk szabad királyi városok bírái, a szabad királyi bányavárosok és a szepesi városok képviselői. Eljöttek a dunántúli evangélikusok képviselői is Wittnyédy Istvánnal élükön, sőt megjelentek a reformátusok is igen szép számban. A külföldi protestánsok megértéssel fogadják a mozgalmat és később örömmel áldoznak e célra.

Ez a fényes gyülekezet egyhangúlag elhatározza, hogy felállítja a tervbevett főiskolát, és pedig Eperjesen. Olyan nagy a lelkesedés, hogy a gyűlésnek megvan mihamar a kívánt eredménye. Közel 100.000 forint gyűlt egybe, ami abban az időben hallatlan nagy összeg volt. Az első az aláírók közül Wittnyédy István, 6.000 forinttal. A Keczer család 10.000 forintot ajánl fel. Eperjes városa, amely talán legjobban örül a főiskolának, a főpiac legszebb helyét ajánlja fel az építendő nagy intézetnek,

de egyúttal igazi fejedelmi bőkezűséggel két falut: Mohnyát, Kajatát, egy nemesi birtokot, a buzsánkai részbirtokot ajándékozta e célra.

Az új főiskola alapítása országos feltűnést keltett. Maga I. Lipót császár két rendeletet is bocsátott ki, amelyben az eperjesieket büntetéssel fenyegeti, ha akadémiát mernek felállítani. Mindez azonban nem akadályozta meg, inkább siettette az új épület felépítését. Rövid másfél év alatt elkészült a hatalmas épület, amely eredeti alakjában remeke volt az ún. felsőmagyarországi reneszánsz stílusnak. Az intézmény fenntartói nagy gondal készítették el az iskola szervezeti szabályait és tantervét.

A főiskola tíz osztályból áll és a tanterv az elemi ismeretekről a főiskolai tárgyakig mindent felölel. Comenius szellemében nagy súlyt helyez az anyanyelv tanítására, és szemben a jezsuita rendszerrel, a reáliákra. A magyar nyelv tanítása kötelező minden osztályban. Tanárai között van Ladivér Illés, Comenius tanítványa, legkiválóbb követője és Pongrácz Mihály, aki a jogot először tanította Magyarországon. A tanárok közül említsük még meg Szánthó Andrást, Saárossi Mihályt és demeteri Dömötör Györgyöt, a nemesi konviktus tulajdonképpeni vezetőjét. Az iskola főigazgatója Pomarius Sámuel dr., egyetemi tanári képesítéssel.

A tanítványok sorában ott van a fiatal Thököly Imre gróf, a későbbi szabadsághős, aki tanulótársaival, közöttük báró Nyáry Ferencsel, báró Petróczy Miklóssal és Istvánnal, báró Pongrácz Ferencsel, Wittnyédy Pállal, a Semsey, Szirmay, Görgey, Izdenczy, Zombory, stb. nemes ifjakkal és a polgárok fiaival együtt vesz részt az iskolai ünnepélyeken, színdarabokban, komoly vita-előadásokon. A tanárok élénk irodalmi tevékenységet fejtenek ki. Műveik közül Pongrácz Mihály jogi művei úttörő munkák a magyarországi jogi irodalomban.

Ez a pezsgő szellemi élet, amely Eperjest a tudományos élet egyik értékes központjává tette, megértésre talált az előkelő polgárok és nemesek körében is. Otthonukban is kultiválják a művészt, a szépet. Ennek bizonyosságául szolgál a reneszánsz stílus meghonosodása nálunk.

Az eperjesi reneszánsz épületek jellemző vonásai: [9]

- a./ A tetőzet: a középkori csúcsíves tetők elvesztették népszerűségüket, mert igazi tűzfészeknek bizonyultak az ágyúk alkalmazásának korában. Most már az alacsony, kettős félereszű tető jön divatba, amelyet minden oldalról kőfal vesz körül. Ilymódon minden egyes épület olyan, mint egy kis vár.
- b./ Az oromfal: Az épület homlokzatát magas oromfal díszíti, amely olyan magas, mint az emelet. Az oromfal párkánya pártázatos tagozatot nyer, és tetején rendkívül változatos, keleti jellegű, csipkés szélű cifrázatok vannak. Az oromfal díszéül szolgálnak a sgrafittók.
- c./ Egyemeletesek ezek az épületek, és szélességük (a városi telkeknek megfelelően) rendszerint 8 méter. Az utcára két szoba néz, amelyek közül az egyik két- a másik egyablakos.
- d./ Belső beosztásuk lakályos. A szerfelett keskeny, de annál hosszabb és szűkudvarú reneszánsz lakóház egyenesen csodálatot kelt belső beosztásának lakályosságával. Építőmestereink - akik eperjesi polgárok - leleményessége a beépített terület okos kihasználását illetőleg minden dicséretet megérdemel. E leleményességgel páratlan műizlés párosul. Az épület belső része árkádos folyosójával, oszlopos loggiáival és díszes kovácsoltvas rácsozataival eszünkbe juttatja az olaszországi reneszánsz épületeket. Külön meg kell emlékeznünk a szobák mennyezetének stukkó-díszítéseiről is, amelyeknek, valamint az oromfal szgrafittóinak virágmotívumai bámulatosan harmonizálnak a régi eperjesi polgár kedvelt hímzéseivel, festett bútoraival és zománcos ötvösmunkáival.

Ezekben az épületekben annyi báj, könnyedség és polgári jólétet eláruló derűs nyugalom, a kivitelben annyi változatosság, oly sok egyéni vonás rejlik, hogy ebből a szempontból, mint művészi alkotások megállják nemzetközi viszonylatban is helyüket.

Míg a német reneszánsz az oromfalat piramisalakúvá fejleszti, míg a lengyel reneszánsz mereven ragaszkodik velencei előképeihez és kevés változatosságot mutat, addig a mi stílusunk, megfelelően az eperjesiek eleven, életrevaló és temperamentumos szellemének,

ötletekben kifogyhatatlan, úgyannyira, hogy fennmaradt emlékeink mindegyike eredeti alkotás és egyik a másiktól sok-sok jellegzetes vonásban eltér.

Reneszánsz épület ma is áll Eperjesen - egy egész sor! A lakosság ma is becsben tartja. Turistáinknak érdemes már ezek megtekintéséért is elmenniük Eperjesre. E stílus egyik érdekes alkotása II. Rákóczi Ferenc eperjesi udvarháza. Van emellett több olyan épület Eperjesen, amely stílusából idővel teljesen kivetkezett. Ilyen a Kollégium épülete, amely pedig a maga idejében - már méreteinél fogva is - e stílusnak legjelentősebb alkotása volt. Oromfalát a jezsuiták falazták be, akik nem voltak barátai a reneszánsznak. Aminthogy a XVIII. század elején bekövetkezik a reneszánsz stílus alkonya, már a XVII. században is feltűnik a barokk.

Divald Kornél, az eperjesi származású jeles műtörténész stílusunkról ezt mondja: "Általában a felső-magyarországi reneszánsz építészet nálunk a protestáns korszak sajátosság stílje volt. Virágzása ennek virágzásával esik egybe, vége is a nemzeti függetlenségért és vallásszabadságért folytatott küzdelmek bukásával, szinte évszámnyi pontossággal mondhatjuk: 1711-ben következett be."

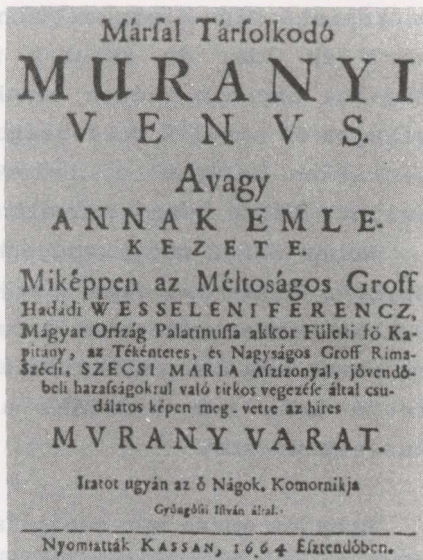
Az eperjesi polgárok nem közönséges műveltségének igazolásául talán nem lesz érdektelen, ha bemutatok egy ilyen polgárt a sok közül. Éppen a főiskola alapításának idejében országos nevű, kiváló humanista tudós és író Eperjes főbírája. Műveit magyar, német és latin nyelven jelenteti meg. A főiskola alapítása jórésztben az ő érdeme. Polgártársai rajongnak érte. Ezt a szeretetet eleinte meg is érdemli. Határtalan nagyravágyása, könnyűvérűsége azonban hozzájárul később ennek a színes és érdekes világnak tragikus bukásához.

Ez a városbíró: Weber János, egyben patikus és orvos. Wesselényi Ferenc nádornak és nejének, Széchy Máriának udvari orvosa és legmeghittebb embere. A Murányi Vénusz, mint ahogy

Gyöngyösi István (aki mellesleg megjegyezve Eperjes szülötte és a Kollégium tanítványa volt) őt ismert költeményében elnevezte, gyakran fordul meg Weber házában Eperjesen és viszont: Weber Murány várában. Az öregedő szép asszony porladozó egészségét és bizony már hervadó bájait a híres városbíró reparálgatja.

Weber János tehát otthon érzi magát a legelőkelőbb körökben. Megnyílnak előtte a bécsi udvar belső termei is. Eperjes főembere, a szellemes, nagyműveltségű és daliás külsejű férfi, az udvarnál is gráciában van, hivatalos az udvari multságokra és itt ismerkedik meg az európai hírű humanista költőnő, Elisabetha Johanna Westonia [10] leányával, Felicitasszal. A Westonok a legelőkelőbb angol főúri családokhoz tartoznak. Weston Erzsébet édesatyja Stuart Mária kivégzése után a puritánok elől családjával együtt menekült el Angliából és mint jó katolikus, Rudolf császár és király prágai udvarában talált menedéket. Ebben az előkelő légkörben - de mégis csak kegyelemkenyéren - nőtt fel Weston Erzsébet. Nemes, szép lelke sok szenvedésen ment keresztül. Házassága sem lehetett boldog. Nem csoda tehát, ha a leánya, Weston Felicitas kedélyén családjának tragikus sorsa élete végéig mély nyomokat hagyott. Barokk szellemű vallásossága, egész életfelfogása irtózáttal gondol minden eretnekségre. És sorsa épp az eretnekek egy kimagasló vezér-férfiával, Weber Jánossal hozza össze! Ám föllángoló szerelme erősebb mindennél.

Weber feleségül hozza haza Felicitast. És Eperjesen nincs ebben az időben katolikus templom, még kevésbé pap. A ferencrendi atyák lopva járnak be egy közeli faluból, Sebesről Eperjesre és

Gyöngyösi "A Marssal tár-salkodó Murányi Vénusz" című művének fedőlapja

A reformáció és a reneszánsz Eperjesen

a Kapi-házban miséznek annak a pár hívüknek, akik vidékről kerültek ide, de akiknek még polgárjoguk sincsen. A fiatal házasok azonban szépen élnek, a gyermekek egymás után jönnek a világra és növelik boldogságukat. Felicitas csakhamar beletörődik szokatlan helyzetébe, belevegyül a társadalmi életbe és Weber mellett lelke lesz a művelt eperjesi társadalomnak.

Weber János nagyravágyása is kielégülést talál. Most már nem egyszer találkozhelye Eperjes a legelölkelőbb főúri családoknak. Sőt az esztergomi érsek is megfordul Weber házában. A szeretett és szerelmes asszony talán el is kerülné az élet kálváriáját, ha férje bele nem sodródik a Wesselényi Ferenc nevéhez fűződő összeesküvésbe.

Eperjes sorsa már eddig is, Bocskai, Bethlen, I.Rákóczi György felkeléseinek idejében bizonytalanná vált. De azért - habár Eperjes rokonszenvezett a fölkelőkkel - hű maradt a Habsburgokhoz. Félték jámbor polgárai a háborús világtól. Így a Bocskai fölkelés után, amelyben a hajdúktól éppúgy, mint a császári zsoldos seregektől Eperjes sok kárt szenvedett, Mihálykó János, az eperjesi evangélikus magyar prédikátor 1607-ben ezt írja:

"Semmi nímet híreink mostansággal nincsenek, nem is remílem, hogy ez esztendőben legyenek. Mert ők ollyak, mint az asszonyállatok, akikről azt mondja az comicus: Dum comuntur, dum moliuntur, annus est. Míg földobolják magukat és kötözgetik lomposokat, tisztongatják puskájokat és fényesítik dákosokat, addig dördületlen meny úti őket. De könyörögjünk az Úristennek, hogy ilyen nagy visszavonyást és támadást aminemű ezelőtt volt (Bocskai István 1604-es fölkelésére céloz) az keresztyénség között, ne adjon immár közinkben, hanem amaz régi szent békességet és igaz atyafiúi szeretetet."

Ennek a régi szent békességnek azonban a Wesselényi összeesküvéssel vége van, mert abba Weber János Eperjest is belevitte: Wesselényi nádor halála után itt találkoznak az összeesküvést folytató, vezető főurak és a nemesség küldöttei (1669). Amikor aztán az összeesküvést fölfedezik, Weber János is nagy bajba kerül.

A reformáció és a reneszánsz Eperjesen

Bizony itt a hatalmas barátok pártfogása nem segít. Velük is könyörtelenül végez a bécsi udvar.

Amint tudjuk, az összeesküvés fejeit: Zrínyi Pétert, Frangepán Ferencet Bécsújhelyben, Nádasdy Ferencet Bécsben 1671-ben végezték ki. I. Rákóczi Ferencet anyja, Báthory Zsófia és a jezsuita befolyás menti meg, óriási pénzüsszeg árán. Széchy Mária vagyonától megfosztva, jóformán börtönben fejezi be életét. Weber János pedig eddigi egyházának elhagyásával menekül a büntetéstől. De magának és családjának nyugalma nincs többé. Két fia Caraffa vérpadján vérzik el.

Wesselényi Ferenc nádor

Nádasdy Ferenc országbíró

AZ ELLENREFORMÁCIÓ ÉS A BAROKK EPERJESEN

A bécsi udvar az egyes emberek lázadását még meg tudta bocsátani, de nem egy városét, főleg nem egy országét. Volkra gr. császári tábornok egy deputáció élén 1673 március 3.-án megjelenik Eperjesen. Az evangélikus városi tanácsot leteszi, helyére katolikust állít. Az összes templomot a Kollégium épületével együtt átadja a jezsuitáknak és a minoritáknak. A Kollégiumból már előbb elűzték a tanárokat, akiknek, ha át nem térnek, két nap leforgása alatt el kell hagyniok a várost. Pomarius igazgató kilenc tanártársával együtt ez utóbbit választja és a vidéki tanulóktól kísérve távozik Eperjesről. Három jezsuita veszi át a Kollégiumot, akik közül egy magyar, egy német hitszónok, a harmadik az ifjúság oktatója. És teszik ezt az uralkodó felségjogaira való hivatkozással.

I.Lipót császár és király fölhasználja a Wesselényi összeesküvést arra, hogy megteremtse a korlátlan hatalmú abszolutizmust Magyarországon is. Az ország alkotmányát fölfüggeszti és letör minden ellenállást. Bitó, gályarabság, elevenen megnyúzta, karóbahúzás, nyárson sütés; a spanyol inkvizíció nálunk ismeretlen eszközei jók arra, hogy minden életmegnyilvánulást megfojtsanak a nyomorban tengődő lakosság körében. Vérözönben úszik az ország; a császári generálisok garázdálkodásai elől aki teheti, menekül Erdélybe és a töröktől megszállt területre. A bécsi udvar erőszakosságainak hírére a kuruc felkelők ismételten betörnek az országba; rosszat rosszal fizetve, hasonlóan iszonyatos dolgokat művelnek. Folyik a harc; évekig küzdenek egymással a pártok, testvér a testvér ellen, faj a faj ellen, katolikus a protestáns ellen és viszont, olyan kegyetlenséggel, amilyenhez foghatót nem ismerünk az ezeréves ország történetében. A külföld is felfigyel e szörnyűségekre és XIV.Lajos francia király a Habsburgok félvilágra szóló uralmát meg akarván törni, segítségét ajánlja a kurucoknak. Ilymódon lesz a kurucok fölkelése világhatalmi mérkőzések részévé.

A fölkelés élére a huszonegy éves késmárki gróf, az eperjesi Kollégium egykori diákja, Thököly Imre áll. Mint a villám jelenik

Az ellenreformáció és a barokk Eperjesen

meg kurucaival, és a lakosság mindenütt kitörő örömmel fogadja. Eperjest 1682 augusztus 18.-án foglalja el. A templomokat, a Kollégiumot visszaadja az evangélikusoknak. Visszahívja a régi tanárokat. A jezsuitákat száműzi. A Kollégiumot restauráltatja s ennek kiadásaira felajánlja 600 holdas tályjai szőlőjét és Rimaszombat város jövedelmének felét. Két magyar papja is van ekkor az eperjesi evangélikus egyháznak: **Lipóczy Miklós** és **Perlaky Dávid**. Thököly hatalma, tekintélye tetőpontra hág, amikor házasságot köt **Zrínyi Ilonával**. De szerencse-csillaga hamar lehanyaglik; a török bécsi kudarca után (1683) Thököly uralmának is vége szakad. Eperjes nem egykönnyen adja meg magát. A császári seregek ostromát visszaveri, és csak 1686-ban jut labanc kézre, amikor egyedül marad. Zrínyi Ilona még ezután is hőiesen védi Munkács várát.

Eperjes keményen lakol hűtlenségéért. 1687-ben **Caraffa Antal generális** fölállítja vérpadját Eperjes piacán. E vérpadon pusztultak el Eperjes legkiválóbb polgárai s rajtuk kívül több előkelő nemes: összesen huszonnégyen. Ezek az áldozatok előbb a kínzókamrában szenvedtek ezer halált, és ezután, ha holtan is, vérpadra kerültek. Először jobbukat vágta le a bakó, azután fejüket szelte le. Majd felnégyelt testüket a városon kívül a négy világtáj irányában bitókra aggatták, fejüket vasszegekkel a bitófába erositették.

Caraffa vértörvénytörvényének hiteles történetét **Rezik János**, az eperjesi kollégium igazgatója, mint egykorú szemtanú írta meg. Meg kell jegyezni, hogy nem mint a maga, hanem mint egy katolikus vallású, Caraffa szolgálatában álló katonatiszt élményét közli a vértörvénytörvény történetét. Ezt a művét "Laniena Eperiesiensis" cím alatt kéziratban a Kollégium levéltára őrzí. Ennek eredeti latin szövegét és magyar fordítását **Pogány Gusztáv** barátommal ki is adtuk.

Az eperjesi vérpád előtt ma is értetlenül állunk. Maga Caraffa tudta a legjobban, hogy az áldozatai ellen felhozott vádak hazugságok, - hiszen a tanukat ő vásárolta meg. Még **Kolonics Lipót bíboros** sem értette e szörnyűségeket, s bár nem szerette a

Az ellenreformáció és a barokk Eperjesen

magyarokat, ezt mondotta: "Isten legyen irgalmas az eperjesi vérpadon ártatlanul kiontott magyar vérnek s ennek szerzőit ne hagyja büntetlenül élni!" [11]

Hogy Eperjes szerencsétlensége teljes legyen, 1696-ban újra pusztít a pestis, ez a rettenetes járványos betegség, amely századok folyamán nem egyszer ritkította meg a város lakóinak sorait. És ez alkalommal még nagyobb mértékben, mint bármikor. Úgy látszott, nem marad itt kő kövön.

De még egyszer utóljára visszatértek a szép napok a kuruc Eperjesre. 1703-ban II.Rákóczi Ferenc kibontotta a szabadság zászlaját s nem volt az országban melegen érző szív, aki ne sorakozott volna e zászló alá, osztály- és felekezeti különbség nélkül. Csodálatos világ volt ez, melyhez foghatót történelmünk nemigen tud felmutatni.

II.Rákóczi Ferenc kuruc kucsában

II. Rákóczi Ferenc hitbuzgó katolikus volt. De azért nem feledkezett meg az eperjesi evangélikusokról: törhetetlen szabadság szeretettel jutalmazni akarta. Óhajására az eperjesi tanács tagjai közé evangélikusokat választottak. Az evangélikusok, mint tulajdonukat, visszakapták a Kollégiumot. Számarányuknak megfelelően nekik ítélték - mert még mindig többségben voltak - a Szent Miklós székesegyházat, a régi magyar templomot, a parokiális épületet és a Nebest-házat; a római katolikusoké maradt a franciskánus templom és zárda, a minoriták temploma és zárdája, a régi iskolaépület és a városi kórház.

Ezután kaleidoszkóp-szerűen változik a helyzet. A szécsényi országgyűlés értelmében 1707 február 15.-én az eperjesi jezsuitáknak el kell hagyniok nemcsak a várost, de az országot is. 1710-ben a pestis ismét dühöng Eperjesen és háromezer embert visz a halálba. A magyarság létszáma ilymódon gyöngül, és jönnek tömegesen helyükbe a vidékről a szlovákok. II. Rákóczi Ferenc hadiszerecsényének változtával 1710 december 10.-én Eperjes is meghódol a császári hadaknak. Jellemző, hogy az átadás feltételei között egy, az evangélikusokkal létrejött korábbi megállapodás értelmében a katolikus polgárok is kérik a protestánsok szabad vallásgyakorlási jogát, és azt, hogy a magyar templom és a Kollégium épülete az evangélikusok kezén maradjon. De az udvar hajthatatlan: 1711 szeptember 30.-án Pálffy János gróf és Károlyi Sándor, a szatmári béke szerzői, királyi megbízásból Eperjesre jönnek és átadják a jezsuitáknak a Szent Miklós székesegyházon kívül a magyar templomot és a Kollégium épületét is. Az evangélikusoknak az ország törvényei értelmében a város falain belül nincs joguk templomra és iskolára. A város falain kívül az ún. "Fehérítő telket" jelölik ki számukra, ahol építhetnek maguknak fából templomot, iskolát és paplakot. (Ezt meg is teszik.) Az evangélikus papoknak azonban nem szabad a város falain belül semmiféle papi funkciót végezniök.

A BAROKK-ROKOKÓ ÉS A XIX.SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK
HATÁSA EPERJESEN

Az 1711-ben megkötött szatmári béke után örökre vége szakad a kuruc világnak. II.Rákóczi Ferenc, a legönzетlenebb magyar, számkivetésben hal meg török földön, ott ahol édesanyja, Zrínyi Ilona és mostohaapja, Thököly Imre. A kétségbeesésnek odadobott kurucság letargikus állapotba esett és a majtényi fegyverletétel után a nemzet lázadásra mindig kész ereje összetört. Új világ kezdődik ezután. A nyomorban, kínban vergődő, reményevesztett népnek segítségére jön, abba lelket önt a barokk szemlélet. A tekintély korszaka ez, amikor a hívő tömegek engedelmeskednek vezetőknek, akikben föltétlen megbíznak és irányításukat hívő alázattal fogadják. Lényegében nálunk a barokk nem egyéb, mint az ellenreformációban diadalmaskodó katolikus világszemlélet szétáradása az emberi szellem minden terére. A barokknak kétségkívül megvan a fegyelmező, és a társadalmat összetartó ereje. Míg a reformáció és a reneszánsz századait jellemzi az egyéniség szabad szárnyalása, szembenezés a világgal és annak titkaival, addig a barokk, akárcsak a középkor világa, tömegeket fékező, felelős megrendszabályozásával tűnik ki.

Eperjesen a sok-sok megpróbáltatás és szenvedés után szükség is van a felzaklatott lelkek megnyugtatóására. Ezt a jezsuiták az egyház kegyelmi eszközeivel kísérlik meg. A város életében mindhamar vezető tényezővé válnak. Semmi sem történik az ő tudtuk, hozzájárulásuk nélkül. Különösen nagy gondot fordítanak az ifjúság lelki gondozására. Nem a Kollégium épületében tanítanak, hanem a régi iskolaépületben. A kollégium hatalmas épületét rendházza alakítják át. Lakásaikon kívül itt van az emeleten a nagy auditórium és a színház. Iskolájuk három tanerős, hat osztályú gimnázium. A három jezsuita emberfeletti munkát végez. Éjjel-nappal Őrködnek a tanulók erkölcsi és szorgalma felett. A szülőkkel, lakásadókkal állandó összeköttetésben vannak. A gyanús diákot pedellusaik kíséretében még éjjel is felkeresik. A tanulók a Mária kongregáció tagjai, naponként misét hallgatnak, minden

hónapban gyónnak, gyakran böjtölnek, testüket cilicium viselésével, kemény helyen való fekvéssel fegyelmezik. A szegények ápolása, eretnekek megtérítése kötelességük.

A tanulók ilyen irányú tevékenységét a páterek örömmel jegyzik föl évkönyvükbe. Így például 1712-ben egy diák három lutheránust megtérített, egy koldust férgeitől megtisztított; 1713-ban egy másik diák Szent Xavér példájára egy ember sebéből két férget kiszopott és lenyelt; az önmegtartóztatás példajaként felemlítik, hogy 1736-ban több diák - habár folyton nők között élt - szemlesütve hónapokon keresztül nem látott asszonyi ábrázatot, 1737 ben némely tanuló nyelve fékezésére a földet nyalta, egy közülük pedig Szűz Mária iránt való rajongásból saját mellére, tollkésével véste be Mária nevét [12].

Ugyancsak az Évkönyvekből értesülünk arról a széleskörű hittérítő tevékenységről, amelyet az eperjesi jezsuiták fejtettek ki. Egy jezsuita misszionárius 1730-ban prédikációival egyszerre huszonkilenc lutheránust térít meg, 1734-ben a teljesen evangélikus Roskovány lakossága tér át. A hitélet állandó ébrentartására, a kassai vértanúk emlékére fölállítják a Kollégium előtt Szuz Mária szobrát, amely előtt a Mária kongregáció nőtagjai nap-nap után énekelik a loretoi litániát, és a gimnázium tanulói minden ünnepnap előtt felsepergetik a szobor körül fekvő teret. Gyakran rendeznek ünnepi körmeneteket, amelyeken a tanuló ifjúság teljes számban résztvesz. Nagyszabású és ezrektől látogatott volt a nemrég még protestáns városban az 1727-ben, két jezsuita atya szentté-avatása alkalmából rendezett körmenet, amikor tizenkét gimnáziumi tanuló vitte az új szentek szobrait, míg a várost körülvevő falakon ágyúkból lövöldöztek és mozsarakat durrogattak. A Keresztfán Haldokló Krisztus Társulata 1721-ben megvetette az eperjesi Kálvária alapját.

A katolikus hittérítés munkáját elősegítették a városban nagy számban tartózkodó lengyelek, akik mint emigránsok, Lengyelország első felosztása után ellepték a várost. Hitbuzgóságukkal mindenkinek példát mutattak, a kongregációkban tevékenykedtek. **Radzivil herceg** gazdag adományaival is elősegítette a Kálvária fölépítését [13].

A jezsuiták feltétel nélkül urai voltak a helyzetnek. A város visszatérítése körüli nagy eredmények elérésében segítségükre voltak a franciskánus és minorita szerzetesek is. Mindazonáltal érezniök kellett, hogy a város tösgyökeres polgársága következetesen elzárkózott előlük. Habár nem volt helyük a városi tanácsban, a céhekben is állandó nyomás alatt voltak, így az ünnepi körmenetekben mint céhtagoknak részt kellett venniök, sőt szűzmáriás céhzászlókat vinniök; a város falain kívül épült fatemplomukba jártak istentiszteletre és az ottani iskolában neveltették gyermekeiket. Eleinte igen nehéz volt a helyzetük. Amikor a volt kollégiumi tanárok főiskolai tárgyakat is mertek tanítani, följelentésre a Helytartótanács elrendelte, hogy e tanárok a főiskolai tanulókkal együtt azonnal hagyják el az iskolát. A hajdan akadémia-jellegű Kollégium így süllyedt fokról-fokra. Hogy meg nem szűnt, sőt hogy Mária Terézia kivételképpen megengedte - a fenti rendelet visszavonásával - a főiskolai tárgyak tanítását, ez Sáros vármegye evangélikus nemeseinek tudható be. Ugyanis ezek az osztrák örökösödési és hétéves háborúban a trón megvédése körül oly kiváló érdemeket szereztek, hogy közülük többeket, különösen a Dessewffyeket Mária Terézia rendkívül kedvelte. Ezek aztán befolyásukat fölhasználták a Kollégium javára. A vidéki birtokosok, valamint a városi polgárok áldozatkészsége lehetővé tette az iskola lassú felvirágzását.

A Kollégium ifjúságából most is ki-kitört a régi kuruc szellem. A Pálffy ezred verbuváló katonái például 1759-ben két kollégiumi diákot, kik hozzá még nemesek is, elfognak, katonának beöltöztetnek. Amikor ennek híre megy, a császári hadsereg iránt titokban lappangó gyűlölet kirobban és a diákok a nyílt utcán megtámadják a katonákat. Sebeket osztogatnak és kapnak. Az egyik katona kardját is elveszik. Ez a csetepaté nagy fölháborodást kelt civil és katonai körökben egyaránt. Magát Dessewffy Tamást, a Kollégium felügyelőjét, Mária Terézia egykori vitéz ezredesét is felbőszítette ama kard elvétele, a katonaság ily módon való meggyalázása. Az iskolai fegyelmi szék Dessewffy elnöklete alatt kegyetlen ítéletet hozott: a főbunösökre ötven, ill. huszonöt botbüntetést méretett [14].

Változtak azonban az idők és változott a Kollégium, - de a bécsi udvar szelleme is.

1770 június 8-án magas vendége volt az eperjesi evangélikus egyháznak és iskolának: II.József császár, akkor még uralkodótársa édesanyjának, Mária Teréziának. Katonai szemlét tartott Sóvár és Enyicke között. A Tarca folyó mentén, lóháton tért vissza kíséretével Eperjesre. E hazatérő útjában minden bejelentés nélkül, váratlanul megjelent az evangélikusok külvárosi telepén. A hirtelen előhívott Kriebel lelkész fogadta Hellner lelkésztársával és a történetesen ottlévő tanárokkal. A templom megtekintése után II.József egyenesen az iskola felé tartott és útközben megkérdezte Kriebelt, vajon mit tanítanak az iskolában? És foglalkoznak-e felsőbb tanulmányokkal? Kriebel, aki ismerte a jezsuiták vádjait, nevezetesen, hogy az evangélikusok akadémia felállítására törekszenek, óvatosan, de azért őszintén felelt s megemlítette többek között, hogy a teológiából és a filozófiából valamicskét, azonkívül magasabb matematikát tanítanak. Miután észrevette, hogy a császárnak tetszik a felelete, tovább folytatta és megemlítette, hogy ő is tanítja a matematikát és tanítványai közül többen kiváló tisztjei a hadseregnek. A császár, aki nem volt barátja a jezsuita tanrendszernek, mivel ez nem fektetett nagy súlyt a reáliákra, örömmel hallgatta mindezt, s kíváncsi volt arra, hogy ebbe a külvárosi iskolába a reáltárgyak miképpen kerültek be?

Kriebelhez fordult és megkérdezte:

- "Hol tanult Ön?"

Mire Kriebel így felelt:

- "Jénában hosszabb ideig, Halléban két évig; a porosz királyi pedagógiumban rendes tanár is voltam."

Ez a felelet tetszett II.Józsefnek. Ezután bementek az egyik osztályba, ahol a tanulók felállva hangos szóval rázendítettek: - "Grata praesentia!"

Ez az üdvözlés is megnyerte a császár tetszését, majd érdeklődött, hogy ebben az osztályban mit tanulnak.

- "Mivel itt három nemzetiség van együtt, az ezen országban szükséges nyelveket, s azonkívül latint, földrajzot, történelmet, mennyiségtant".

A barokk-rokokó és a XIX.század eszméinek hatása Eperjesen

Ez is tetszett a császárnak; ezután a tanítás módszere felől érdeklődött. Kedélyesen elmondta:

- "A restnek minálunk egy festett szamarat kell büntetésül hordania!" Mire Kriebel:

- "Van egy aranyozott korona itt is, amellyel felékesíttetnek a szorgalmasok, s egy szalma korona, mely a restek fejére tétetik."

S a két korona csakugyan ott függött a katedra felett. A császár ezen nagyot nevetett. Ezután az udvart járta körül, ahol érdeklődéssel nézte azt az erődítésfélét az iskola mögött, amelyet egy diák tervezett. Teljesen felmelegedve még sok kérdést intézett Kriebelhez, akinek ily módon volt alkalma az iskola és az egyház helyzetéről a császárt tájékoztatni.

A császár láthatólag jól találta magát az evangélikusok számkivetett világában; felélénkülve, jó kedvvel búcsúzott Kriebeltől. Az okos, jó fellépésű Kriebel, aki jól tudta, hogy II.József a ceremóniáknak nem barátja, intelligens, közvetlen modorával elérte, hogy a császár a legjobb benyomásokkal távozott.

Ennek a látogatásnak később megvolt a jó következménye. XIV.Kelemen pápa 1773-ban eltörölte és feloszlatta a jezsuita rendet; e pápai bulla érvényét Mária Terézia is országaira nézve elismerte, a jezsuiták javait a kincstár Eperjesen is lefoglalta. Működésük utolsó évében az eperjesi rendházban 14 jezsuita páter lakott, akik közül 4 tanítással, 10 papi teendővel foglalkozott. II.József parancsára a kincstár a Kollégium épületét - amelyet a jezsuita rend eltörlése után raktárnak használtak - és a mellette fekvő régi magyar templomot árverésre bocsátotta, és ilyen módon az evangélikus egyház 1784-ben 6000 Ft-ért megszerezte azokat az épületeket, amiket az őseik építettek, de ahonnét 84 éven át száműzve voltak. A megszűnt jezsuita gimnáziumot a minoriták vették át, de II.József később ezeknek a rendjét is feloszlatta és 1788 - 1801 között ez a gimnázium szünetelt; franciskánus szerzetesek nyitották meg újra.

A XVIII.század végén tehát ismét egy új Eperjest ismerünk meg. Egészen más ez, mint amilyen a század elején volt. Még külsejében is! Az eladdig kedvelt reneszánsz stílus helyét elfoglalta a barokk. A reneszánsz stílusú épületeken a szatmári béke után, sőt talán már előbb is, barokk motívumok jelentek meg. Az oromzattól kiugró féloszlopok, az oromfal köríves nyílásaiba helyezett urnák, szárnyas kerubfejek, delfinek, hermák, stb. a barokk térhódítását jelentik, amint ezt még ma is sok reneszánsz stílusú épületen megfigyelhetjük Eperjesen. Valódi, nagyszabású, tisztán barokk stílusú templom Eperjesen nincs. A ferences templom sem az: ezt építőmestere a kassai jezsuita (később premontrei) templom mintájára építette, amelynek tudvalevőleg kevert a stílusa. Barokk-rokokó ízlésben épült a Kálvária. A világi épületek között egy mestermű van: ez a Klobusitzky palota, amelynek stukkódíszítése a maga nemében páratlan. Ebben a stílusban épült még a vármegyeháza, a Szirmay kastély. Elmondhatjuk tehát, hogy a barokk kor stílusa nagyobb hatással nem volt az eperjesi építkezésre; ennek oka a gazdasági helyzetben is keresendő.

Eperjes elszegényedett. A török hódoltság megszűnte nem kedvezett a város kereskedelmének. Csakhamar a nagy magyar Alföld peremén fekvő városok kezébe került az ország kereskedelmének zöme. Lengyelország földarabolása véget vetett az északi kereskedelmi kapcsolatoknak.

Berzeviczy Gergely, a kiváló nemzetgazdász hasztalan sürgette a század végén a keleti tengerhez vezető, régi kereskedelmi útvonal felújítását.

Berzeviczy Gergely, az újkori eszmék első hirdetője [15]

Berzeviczy Gergellyel (1763 - 1822) nemcsak e közgazdasági tevékenységéért érdemes foglalkoznunk, hanem mert első volt hazánkban - és ebben Széchenyit és Kossuthot is megelőzte -, aki bátran hivatkozott az újkori eszmék nemzetmentő jelentőségére.

A Berzeviczyek közül többen kiváló szerepet tölthettek be hazánk történetében. De senkinek sem köszönhetünk annyit közülük, mint Berzeviczy Gergelynek. Családi birtoka Szepes megyében, Lomnicon volt. Miután a jogot a jóhírű késmárki líceumban elvégezte, három éven át Németországban a göttingai egyetem hallgatója. Közben nagy tanulmányutat tesz Németországban, Franciaországban, Belgiumban és Angliában. Hajlamainak megfelelően melegen érdeklődött ezeknek az országoknak kereskedelme, ipara és az alsóbb néposztály helyzete iránt. Még a göttingai egyetemen is kereskedelmi- és áruismét vett fel tantárgyai közé. Miként később Széchenyi Istvánra, úgy rá is nagy hatással van az angol ipar fejlettsége, világkereskedelme, a virágzó, nagy városok, a lakosság jóléte és szabadságszeretete. Kimegy a falvakba is. Összehasonlítja a magyar paraszt nyomorúságával az angol földműves helyzetét.

"A paraszt jó posztóruhában, gyapjú harisnyában, erős cipőben jár és minden nap tiszta inget vesz" - írja egyik levelében édesanyjának.

Hazatérése után ég a vágytól, hogy tapasztalatait hazája javára értékesíthesse. Hivatalt akar vállalni, ezért kéri alkalmaztatását az Udvari Kancelláriában. Kérvényére azonban választ nem kap. Erre egyenesen II.József császárhoz fordul, aki fogadja őt. A reformokat kedvelő uralkodó élénk érdeklődéssel hallgatja a fiatalember reformterveit, sőt másodízben is fogadja. Több mint valószínű, hogy az ő utasítására nevezték ki Berzeviczyt a Helytartótanácsban fogalmazónak. A kinevezés késett, mert Berzeviczy protestáns volt; ebben az időben még más vallásút nem szívesen alkalmaztak az állami hivatalokban, csak katolikusokat. E késedelem okát felemlítette Berzeviczy a császár előtt is, aki ezt felháborodva vette tudomásul. Ki tudja, milyen tervei voltak Berzeviczyvel, - hiszen nem sokkal a második audiencia után meghalt.

Berzeviczy pedig nem maradt sokáig hivatalában. Rájött, hogy mint állami tisztviselő, ha idővel vezető állásba kerülne is, a Helytartótanács reakciós szelleme miatt reformterveit meg nem valósíthatja. S amikor szemtanúja volt a Martinovics összeesküvés vezetői kivégzésének, ezen való felháborodásában állásáról lemondott. 1795-ben hazament Lomnicra, átvette édesanyjától a birtokok kezelését és soha többé semmiféle állást nem vállalt. Mint magánember azonban életcéljául tűzte ki reformterveinek megvalósítását.

A mai embert érdekelheti Berzeviczy agitatórikus irodalmi munkássága a demokratikus eszmék népszerűsítése érdekében. Több nagyszabású, könyvalakban megjelent művében tudományos alapos-sággal, a hazai állapotok alapos ismeretével kimutatja, hogy a magyar alkotmány komoly reformokra szorul. Kikel a rendiség túltengése ellen. Hazánk addig fel nem virágzik, míg a jobbagyság állapota gyökeresen nem javul! Mit ért a javulás alatt? Felsorolja, mi je nincsen a magyar parasztnak. Nincsenek személyes és polgári jogai. Nincs képviselve az ország és megye gyűlésein. Földet tulajdonjoggal nem szerezhet. Hivatalba nem juthat. Bírója a földesura. Az összes adókat ő fizeti, amit önkényesen és igazságtalanul vetnek ki rá. Toborzással sorozzák be, - sőt katonafogdosással - a hadseregbe. Tizenkét évig is katonáskodik. Hogy kivonja magát az elbírhatatlan terhek alól, hazudni kénytelen. Tehát a rendszer erkölcstelenségre neveli. A szegénylegény, a betyárélet elharapódzik.

Berzeviczy konkrét adatai szerint: a szűkebb Magyarország népessége katonaság nélkül 7.008.574 lélek, ebből nemes 325.894 - ez utóbbi bírja a föld 4/5 részét, nem fizet adót, míg a 6.682.680 "nem nemes" a földnek csupán 1/5 részét bírja, mégis az ország fenntartása reá nehezedik. Hangsúlyozza, hogy káros és veszélyes, ha a vagyon kevesek kezében halmozódik fel. Ellene van tehát a főúri és főpapi nagybirtokoknak.

Messzelátó országmentő tevékenysége a nemesség körében nagy visszatetszést keltett. Még a liberális gondolkodású **Kazinczy Ferenc** is felháborodik: "Egy meggyalázott nemzetet úgy festeni igazságtalanul, hogy irigyei nevések, gyűlöljék: szintúgy barbarus, mint a parasztot földesúri módon nyúzni."

Berzeviczy híve a vallásszabadságnak, a vallás egyenlőségének. Harcol a protestánsok sérelmeinek orvoslásáért. Mint a tiszai evangélikus egyházkerület felügyelője és így az eperjesi Kollégium patrónusa, a tanügy színvonala érdekében is sokat fáradozik.

Nagy jelentősége van közgazdasági tevékenységének. "Szerencsétlen sors uralkodik Magyarország felett" - írja. "Természetes gazdagsága s központi fekvése dacára az észak és dél között, és oly nemzet által lakva, mely testbenlélekben erős, tehetséges, vitéz, bátor, hősiesség, mégsem emelkedett a jólét, a hatalom és tekintély azon fokára soha, melynek elfoglalására alkotta azt a természet".

Bécsből kormányozzák Magyarországot, úgy bánnak vele, mint egy tartománnyal. Az osztrákok kizsákmányoló, gyarmati politikája minden egészséges fejlődésnek útjában van. Ezen csak úgy lehet segíteni, hogyha sikerül a magyar terményeknek a bécsin kívül más piacot teremteni. Ezt olyképpen véli megvalósíthatónak, ha olcsó közlekedési utat teremtünk az északi országok felé.

Igy jött arra a gondolatra, hogy Szepességrol hajózható vízi-utat kell létrehozni. Vajon lehetséges-e ez? Erről személyesen akart meggyőződni. Két utat tett meg ezért 1796-ban és 1807-ben. Az első utat részben vízen, részben szárazon tette meg Krakkón, Varsón át Danzigig, a másik utat pedig kizárólag vízen a Poprád, Dunajec és Visztula folyókon át Varsóig. Mindkét útján tárgyal a folyók mentén fekvő nagyvárosok kereskedőivel. Örömmel tapasztalja, hogy különösen a danzigi nagykereskedők milyen megértéssel, helyesléssel fogadják elgondolását, sőt a porosz király egy megbízottja hajlandó ennek megvalósítását elő is segíteni. A Magyarországról jövő terménycikkeknek azért örülnek, mert mint erről Berzeviczy meggyőződött, ezeken a területeken az angol világkereskedelem méregdrágán értékesítette árucikkeit. Ennek ellensúlyozására alkalmasnak látták a tervbe vett északi víziút felhasználásával az árucere-forgalmat a könnyen megközelíthető Magyarországgal.

Már első útjáról egy nagyobb szabású könyvében számol be, amely különösen nagy feltűnést kelt a külföldi kereskedelmi körökben. Kiváló nemzetgazdászok üdvözlik. A göttingai Tudományos Akadémia e munkájáért tagjának választja. Ez Berzeviczyt reménységgel tölti el. Hiszen idehaza is a "Magyar Tudományos Gyűjtemény" behatóan méltányolja e tanulmányait. Második útja után aztán alapos felkészültséggel írott több felterjesztésében a Helytartótanácsnál, sőt az uralkodónál is szorgalmazza tervének megvalósítását. Az üzletemberek pedig nemcsak érdeklődnek Berzeviczy eszméje iránt, de egy közülük: **Schweickhart** "Entwurf zu einer Nordischen Handlungs-Gesellschaft" név alatt emlékiratot is szerkesztett, amelyben megfelelő tőkeerővel egy kiviteli társaság megalakítására tett javaslatot. Az alapító okmányt **Esterházy Ferenc gróf, Esterházy Mihály gróf, Bretzenheim herceg és Schweickhart** írták alá. Ők képezték volna a vállalat igazgatóságát. Ezt a magyar Északi Kereskedelmi Részvénytársaságot 12 évre alakították volna, 300.000 Ft. alaptőkével.

A Magyarországon átvezetendő északi víziút kedvező fogadtatása Berzeviczyt egy még nagyobb szabású tervének megvalósítására ösztönözte. A nyugat-európai, elsősorban az angol világkereskedelem ebben a korban még nagy kerülőúton, Dél-Afrika megkerülésével (a Szezi Csatorna még nem épült meg), az Atlanti Óceánon át, méregdrágán szállította Ázsia nagyon kedvelt terményeit a Balti tenger partján fekvő észak-európai országokba. Ez a tengeri út vitorlás hajókon két évig is eltartott. Berzeviczy véleménye szerint az ázsiai árúcikkek szállítására sokkal természetesebb, jóval rövidebb és olcsóbb volna az a kereskedelmi út, amely az Adriai tengert a Balti tengerrel részben szárazon, részben vízen kötné össze a **Kulpa, Száva, Duna, Tisza, Hernád, Poprád, Dunajec és Visztula** folyókon keresztül. Ennek az útnak megvalósítása egyformán érdeke a Monarchiának és Oroszországnak. Együtt, ilyen módon az ázsiai kereskedelmet magukhoz ragadhatnák. Mert ez a kereskedelmi út alkalmas volna arra is, hogy **Kína, India, Perzsia és Törökország** karavánokkal Európába eljuttatott terménycikkeit Oroszország nagy folyói segítségével átvegye és elszállítsa a Balti tenger és az Adriai tenger kikötőihez. Ennek az észak-déli

útnak mentén Trieszt, Fiume, Bécs, Pest, Tokaj, Kassa, Lőcse, Danzig, Stettin, Stockholm, Pétervár, Konstantinápoly, Várna, Odessza, Azov, Asztrakán, Szmirna, Alexandria egymásnak kezét nyújtának. Az ilymódon fellendülő kereskedelem sikerét még inkább biztosítaná a szabadkereskedelem, vagyis ha az érdekelt országok között az áruvám megszűnne.

Kautz Gyula, a tudós közgazdász, egyetemi tanár véleménye szerint a XVIII.század végén Berzeviczy Gergely a nemzetgazdaságtan éppoly kiváló képviselője volt, mint **Malthaus** Angliában, **Say** Franciaországban és **Gioja** Olaszországban.

Sajnos, amint Berzeviczy reformeszméinek, úgy nemzetgazdasági elgondolásainak sem kedvezett a kor szelleme. A rendi társadalom nem változtatott maradi élet- és világfelfogásán. Sőt, meg volt elégedve kiváltságos helyzetével - "Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita..." Volt ugyan egy-két év, amikor az uralkodó környezetéből néhányan érdeklődtek Berzeviczy reformtervei iránt. **Károly főherceg**, a legyőzhetetlennek tartott **Napoleon** első legyőzője (az asperni csatában) saját kezű levélben gratulált Berzeviczynek; **József nádor**, és a haladó szellemű **János főherceg** meg is látogatták őt lomnici otthonában. Több kiváló főúr és köznemes kész volt támogatni Berzeviczyt, ám az országgyűlést **Ferenc császár** 1807-től 1825-ig nem hívta egybe és így nem volt törvényes fórum, ahol szóvátehettek volna állásfoglalásukat. Márpedig olyan nagyszabású tervet, mint a víziút, csak az országgyűlés és az uralkodó valósíthatott volna meg Magyarországon.

De magának Berzeviczynek is volt egy nagy tévedése, ami miatt leghívebb támogatói közül is többen elpártoltak tőle. Mindenre kiterjedő figyelme észrevette, hogy a nemzetiségi kérdés hovatovább veszedelmére válhat az országnak. Felveti a kérdést, hogyan lehet annyi nemzetiséghez tartozó embert: magyarokat, szlávokat, németeket, görögöket, ruténeket, oláhokat, hazájuk szeretetében megtartani?

"Bármennyire kívánatos is, hogy mi mindnyájan annyira magyarok legyünk, hogy ugyanazon érzésünk és ugyanazon nyelvünk legyen;

de bármennyire kívánatos is, hogy általánosan a magyar nyelvet használjuk, ezt több oknál fogva aligha fogjuk valaha keresztülvinni. Ki fogja Horvátország és Szlavónia lakosait, Magyarország lakóinak felét rábírní, hogy magyarul írjanak és beszéljenek? Tehát egy holt nyelvet, a latint tegyük a sokféle lakosság közös nyelvévé, vagyis az állam, a közigazgatás, a politikai kormányshék, az országgyűlés, a vármegyék hivatalos nyelvévé. Ez így volt a múltban, legyen a jövőben is."

Bizonyos, hogy Berzeviczy ezzel a véleményével, akárcsak a reformeszméivel, szeretett hazájának javát akarta szolgálni. De mivel ehhez a tévedéséhez ragaszkodott - holott általános volt a vélemény, hogy a magyar irodalom egészséges fejlődésének legnagyobb gátja évszázadokon át a latin nyelv volt - sokan elítélték, sőt durván meg is támadták. Berzsenyi Dániel így nyilatkozott róla: "Berzeviczy balgatag és gonosz".

(Mi már tudjuk, hogy a nemzetiségi kérdésnek nálunk közmegnyugvást keltő megoldása a hazánk sorsát intéző államférfiaknak később sem sikerült. Sőt a túlzásba vitt, eroszakos magyarosítás a nemzetiségeknek nemcsak elidegenítésére vezetett, de a két elvesztett háború után nem utolsó sorban ez volt okozója Trianonnak. Nemzetiségi kérdés nincsen; a legnagyobb érték az ember! - jegyzi meg Gömöry János.)

A csaknem magára hagyott Berzeviczy még egy kísérletet tesz, hogy grandiózus tervét megvalósíthassa. Az 1815 évi bécsi kongresszushoz fordul: gondosan, újonnan kidolgozott memorandumban fejti ki elgondolását az észak-déli kereskedelmi út nagy jelentőségéről. Ezt személyesen viszi fel Bécsbe. Reméli, hogy a kongresszusban döntő szerepet játszó Ferenc osztrák császár és magyar király, az orosz cár, a porosz király, akiknek - és országaiknak - érdeke e kereskedelmi út létrejövetele, magukéva teszik javaslatát és felvétetik a kongresszus programjába. Nem így történt! Annak a hírére, hogy a száműzött Napoleon titokban megjelent Franciaországban, a kongresszus idő előtt feloszlott. Ki törődött most már a Táttra alján fekvő kis falu szerény lakójának terveivel?

Napoleon második leveretése után úrrá lett a reakció egész Európában. A három uralkodó, akikben Berzeviczy olyannyira csalódott, Szentszövetségbe lépett minden szabadabb életmegnyilvánulás elfojtására. Ezt a nagy változást Berzeviczy is megérezte. A cenzúra újabb műveinek, így a parasztságról írott értékes könyvének kiadását nem engedélyezte. Berzeviczy nem volt harcos természet, a cenzúra döntését tudomásul vette. Helyette azonban egy barátja, a reformeszmék lelkes híve, **Máriássy Miklós tábornok** a cenzúra tiltakozása ellenére, saját költségén, névtelenül kiadatta a parasztságról szóló művet. Erre a Helytartótanács a nyomdászt bebörtönöztette, Máriássyt pedig perbe fogta, aki ebbe belehalt. E kegyetlen eljárás miatt elkeseredett, elbetegesedett Berzeviczyt ráadásul családi életében is egyik csapás a másik után érte. Eltemette nagyműveltségű, őt megértő, támogató édesanyját, kilenc gyermeke közül csak egy maradt életben. 1822-ben meghalt - azzal a vígasztalan érzéssel, hogy hiábavaló volt hazája javának érdekében kifejtett önzetlen tevékenysége.

A német Eperjes. Kazinczy Ferenc Eperjesen

Eperjes karakterének megváltozásában legfeltűnőbb a magyar nyelv háttérbe szorulása. Eleinte még a jezsuiták prédikálnak magyar nyelven, később ezt teljesen beszüntetik. Az evangélikus iskola tantervében még ott szerepel az anyanyelv kötelező tanítása, a XVIII.század végén azonban már nem, amikor a hatóságok, iskolák nyelve a latin; a műveltek társalgási nyelve sem a magyar, hanem a német vagy a latin. Soha, mióta Eperjes fennáll, nem volt itt ilyen mostoha sorsa a magyar nyelvnek. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a XIX.század végén élő átlagos műveltségű embereknek még az emlékezetéből is kiveszett, hogy Eperjesnek valaha tősgyökeres magyar lakossága volt. Ez a korszak, a magyarságnak ez az elhanyagolása külön tanulmányt igényelne.

Kazinczy Ferenc, aki az eperjesi kerületi táblánál volt törvénygyakorlaton (1781), még ezt írja:

"Eperjest az is nevezetessé teszi, hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei, a papság, a tanítók és tanulók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarul, a polgárság németül, és tótul mindenki."

Pulszky Ferenc a XIX.század elején viszont már így ír:

"Még a vidéken sem akadnak előkelő családok, ahol a magyar nyelvet használják. Sáros vármegye, amelynek egész alsó része a század végéig még magyar volt - a dülők nevei három járásban még most is magyarok -, időmben már egészen el van tótosodva, de a tapolyi járás nemessége, nagyobb része evangélikus: a Fejérváryak, Bánók, Körtvélyessyek, Dessewffyek, Kükemezeyek, Bothok stb. családi körben fönntartották a magyar szót. Az eperjesi társaságban a német nyelv dívott, amely a műveltség jelének tartatott, különösen a nőknél, mert a leánynevelő-intézetben mind így tanultak. Híres volt e tekintetben Eperjesen a Szenovičé, az evangélikus tanáré, akinek intézetébe alföldi kálvinista kisasszonyok is küldettek." [16]

A magyar lakosságában megfogyatkozott Eperjes művelt társadalmának köszönhetjük, hogy ez Kazinczy Ferencnek irodalmi irányára döntő befolyással volt. Az irodalomtörténet erről - úgy tudom - nem emlékezik meg; elbeszélem ezért a nagy író életéből ezt a fontos epizódot.

Kazinczy Ferenc jogi tanulmányainak befejezése után, 1779 őszén Kassára került, Milecz Sámuel ügyvéd mellé, majd 1781 január 11.-én Dénes öccsével együtt Eperjesre ment törvénygyakorlatra a kerületi táblához.

A Kazinczy fiúk anyja Szirmay leány volt és így tulajdonképpen a fél Sárossal rokonságban állottak. A Dessewffy, Péchy, Szinyei, Bánó, Pulszky, Semsey családok szeretettel vették körül a két Kazinczy fiút. De más előkelő családok is szívesen látták Eperjesen a Zemplén megyéből származó nemes úrfiakat, akik ebben a művelt társaságban mihamar otthon is érezték magukat. Míg azonban

Dénes teljesen belevetette magát a társasélet forgatagába, addig Ferenc művészi hajlamainak kielégítésére keresett alkalmat. Sajnos azonban eleinte ezt nemigen találta meg. Mindazonáltal kezdettől fogva jól érezte magát Eperjesen. A legényélet szabadságát itt kóstolta meg először.

"Eperjesen lelém magamat először életemben" - írja [17] - "abban a boldog állapotban, hogy senkitől nem függék és ezt a legbájosabb, legtündéribb tájon, amelyet elképzelhetni, mert az merő paradicsom, habár szegény".

A kulturális és gazdasági téren egyképpen elszegényedett Eperjes még így sem volt utolsó városa az országnak. Lakosaiban élt a fényes múlt emlékezete s messze földről még ekkor is szívesen küldték a szülők gyermekeiket, serdülő fiaikat Eperjesre. A kerületi tábla joggyakorlóinak és a Kollégium tanulóifjúságának soraiban nagynevű családok sarjait találjuk.

Kazinczy tulajdonképpen Eperjesen tanult meg helyesen és tökéletesen latinul és németül. Szorgalmasan látogatta az intelligens férfitársaságokat, hol választékos latin nyelven beszéltek; tette pedig ezt kivált azért, mint írja,

..."hogy a pataki hosszú vocalisokról szoktassam le magamat s ezt szerencsésen el is értem".

A latin nyelv azonban csak mint a gyakorlati élet nyelve érdekelte Kazinczyt; költői lelke a nyugati irodalmak felé vonzódott. A latin költők utánzásra őt nem készítették. Bessenyei-tudjuk - a francia írók hatása alatt lett magyar íróvá. Kazinczy szintén érdeklődött a francia irodalom iránt; legalább erre vall, hogy Eperjesen is szerette volna magát a francia nyelvben gyakorolni. Dehát Eperjesen ekkor nem akadt senki, aki a francia nyelv mestere lett volna. Kazinczyt ilymódon az akkor már virágzásnak induló német irodalom ejtette rabul. A német írók termékenyítették meg lelkét s adtak irányt irodalmi működésének. Kazinczy fejlődésére nézve épp ebből a szempontból nagyon érdekes az a másfél év, amelyet Eperjesen töltött.

A német nyelvet már kisgyermek korában, otthon kezdte tanulni. Majd mint diák, Késmárkon teljesen német környezetbe került. S

amikor innét Sárospatakra ment, nevelője, egy késmárki diák vele tartott, hogy amit németül tudott, itt el ne felejtse. Sárospatak úglátszik nem volt barátja a németnek.

"Soha még addig (t.i. pataki diákságáig) - írja Kazinczy - Patakon németül tudó gyermek nem volt. Az ifjúság ezért bennünket "tokosoknak" csúfolgatott. Maga Vay József is, kit én grammatista tanulása utolsó esztendejében ott értem, mint a két szép testvér, Lónyay László és Menyhért, a tokosok nyelvét Patakon még nem tudták".

Igy hát maga Kazinczy is, habár első műveit németből fordította, az alatt a tíz esztendő alatt, amit Patakon töltött, a németben nemhogy haladt volna, de abból sokat felejtett. Kassán, patvarista korában kezdett komolyan érdeklődni a német irodalom iránt. Megvette Gessnert, fordítgatta ennek idilljeit. Önmagával szemben azonban elégedetlen volt.

"Gyakorlatlan lévén mind a német nyelvben, mind a magyarban (t.i. a magyar stílusban) - így panaszkodik - körültekintém magamat, dolgozataimat kivel tekinthetném meg?"

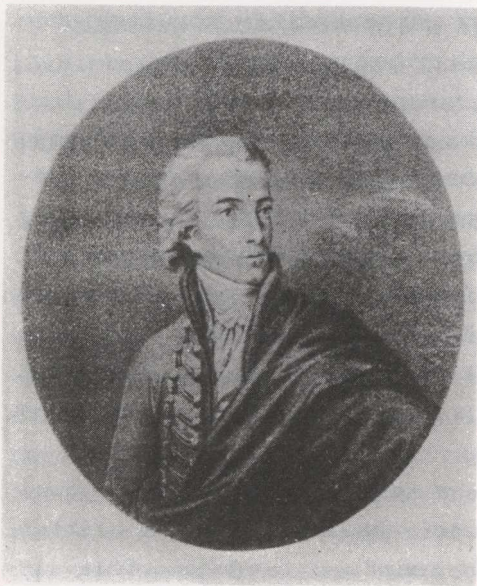
Elment az evangélikus paphoz, aki magyarul, németül egyformán beszélt s műveltségét Göttingában szerezte. A tudós pap segítségére is volt a német szöveg helyes megértésében, de Kazinczy megharagudott rá, mivel Lessing Bölcs Náthánjáról kicsinyléssel beszélt. Emellett nem fogadta szívesen: "túrte alkalmatlankodásomat" - írja róla Kazinczy. Nem talált azonban buzdítást Baróti Szabó Dávidnál sem, aki mint ex-jezsuita a kassai Királyi Jogakadémiának volt tanára. Ettől a magyar poétától pedig sokat várt, remélt:

..."úgy hittem, ha ránézek is, ha szavát hallhatom, annyival inkább, ha vezérléseit fogom venni, ha felolvasgatja előttem dolgozásait, a poétatűz átjő reám"... - dehát tőle is csalódottan távozott. "Tiszteltem őt, szerettem, de fel nem tudván melegíteni, holott magam csupa tűz valék, minél ritkábban jelentem meg nála. Németül nem tud s örül, hogy nem tudá. Mutatám neki Gessnert, de ő nem tudá megfogni, mit lehet Gessneren szeretni."

Ezek után az elkedvetlenítő tapasztalatok után került Kazinczy Eperjesre. Ám itt is csaknem úgy járt, mint Kassán.

"Eperjesen - írja - a németben is több gyakorlatot igyekeztem szerezni s eljártam olykor a prédikátorokhoz, de a látogatás ezeknél mind nekik, mind nekem alkalmatlanná leve."

Nem talált ezeknél szíves fogadtatásra, nem értették meg a költői hajlamokkal megáldott fiatalember írói törekvéseit. A legtöbb nagy ember végzete kerülgeti Kazinczyt is. Nincs senki, aki megértené lelkének magasra törő szárnyalásait. Eperjesen, mint eddig mindenütt, éreznie kellett magárahagyatottságát. Rájött, hogy megértést nem várhat még azoktól sem, akiknek van irodalmi ismeretük, sőt maguk is írók. Legkevésbé várhatta e megértést azoktól, akikkel nap-nap mellett érintkezett. A jó táblabírák megelégedtek a Corpus Juris tanulmányozásával, legfeljebb a latin írók műveit olvasták. Kigúnyolták, lenézték a versfaragókat. Ime, nincs a nagy magyar parlagon éltető forrás, amely a Kazinczy lelkében sarjadzó költői és művészi hajlamokat megtermékenyítené!

Az ifjú Kazinczy Ferenc

Az elernyedés, a pusztulás sívó homokja maga alá temet itt minden tehetséget, minden magasra törő gerjedelmet! Úgy látszik a magyar lélek, a magyar élet megsemmisül e sivatagban.

Kazinczynak szüksége volt valakire, egy szerető lélekre, aki megérti belső vívódásait, s viszont, aki előtt fesztele nélkül feltárhatja legbensőbb énjét. Egyedül csak ez menthette meg őt abból a reménytelen állapotból, amelybe a meg nem értés, a sivár és üres társadalmi élet sodorta.

Erre a szerepre sem a tudós prédikátorok, sem költőtársa, Baróti, megállapodott nézeteikkel és bogaraikkal nem voltak alkalmasak.

Kazinczynak jó szelleme, a magyar irodalom szerencséjére, megtalálta Eperjesen e megértő lelket egy fiatal, bájos leányka személyében. Az eperjesi társadalomnak fő vonzóereje mindig nőiben rejlett. Műveltségben, emelkedett gondolkodásban és a női gyöngédség megragadó bájában tündököltek azok a nők, akik Eperjes társadalmát vezették, annak lelkét alkották. S az élénk eszű, a legelőkelőbb körökben is otthonos, műveltségre páratlan, finom modorú zemplén-megyei nemes az eperjesi nők körében találta fel megértő társát. S aki nem volt más, mint egy katonaorvos özvegyének leánya, Steinmetz Anna, akit "gratiai termet, lelkes arc, ritka műveltség, nemes gondolkodás és feddhetetlen, szép erkölcsi közszeretet, sőt tisztelet tárgyává tévének ifjú és öreg, férfiak és nők előtt." Kazinczy korában születik meg tulajdonképpen a nők nyilvános társadalmi élete.

A rokokó kora ez. Az eperjesi Steinmetz Anna is a rokokó gyermeke. Finoman érző, gyöngéd lelke megérzi, hogy mi Kazinczy baja. Nemcsak megérzi, de megvan benne a képesség, hogy rábírja, tárja fel előtte lelkét, ismertesse meg vele lelki vívódásait. Ez a fiatal leány nemcsak minden ízében nő, de egyszersmind művelt nő is. Kazinczy ezért szeret társaságában lenni, ezért vetkezi le előtte a minden igaz férfit jellemző szemérmes tartózkodását, mert érzi, tudja, hogy ez az intelligens, okos leányka meg is érti őt. Milyen drága élmény lehetett ezért Kazinczyra nézve, amikor Gessner idilljeinek fordítását nem a morózus Barótinak, de - amint ő nevezte - kedves Nánijának olvashatta fel! Kazinczy végtelenül boldog, mert lelke szabad szárnyalása megértésre talált. Az együttlét meghitt óráiban sorra kerülnek a kedves német írók, együtt gyönyörködnek azokban. Nem tudnak azokkal, s azokon keresztül egymással betelni.

Kazinczy német verseket ír. Amikor egyízben nem találja otthon kedvesét, ezt a pár sort hagyja hátra asztalán [18]:

Ninon sieht dieses Blatt und lächelt froh es an

Vielleicht, oh welche Götterlust!

Vielleicht drücket sie's an ihre Brust.

Götter lasst mir den süßen Wahn,

Das höchste Glück auf eurer Erde,

Und macht, dass ich dies' Blatt jetzt werde.

Emellett németül levelezgetnek egymással. Minden levél reájuk nézve a gyönyör egy-egy forrása lehetett.

"Örök olvasásaink s az én Nánimmal töltött minden estéim s a neki minden nap írt levélkék engem annyira vivének a német nyelvben, hogy báró Prónay Sándornak ítélete szerint én valék az, aki felekezetemben németül a legjobban tudtam."

A mi modern észjárásunkkal nemigen tudjuk e két szép léleknek egymáshoz való viszonyát tisztázni. A szerelemnél is fenségesebb érzés hozta össze őket és tette nemessé, tisztává viszonyukat. A rokokó világának gyermekei voltak ők, akik ujjongva fedezték fel egymásban az örök emberit, de mégis úgy, hogy e szellemi egybeolvadásban megtalálták egymásban a férfit, illetve a nőt.

Kazinczy sohasem felejtette el, mit köszönhet Steinmetz Annának. Öregkorában is "ifjúságom védoangyalának" nevezi őt. Eperjesről pedig így emlékezik meg:

..."szerelmesen, a legtündéribb tájon, melyet képzelhetni, s könyveim birtokában, Eperjesen éltem át életemnek legtündéribb szakát."

Eperjesnek része van tehát abban, hogy Kazinczy ifjúkori eszményi törekvéseit nem temette el a magyar parlag futóhomokja, mert akadt egy fennkölt lelkű, intelligens eperjesi leányka, aki a sok gyötrődést, lelki kínokat átélő költőben felébresztette az önbizalmat s önkéntelenül rávezette őt arra az útra, amelyen "szerelme" feljutott a magyar Parnasszusra. Ez a nagy ember, távol a külföld kultúrközpontjaitól, egy visszamaradt, szűk látókörű társadalomban, amely már megtagadja múltját és lemond jövőjéről, oly emberektől környélvezve, akiktől hiába vár és remél indítást - most már a maga erejéből ismeri fel, hogy mi lesz az ő rendeltetése a magyar glóbuszon. Meg kell törni azt a szörnyű közönyt, mely az ő lelkére is ólomsúlyként nehezedett, azt a kétségbeejtő nembánomságot, ahogy ez a társadalom fogad minden jóra való törekvést, nemes megmozdulást. Egész élete nem más, mint az apostolok munkássága. Felrázni a nemzetet halálos aléltságból: buzdítani mindenkit az irodalom pártolására, az írókat felfedezni, kiemelni a homályból, pallérozni, kiművelni, újjáteremteni a

parlagi magyar nyelvet és ezzel a forradalmi, agitatórikus munkával előkészíteni a XIX.század virágzó magyar irodalmát.

A kollégiumi ifjúság és a magyarság újraébredése.

Kossuth Eperjesen. A Magyar Társaság.

Bennünket, késő utódokat is csodálkozásra késztet Eperjes társadalmi élete. Ez a társadalom magas kulturális igényekkel lép fel s azt igyekszik társaséletében is kielégíteni. A kaszinói élet nem ismeretlen. A nyilvános mulatságoknak és kultúresteknek nagy a divatja. A híres sárosi bálokról még a késői utódok is mesélnek.

A főiskolai ifjúság természetesen élénken résztvett ebben a társadalmi életben. Vahot Imre emlékirataiban elbeszéli, hogy az ifjúság ünnepélyein megjelent a megye és város lakosságának színe-java és mint megjegyzi: a szereplő diákok a szép és lelkes nők tapsait nem adták volna a világ minden kincséért sem. Elbeszéli ezután, hogyan rendeztek műkedvelő előadásokat is és sokszor a maguk költötte bohózatokban léptek fel. Sárossy Gyula komikus, Vahot Imre szerelmes és bonviván szerepekben tűnt ki, sőt Vahot Sándor női szerepeket is játszott.

Szerette az ifjúság a táncmultságokat is.

"Volt Eperjesen egy Nante nevű szerencsen táncmester, aki olyan volt, mint az ördög, és mégis sok fehér és rózsaszín angyal fülig szerelmes volt belé, mert gyönyörűen, művészi bájjal tudott lejtetni, s emellett kivált a nők körül igéző modorral bírt, úgy mint Otelló"... - legalábbis így ír róla Vahot.

Ennek a Nanténak táncóráin sok vidám órát töltött az ifjúság. Magyar táncokat már nem Nantétól, hanem Szöllőssytől tanultak ifjaink. A csárdásra Vahotnak az a megjegyzése, hogy azt cigányzene és sarkantyú nélkül nem lehet táncolni.

Az eperjesi ifjúság az ország különböző részeiből jött fel a Kollégiumba. Nagyon nehéz ezért annak egységes jellemzése. Egy részük szilaj, féktelen, és emiatt ezekkel a kollégiumi fegyelmi széknek igen sok baja volt. Egészen más karaktere volt az ifjúság egy másik csoportjának.

A két típust az egykorú gróf Dessewffy József nagyszerűen így jellemzi:

"Egynéhány illatoktól párolgó etykepetykék mellett szemléltem olyan fésületlen szakállusokat is, kiknek egész artzok csak egy bajusznak látszott. Tűrhető ez a szőrösködés attila mentében vagy zrinyi-dolmányban, amely a torzonborz artzal összefér, de mikor frakkba búvik a múlt századi alak, olyan az, mintha például Hunyadi János állóképe lenne pantalonban. Egy némelyek tellyességgel nem kívánnak tetszeni a szép nemnek és nem akarják semmi módon megkedveltetni magukat az idősebb korú férfiaktól. Megelégedvén azzal, hogy jól úsznak, lőnek, kardolnak, lovagolnak, sok bort győznek, merészen néznek szembe, vissza nem köszönnek, a közhelyeken fütyörésznek vagy dohányoznak, mint valami kőbálványok merőn állanak vagy kevélyen támaszkodnak, nem mosolyognak, hahotáznak, szétpattanó sárkányocskákat löknek lábaid elé, hogy megijesszenek. Mintha tanulták volna a faragatlanságot, különböztetik meg magukat az erősködők. Mások ellenben nem oly fonákul vetették meg lelkeiket és egész valójukban az erős lelkűség fundamentumát: a vásottságig elpuhultak, csupa fohász még mindennapi lehellésük is; nem mehetnek el valamely tükör mellett, hogy végig ne tsudálják magukat, első mozdulatjuk, amikor fellépnek valahová, ujjakkal üstökükbe kaparászni. Nyakravalójuk igazítása, a tántz, az ének, a pepetselés, a híresebb német költők remek darabjai elszavalása fő mesterségök. Nem lehet egészen kitanulni, tudnak-é gondolkodni vagy érezni, minde után hetenként sem ejtenek valami szíves, okos vagy elmés gondolatot, amely önnönmaguké lenne, mintha szájok tsupán mások gondolatjai s érzeményei közlésére volna teremtve". [19]

Ifjaink jellemének e szélsőségei legjobban jellemzik, hogy a magyar társadalom a XIX.század elején súlyosan beteg. Nincsen az a közös átfogó eszme, amely társadalmunknak irányt adna fejlődésében, tartalmat tevékenységében és egységet a megpróbáltatásokban. Jókai zseniálisan érteti meg ezt velünk Kárpáthy Jánosban és Kárpáthy Abellinóban.

A barokk-rokoko és a XIX.század eszméinek hatása Eperjesen

A tespedő korszak halott társadalma a XIX.század huszas és harmincas éveiben ébredt új életre. Az új eszmék máról-holnapra meghódítják az embereket. Ifjúságunk most már lát maga előtt célt, amelyért minden áldozatra kész. Az új eszméknek csodás átalakító hatása van rájuk. Ügyszólván máról-holnapra megszületik a modern ifjúság, mely elődeinek félszepségeit, hibáit, gyarlóságait leküzdi és telve életerőtől és életkedvtől, egy más Magyarország megteremtője lesz. Kiváló, lánglelkű, nagy műveltségű ifjaknak egész sora áll az új eszmék szolgálatába és fordul a régi világ korhadt intézményei ellen. A társadalmi, gazdasági és kulturális életnek ez a csodás megifjodása a tavaszhoz hasonlítható, amely új életet teremt a mi halálra ítélt, álmos társadalmunkban.

A lelkeknek ez a csodás átalakulása - tudjuk - elválaszthatatlan nagy költőink, íróink és államférfiaink fellépésétől, de azt hiszem, helyes nyomon járok, ha állítom, hogy ebben a mi Eperjesünknek és a Kollégiumnak szintén része van. Hiszen a kollégiumi ifjúság egyik héroszi alakjára, Kossuth Lajosra ma is úgy tekintünk fel, mint az ifjúság ideáljainak egyik legtökéletesebb képviselőjére.

Kossuth Lajos eperjesi diákéveiről éppen csak megemlékeznek életrajzírói, sőt vannak olyanok (mint Zatek, akinek Kossuthról írt életműve különben kiváló), akik meg sem említik. De még olyan életírója is van, aki Kossuthról azt állítja, hogy Eperjesen rossz társaságba keveredett. Ez az igazságtalan ítélet magát Kossuthot megszólalásra bírja; e megszólalása nélkül teljes homály fedné az utókor előtt Kossuth ifjúkori lelki fejlődését. Már pedig Kossuth lelki nagyságának igazi tápláló forrásait Eperjesen kell keresnünk.

Ha tárgyilagosak akarunk maradni, el kell ismernünk, amit egyébként Kossuth is vallott, hogy a kor uralkodó eszméivel az eperjesi Kollégiumban ismerkedett meg s már itt lett egy egész életre azok lelkes követőjévé.

Igen! Hogy Kossuth Lajos azzá lett, akinek ösmerjük, abban oroszlánrésze van az eperjesi Kollégiumnak. Csak itt, egyedül itt volt módja, alkalma a kor uralkodó eszméivel megismerkedni. Nagy

embereink - gondoljunk Széchenyi Istvánra, Wesselényi Miklóstra, Berzeviczy Gergelyre, Tessedik Sámuelre és másokra is - külföldi tanulmányaik, útjaik révén váltak politikai, kulturális és gazdasági fejlődésünk apostolaivá. Kossuth fiatalkorában külföldön nem járt; már a magyar élet kimagasló tényezője, amikor Bécsben, mint a forradalmi eszmék hirdetője ragadja határtalan lelkesedésre a bécsi népet. Ennél messzebb nem jutott, csak az emigráció éveiben.

Kossuth Lajosnak lelki fejlődésére, aki az 1816/17, 1817/18 és 1818/19 tanévekben volt főiskolai hallgatója az eperjesi Kollégiumnak, Greguss Mihály tanára volt a legnagyobb befolyással.

Greguss Mihályban nem közönséges tehetség párosult nemes idealizmussal. Két és fél évet töltött a tübingeni és a göttingeni egyetemeken, amelyeken egyrészt enciklopédikus tudományos műveltségre tett szert, másrészt mohón szívta fogékony lelkébe az újkor eszméit, aminthogy ezeknek csakhamar szívvel-lélekkel hívévé vált. Vonzó egyénisége, kedves előadási modora mihamar népszerűvé tette az ifjúság előtt, akiknek javát meg is nyerte a francia forradalom eszméinek.

Ezek között ott voltak az iskola patrónusainak, a városi polgároknak és a parasztoknak a falusi lelkészekről ajánlott jeles tehetségű gyermekei. Erre a szellemre csak példaképpen idézem itt Bánó Miklósnak a főiskolai hallgatók által létesített "Jogművelő Társaságban" elhangzott beszédét a közteherviselésről:

"Összegyűltünk egy kérdés megvitatására, amelyről függ nagy részben hazánk jövője és boldogsága. Civilizált országban nincs nemzet, amely a jelenben tehetetlenebb volna, mely kisebb szerepet játszana a magyarnál. S ha ez ájult állapotnak okát puhatoljuk, bizonyára abban fogjuk találni, hogy a kiváltságos osztály a honnak jótéteményeit élvezi ugyan, de terheinek viselésétől vonakodik. E súlyos helyzetet megéreztek a hon jelesebbjei és sürgetik lelkük egész erejével az adónak elvállalását." [20]

Maga Kossuth Lajos így ír eperjesi főiskolai diákéveiről:

"Ott virradott fel lelkemben azoknak az elveknek világossága, amelyek vezéreltek viharos életemben a hazám és felebarátaim

iránti kötelességnek ösvényén, amelyek adtak és meg vagyok győződve, adni fognak halálom órájáig mind akaratot, mind elszántságot és erőt feláldozni életemet és vagyonomat hazám eltörölhetetlen jogainak megvédésére és polgári, nemzeti és vallásos szabadsága szolgálatában. Adná az Isten, hogy oly viszonyok között élnék, hogy bebizonyíthassam, milyen háládatos vagyok az eperjesi Kollégium iránt."

Kossuth még agg korában is hálával emlékezik meg a Kollégiumról, különösen Gregussról: "Greguss tanár emlékének végtelen sokkal tartozom" - írja. "Atyám úgy egyezett vele, hogy a közórákon kívül magánoktatásban részesítsen és ennek köszönhetem színét-javát annak, amit akkor tanultam. Magánlag sokkal tágabb körre terjesztette ki tudományos oktatásait, mint a közórákon teheté. Ő válogatta ki olvasó könyveimet, s amint így együtt olvasgattánk, kérdéseimre adott feleleteivel világot gyűjtött agyamban és élményeinek, tapasztalatainak érdekes elbeszélgetéseivel és hozzájuk kötött oktatásaival ő ismertette meg velem a gyakorlati életet. Együtt tettünk hosszú sétákat, kirándulásokat Eperjesnek úgy történelmi, mint természetrajzi tekintetben nagyon érdekes vidékén, amelyekről mint méh a mézzel, úgy én - hála útmutatásainak - ismeretekkel terheltlen tértem."

Még nőtlen volt ekkor Greguss, a Kollégium épületében lakott, ahol két szobáját nem használta, ezeknek egyikében Kossuth, a másikon Szirmay Hugó lakott.

"Állíthatom" - írja Kossuth - "hogy az akkori korhoz képest a leggazdagabb ház gyermekének neveltetése sem lehetett nagyobb gonddal ellátva, mint az enyim volt. Hát biz én, ellenkezőleg, a kolozsvári életrajz állításával szemben nem is találtam magamat rosszul Eperjesen, sőt igen jól találtam. Ami pedig állítólagos összeütközéseimről mondatik a városiakkal és tanuló társaimmal, az légből kapott mese, amire az alapnak árnyéka sincs. Nagyon ifjú korom dacára szívesen látott vendég voltam az előkelő városi házaknál, tanuló társaimmal pedig a legnagyobb barátságban éltem. Közülök Prónai Albertre, két Szirmayra, három Jármyra, Andreánszkyra, Segesváryra, Baloghra, Szobonyára, Sartoryra emlékezem s ez

utóbbi nagyon szerette a magyar költészetet; nála olvasgattuk Virág, Berzsenyi, Kiss stb. verseit és Kazinczy Ferenc munkáit." [21]

A lángeszű Kossuth Lajos fegyelmezett gondolkodásmódját a sátoraljaújhelyi piaristáknak, az újkori eszmék rajongó szeretetét az eperjesi Kollégiumnak, erős jogérzékét a sárospataki református Kollégium neves tanárának: Kövinek, szóval szerencsés lelki fejlődését iskoláinak köszönhette. Hazaszeretetének megtörhetetlen sziklaszilárdságát felébresztette, ápolta családjának múltja. Édesanyja egyenes ivadéka volt annak a Weber Jánosnak, akinek két fia Caraffa áldozata lett.

A Kollégiumba járó nemes úrfiaknak rendszerint volt prefektusuk. Így tudjuk, hogy Pulszky Ferencnek Nemessányi Károly, Péchy Tamásnak Tompa Mihály a költő, Nikolics bárónak Székács József a költő és a későbbi országos híru püspök volt a prefektusa. Greguss Mihály e prefektusokban hatalmas segítséget talált nevelő-tanítói munkásságában, akik persze mindnyájan a zseniális tanár hatása alatt állottak. Így érthető csak, hogy aránylag rövid idő alatt nyugat-európai szellem hatotta át a kollégiumi ifjúságot, párosulva lobogó nemzeti érzéssel.

A nemzeti eszme is behatolt a Kollégium világába. A százados multú főiskola magyar tannyelvűvé vált. Bátran állíthatjuk, teljes objektivitással, hogy ez az átalakulás a latin nyelv megszűnte után természetes folyamat volt, megegyezett az ősi Pártfogóság (patronátus) óhajtásaival, hiszen az ifjúság túlnyomó többsége magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

A nemzeti gondolat Eperjesen lelkes hívekre talált az ifjúság szélesebb körében. És ez legészrevehetőbben a nyelv és irodalom ápolásában jelentkezett. Greguss Mihály hathatós támogatásával Nemessányi Károly először magyar irodalmi felolvasásokat, összejöveteleket rendezett, majd 1827-ben megszervezte az ifjúsági magyar könyvtárat és olvasótársaságot. Ebből alakult meg 1828-ban a Magyar Társaság, amely szereplésével egy időben országos

jelentőségűvé vált. **Vörösmarty**, **Bajza**, **Czuczor**, **Döbrentei**, **Toldy** írásban üdvözik a fiatal egyesületet működéséért; **Petőfi Sándor** pedig meg is látogatja. Eperjesi tartózkodásakor **Tompa Mihállyal** és **Kerényi Frigyes**sel írói versenyt rendeznek (Erdei lak), amelyet az irodalomból jól ismerünk. **Petőfi Sándor**, mint a Magyar Társaság vendége, 1845 április 20-án, az egyik ülésen elszavalta **Vörösmarty Szép Ilonkáját**, május 4-én **Tompa Mihály** adta elő **Garai Kontját**. [22]

Ehhez hasonló pezsgő, eleven ifjúsági élet nincs ebben a korban talán sehol másutt az országban. Itt él báró **Eötvös József** is, akinek atyja **Sáros vármegye főispánja**. **Pulszky Ferenc** ösmerteti meg őt a Magyar Társaság írói gárdájával. Ő maga is belevegyül az ifjúság társas életébe. Így amikor az ifjúság **Kisfaludy Károly** "Csalódásait" adja elő, **Eötvös Pepi** - mint becézve emlegetik - vállalkozik a nyitányba beleszótt flótaszólo előadására. De itt él **Trefort Ágoston**, a későbbi magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, aki ebben az időben joggyakornok az eperjesi kerületi táblán báró **Eötvös Józseffel** együtt. A fiatal jurátusok eljárnak a joghallgatók **Jogmívelő Társaságába**, ahol sorra veszik az aktuális politikai kérdéseket és a konzervatív és liberális irány parázs vitákban méri össze erejét. Lehetetlen, hogy ez a szabad szellemi légkör ne lett volna hatással **Eötvös** későbbi fejlődésére; aminthogy az eperjesi kollégiumi ifjúság a XIX.század elején sorsdöntő szerephez jutott az ország politikai életében is. **Pulszky Ferenc**, **Greguss** tanítványai közül pedig **Kossuth Lajos** az országgyűlésen viszik diadalra a kor uralkodó eszméit. A Magyar Társaság vezető ifjai közül **Kerényi Frigyes**, **Lisznyay Kálmán**, **Sárossy Gyula**, az **Arany Trombita** szerzője, **Irányi Dániel** és a körükben megforduló **Tompa Mihály**, legfőképpen pedig **Petőfi Sándor** tagjai voltak 1847-ben a történelmi emlékü "Tízek" társaságának. Úgy ezeknek, mint **Vahot Imrének** és **Sándornak**, **Székács Józsefnek** és sok más eperjesi diáknak része volt 1848 március tizenötödike forradalmi jellegű lefolyásában.

SZÉKÁCS JÓZSEF (1809-1876)

Az eperjesi Kollégium teológus diákja, prefektusa, költője...

1837-től ő az első magyarnyelvű evangélikus lelkész Pesten, majd a "Bányakerület" püspöke. Híres szónok, a magyar és protestáns függetlenség bátor szószólója.

Fiatalkori képe, sajátkezű aláírásával!

Az eperjesi Kollégium szabad szelleme lehetővé tette a diákság legjobbjainak körében a meggyőződés, a nemzeti gondolat szabad megnyilvánulását. Így érthető, hogy míg egyrészt a magyar nemzeti eszme a Kollégium falain belül diadalt ül és annak országos viszonylatban is nagy hősokeket nevel, addig érvényesülhet ugyanilyen módon a német és szlovák nemzeti eszme is, amennyiben a Magyar Társaság mintájára - ha rövid időre is - alakul szlovák és német Nyelvmívelő Egyesület is. Milyen kár, hogy e természetes folyamat később nem talált megértésre! Hiszen, ha eleinte ugyan zökkenésekkel is, de később mégiscsak kifejlődhetett volna ebből a nemzetiségi kérdés helyes megoldása és Magyarország, mint keleti Svájc, mint a századok óta együtt élő népek közös hazája példaként állhatna e tekintetben más államok és nemzetek előtt.

Ime, egy iskola belső életében az ország sorsa tükröződik vissza.

**EPERJES A REFORMKORSZAK, AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC
ÉS AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN**

Berzeviczy Gergely, mint a tiszai evangélikus egyházkerület feügyelője kétségkívül befolyással volt a Kollégium demokratikus fejlődésére. Tévednénk azonban, ha őt a reformok terén fehér hollónak tekintenénk. Az eperjesi Kollégium patrónusai közül sokan, így a Dessewffyék, a Szirmayak, a Bánók, a királyfalvi Rothok, az Ujházyak már a reformkor elején, főleg Széchenyi István fellépése után, tetteikkel meghatározók a maguk társadalmi körében, a politikai életben, főképpen pedig a Kollégium szellemének formálásában. Éppen ezen családok előtt a Kollégium olyan drága kincs, amelyre nem egy e családok közül, mondhatjuk a reformáció kezdete óta örömmel áldozott vagyont, s ha kellett, életet (Caraffa vérpadja). Említsük meg Dessewffy Tamást: ő amikor a Kollégium a város falain kívül működött, megvásárolta a konviktusnak a városban lévo Tabajdy házat, hogy legyen a tanároknak, tanulóknak jogcímük a városban megfordulni (polgárjoga csak a háztulajdonosoknak volt), majd ebben az időben nagy összeget, 4700 Ft-ot adott a Kollégium fenntartására. Szirmay János pedig 1835-ben 4000 aranyforintos alapítványt tett és 14.000 kötetes könyvtárát ajándékozta oda, melyben a francia forradalmat előkészítő íróknak művei teljes számban, eredeti kiadásban voltak meg. Dessewffy Arisztid éppen a szabadságharc idejében vállalta a Kollégium felügyelői állását. A XIX.század végén Dessewffy István 50.000, Dessewffy Pál pedig 500.000 Kor. családi alapítványt tett. Ujházy József 10.000 Ft, Zsedényi Ede 20.000 Ft, Éles Henrik 400.000 koronás alapítványokat tettek. Ezen kívül igen sok volt a 10.000 koronánál kisebb, de ezer koronánál nagyobb alapítvány is ebből a korból.

Azt mondhatnánk, szinte fejedelmi alapítványok ezek, vete-
kednek azzal az áldozattal, amivel Pázmány Péter a nagyszombati,
Bethlen Gábor a gyulafehérvári főiskolát felállította. Jellemzik
mindezek e patronátusoknak nemcsak egyházszeretetét, de nagy
műveltségét és haladó szellemű hazaszeretetét is. Messze kiágazó
rokonságuk ezt a szellemet, amely otthonukat jellemzi, átviszik

nem evangélikus családokra is. Gróf Teleki László és József édesanyja az a királyfalvi Roth Johanna, aki 100.000 Ft-os alapítványt tesz szegénysorsú diákok felsegélyezésére, Szirmay lány volt Kazinczy Ferenc édesanyja is, és így tovább.

Az eddig elmondottakból azonban ne gondolja senki, mintha Eperjes társadalma a maga egészében máról-holnapra az új eszmék szellemében alakult volna át. Egy művelt réteg, a nyugati műveltség hordozója most is, miként a múltban, a koreszmék hatása alá került. A nagy tömeg azonban változatlanul és megmozdíthatatlanul olyan, amilyenek a XVIII.század végén megismertük Eperjest.

A biedermeier és Metternich korszaka ez. A jámbor nyárspolgár nem szereti a változásokat. Anyagi gondjaiba merülve félelemmel beszél a fiatalság okvetetlenkedéseiről. A társadalom alsó rétege pedig tompa közönnyel vagy teljes tudatlanságban, értetlenül nézi az új világ kibontakozását. Mint a villámfény a sötétben, úgy világít rá aztán a társadalmi problémák megoldatlanságára az 1831-i kolerajárvány. Zemlénben, Abaújban a nép lelketlen izgatóktól félrevezetve azt hiszi, hogy az urak megmérgezték a kutat a gyűlölt jobbágyok kipusztítására: ezért támadt a betegség, amelyben rakásra hull öreg és fiatal. Fellázad a nép és kegyetlen módon végzi ki a kezébe került urakat. A lázadás átcsap Sárosba is. Sóvárról egy ilyen felbőszült tömeg éjnek idején Eperjesre is be akar törni, de ezt a polgárőrség szervezésével sikerül megakadályozni. Az egész lázadást vérbe fojtották. Képzeltük azonban, milyen lett a szakadék e borzalmak miatt az úr és paraszt között. Az országgyűlés ugyan a jobbágyokat hamarosan felszabadítja és az "emberi jogokat" törvénybe iktatja, de már nem jut idő arra, hogy ezek a törvények jótékonyan éreztessék hatásukat. [23]

A szabadság, testvériség és egyenlőség eszméi, a lelkiismereti szabadság, a vallásegyenlőség, a tudományos kutatás szabadsága, amint azok az 1848:XX. törvényekben megvalósulnak, a Kollégium életében is hatalmasságok. A tanárok közül Greguss Mihály után kiváltképp Vandrák András élösen pallérozott elméjével, filozófikus műveltségével és a külföldi egyetemeken szerzett széles látókörével továbbvezeti a szellemi megújulás útjain ifjúságunkat.

Eperjes a szabadságharc és az abszolutizmus korában

Félszázados (1833-1884) tanári működése elválaszthatatlan a Kollégium múlt századbeli történetétől. A generációk egész sora kerül ki ez idő alatt kezei közül. Miként valamikor a nagy Stöckel Lénárd, úgy Vandrák András is nagy tanítómestere volt korának. Irodalmi tevékenységét értékesnek ismerték el a külföldön és itthon egyaránt. A Magyar Tudományos Akadémia már mint fiatal tanárt felvette tagjai sorába. A jénai, és a budapesti Tudományegyetem tiszteletbeli doktori címmel tüntette ki, Eperjes szabad királyi város díszpolgárává választotta. Vandrák nemcsak nagy tudós, jeles tanár és kiváló jellem, de egyszersmind a Kollégium rajongó híve is volt.

Működése alatt a Kollégium nagy válságon esett át. Az 1848/49 években szünetel a tanítás. Az ősi épületet katonai beszállásolásokra használják. A bécsi reakció szembekerülése az 1848/49-es magyar forradalommal Eperjes lakosságát megosztja. Hol a császári, hol a magyar hadak, majd Hurban szabadcsapatai, végül az orosz hadak vonulnak át a városon és időznek falai között. A Kollégium főiskolai hallgatói Vandrák András tanárukkal élükön, az eperjesi "honleányoktól" hímzett zászlajuk alatt résztvesznek a szabadságharcban. A lakosság zöme azonban ide-oda pártol, teljes bizonytalanságban és rettegésben él. Amikor Guyon Richárd a branyiszkói ütközet után győztes seregével megjelenik Eperjesen, dermedt csend fogadja, hiszen pár órával előbb Schlick császári generális fenyegette meg a jámbor lakosokat rebellis viselkedésük miatt. Most Guyon állítja fel seregét a Fő utcán, ő maga a plébánia elé lovagol és felkiált: "Läuten oder hängen!" [24]

Az 1848/49 évi forradalom és szabadságharc leveretése után a bécsi kormány szörnyű bosszújának áldozatai között sokan voltak a Kollégium ősi pártfogói közül: így a Kollégium egykori felügyelője, Dessewffy Arisztid honvéd-tábornok, az aradi vértanú. Az abszolutizmus korszakában meg akarták fosztani az iskolát nyilvánossági jogától, de a Kollégium nemcsak megfelelt a bécsi kormány tanügyi követelményeinek, hanem oly magas színvonalon maradt, hogy az kénytelen volt tiszteletben tartani az iskola autonómiáját. Mindez az ősi pártfogók áldozatkészsége mellett Vandrák Andrásnak és hozzá méltó tanártársainak érdeme.

E kiváló tanárok közül említsük meg Hazslinszky Frigyes¹, akinek mint a magyar természettudomány úttörőjének neve külföldön is ismert volt a szakmai körökben. Több külföldi tudós társaságnak, és a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja volt. Emlékét őrzi a gimnázium nagyszerű természettudományi múzeuma, amelyet ő hozott létre, és amelyet utódja, Szutorisz Frigyes, szintén kitűnő természet-tudományi író rendezett szakszerűen. Herfurth József kiváló történész, aki az abszolutizmus korszakában a magyar történelmi tankönyvet szétszaggatva, laponként osztotta szét tanítványai között és lelkes előadásával ápolta tanítványaiban a magyar haza szeretetét. Flórián Jakab tanárnak pedig örök érdeme, hogy a legnehezebb időkben vállalta a kollégiumi pénztár kezelését és pénzügyi zsenialitásával megmentette a Kollégiumot mármár fenyegető anyagi leromlásától. Jeles nevelő, igazi tanár volt Ludmann Ottó kollegájával együtt. Ludmann Ottó, aki a berlini egyetemen Humboldtnek, Rankénak és Momsennek volt hallgatója, külföldön tanulmányozta a gimnáziumi és nevelő-intézeti életet, mélységes hatással volt tanítványainak lelki fejlődésére. Tizenöt éven át igazgatója volt a főgimnáziumnak.

Nincs megfelelő szavunk, amellyel e nagy tanárok önfeláldozó munkáját ehelyütt méltathatnánk. Ne feledjük el, hogy 1879-ig, vagyis az államsegély megadásáig a Kollégium pusztán önerejéből tartotta fenn magát! S nem egyszer alakult úgy a helyzet, hogy a patrónusok azt a szerény fizetést sem tudták biztosítani, amelyet a tanárok élveztek. Lehet mondani, hogy éhbéért tanítottak és működtek! Sok télen át fűtetlen tantermekben tartották meg óráikat. Igaz, akadt közülük olyan, aki emiatt elhagyta állását, de legtöbbször, éppen a legkiválóbbak, ha nyomorogva is, de híven, sőt kitartó lelkesedéssel töltötték be szép és magasztos hivatásukat. Vandrák András² például 1867-ben Eötvös miniszter a közoktatásügyi minisztérium államtitkári állására akarta megnyerni, de ő maradt, mert úgy gondolta, hogy szeretett iskolájának szüksége van rá.

Az ifjúság méltó volt nagy tanáraihoz. Hazafias kötelességüknek tartották, hogy a Kollégiumot e nyomorúságos helyzetében el ne hagyják és nem mentek át a reakciós állami intézetekbe. És

ahogy a kuruc idők megszűnte után, úgy most is a hivatalos világtól elítélt módon tüntettek hazafiságukkal. Erről csak egy esetet beszélek el. Magyarország kormányzója, Albrecht főherceg 1855 májusában átutazott és megpihent Eperjesen. Lőcse felől jött és fogadtatására Sáros vármegye főnöksége, az egész eperjesi hivatalos apparátus nagy előkészületeket tett. Az agyonterrorizált eperjesi társadalom apatikusan fogadta a hírt a nagy úr érkezéséről. Csak a "schwarzgelbek" sűrögtek-forogtak és sokat vártak e látogatástól. Egészen más okokból nagy érdeklődésre talált a hír a kollégiumi diákság körében. A diáklakásokon egyik titkos megbeszélés követte a másikat. A könnyen hevülő, szélsőségekre hajló fiatalság mindenféle tervet eszelt ki Albrecht főherceg fogadtatására. Szerették volna ugyanis "felejtethetlenné tenni" részére az eperjesi tartózkodást. A hatóság már előre közölte a főherceg érkezésének idejét: elrendelte a város kivilágítását, mivel késő este ér Eperjesre. Mindezt tudva, Bencs László főiskolai hallgató néhány kollégájával együtt ezen az estén a hegyek közé ékelt keskeny lőcsei utat közvetlenül a főherceg bevonulása előtt vastag dróthuzalokkal zárta el. A főherceg fényes kíséretének élén haladó lovasság e dróthuzalokba ütközött és még mielőtt az utánuk jövők észrevették volna azokat, eltávolította, úgyhogy a főhercegnek sejtelve sem volt e diákcsinnyről; ezt talán később sem közölték vele. Az eperjesi bevonulás ilymódon zavartalanul és az előírásoknak megfelelő módon folyt le.

Ám ha a főherceg nem is tudott semmit az ellene elkövetett merényletről, annál nagyobb felháborodást keltett ez a helybeli hivatalos körökben. A rendőrség rájött, hogy az egészet a kollégiumi diákok rendezték, és írásban követelte a Kollégium igazgatóságától a tettesek példás megbüntetését. Így került Bencs László társaival Vandrák András kollégiumi igazgató színe elé: a rebellis tanár a rebellis diákokkal szembe. Mondanom sem kell, hogy emiatt a büntetés nem volt túlságosan súlyos [24].

A császári abszolutizmus hovatovább gyűlöltté vált a lakosság előtt. A szlovákok is csalódtak reményeikben. Valóságos magyar világ alakul ki ekkor Eperjesen. A magyar ruhát olyanok is

Eperjes a szabadságharc és az abszolutizmus korában

felveszik tüntetésből, akik egy szót sem tudnak magyarul. A tekintélyét veszített kormány rendeleteit már nem félelemmel, hanem undorral fogadja a nép. Amikor 1860 tavaszán a sok cserebogár irtását elrendelik, ezt Eperjesen versben éneklük meg:

Eperjesen kidobolták,
cserebogárt ne dalolják.

Cserebogár, sárga cserebogár,
mikor száll el a kétfeju madár? [25]

A kollégiumi ifjúság már ekkor, a hazafias közönség ujjongó lelkesedésétől kísérve megünnepli a szabadságharc évfordulójának napját: március 15.-ét.

A Jogakadémia 48-as zászlója

EPERJES AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS UTÁN

A magyar alkotmány helyreállítása, az 1867. évi kiegyezés, a király megkoronázása pezsgő magyar társaséletet talál Eperjesen. Nem rettegett hatalmi parancsszóra, sőt ennek ellenére, önként, a polgárok kezdeményezésére jött ez létre. A régi Eperjes műveltsége változatlanul megvan. A gyermekeket gondosan taníttatják; Eperjes igazi iskolaváros lesz. A katolikus gimnáziumot még az abszolutizmus korában nyolcosztályos főgimnáziummá fejlesztették, és mint királyi katolikus gimnázium tűnik ki jeles tanáraival. Az Angolkisasszonyok nevelőintézete, az állami tanítóképző mellett görögkatolikus tanítóképző, polgári iskola is virágzik. A Kollégium ekkor jut fejlődése tetőpontjára. Mint már említettük, tulajdonképpen négy tanintézetből áll: teológiából, jogakadémiából, főgimnáziumból és tanítóképzőből. Tanárai közül többen tagjai a Magyar Tudományos Akadémiának. Maga az iskola pedig országos hírnévnek örvend: éppen 1867-ben, a kiegyezés évében ünnepli meg főiskolává fejlődésének 200-dik évfordulóját. Ezen az ünnepségen képviselteti magát a kormány és a Magyar Tudományos Akadémia. Az ünnepi banketten az emigrációból csak nemrég hazatért Pulszky Ferenc az ünnepi szónok, a patrónusok nevében.

1867 után az érvényesülés lehetősége nagy. A művelt eperjesi fiúk rendszerint elvesznek szülővárosukra nézve, mert elkerülnek a fővárosba vagy a nagyobb városokba, ahol csakhamar vezető állásokba jutnak. A társadalom csúcsán ott van az a pár birtokos család, amely bejött a faluról a városba, vagy mert szereti a városi, fejlett kultúréletet, vagy mert ideköti a hivatal, amelyet a férfiak a megyénél vállalnak.

Igy kerülnek egymás mellé a régi nemesség és a régi céhbeli polgárság ivadékai. A régmúltban bizony kasztszerűen elzárkóztak egymástól. Vajon megtörténik-e az olyannyira kívánatos egybeolvadás most, amikor az 1848.-i törvényekben benne van a törvény előtt való egyenlőség, és a kiegyezés után ismét megvan az alkalom az egységes magyar polgári társadalom kialakulására? Hát bizony az erős, öntudatos polgári társadalom - akárcsak más

Eperjes az 1867. évi kiegyezés után

városainkban - Eperjesen sem alakul ki. Kialakulására nincs döntő befolyással a nagyszámú tisztviselő-család sem. Ezek belesímülnek, beleolvadnak a meglévő társadalmi kasztkba, sajátos szellemük nincsen. Munkásosztályról pedig Eperjesen ebben az időben nem lehet szólni. A természeti kincsekben gazdag Sáros vármegyének az egy nagysárosi Műmalom kivételével, amely több munkást foglalkoztat, nagyipara nincs. A kevésszámú munkásnak nincs osztályöntudata, ez később, a század végén kezd csak életjelt adni magáról.

A kiegyezést követő időszak, a XIX. század vége nem kedvez az új eszméknek Eperjesen sem. Valahogyan a biedermeier szelleme kerekedik felül még a művelt társaskörökben is. Ez a szellem - ne tagadjuk - külsőségeiben különösen vonzó hatással van az emberekre. Eperjes úgy tűnik fel mindenki előtt, mint amely városnak társadalmi élete tele van bájjal, szeretetreméltósággal, mely az idegent, aki idekerül, egycsapásra meghódítja, a bennszülöttet lelkesedéssel, rajongó szeretettel tölti el szülőföldje és ennek társadalma iránt. Talán ekkor keletkezett az egyszerű, naiv versecske Eperjesre vonatkoztatott változata:

Ki a Tarca vizét issza,

Annak szíve vágyik vissza!

Ezt a szellemet a leghívebben női társadalmunk őrizte meg a XIX. század végén. A nő, ha leány, ha hitves, ha édesanya, mindenképpen a családi élet bensőségének ápolója. Ez az erős familiáris érzés párosul műveltség iránti érzéssel, derült kedélyvilággal, egyszersmind azonban józan takarékossgal, és ha a család érdekéről van szó, nem egyszer egoizmussal is.

A lányok elvégzik a polgári iskolát az Angolkisasszonyoknál vagy az evangélikusoknál. Sem többet, sem kevesebbet. Tanulnak kézimunkázni, részt vesznek a háztartásban. Megtanulnak valami idegen nyelvet, esetleg zongoráznak. Feltűnik, ha valamelyik leányka diplomát szerez. "Minek ez a mi gyermekeinknek?" - halljuk ilyenkor a méltatlankodó megjegyzést minden oldalról.

Az igazi leányéveket boldoggá és gondtalanná igyekeznek varázsolni a szülők, a rokonok és az egész társadalom. A házi "Kränzchenek", a farsang idején a fényes bálok a Vigadóban,

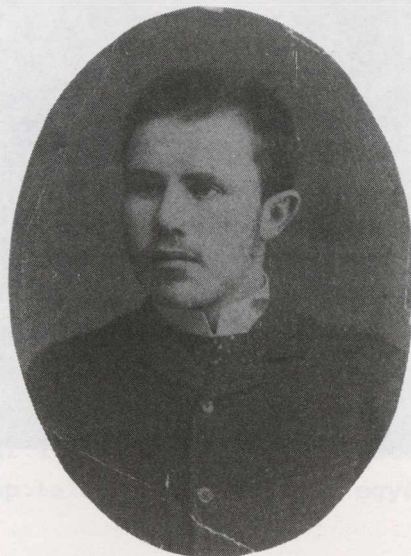
Eperjes az 1867. évi kiegyezés után

nyáron a kedves majálisok a cemetői fürdőben vagy Borkúton, családi kirándulások a zöldben; nem ugyan hátizsákkal és szeges cipővel, sőt nem is mindig gyalog, hanem elemózsiával megrakott kocsikon. Ilyenkor aztán van igazi, fesztelen jókedv, tréfa, dal. Egyébként ezeknek a kedves, jól nevelt lányoknak az eszmeköre, érzelmi világa nem terjed tovább a családi körnél. Már odakint nagy gondolkodók forradalmi hangulatba hozzák a női lelket, erről azonban a mi "boldog" világunkban csak megbotránkozással beszélnek, ha ugyan egyáltalán hallanak minderről valamit. A mi drága Jókaink női alakjai, az Aranyember Noémije, Kárpáthy Jánosné és a többi regényhős egy képzelt, sehol nem létező eszményvilágba ringatja az ábrándos leánylelkeket.

Persze az életnek megvan a reális alapja is. Tele van a város életvidám fiatalemberekkel. A Schröpfer és a Maurer cukrászdák mesélhetnének a fiatalok eleven, sokszor könnyelmű életéről. A főiskolai hallgatók szívesen látott vendégek a lányos házaknál. És ez a fiatalság gavallér és nőimádó; kedvességével belopja magát a leányszívekbe. Nem csoda, ha a diákszerелеm sokszor házassággal végződik. Eperjesen ebben az időben az egyetlen pálya, amelyre a lányok készülnek: a házaseset.

Gömöry János, az eperjesi diák

Amikor én Eperjesre kerültem, ennek az ittfelejtett biedermeier világnak, a nyárspolgári gondolkodásmódnak én már csak utolsó hullámveréseit ismertem meg. 1889-ben izgalmak között búcsúztam megszokott otthonomtól, édesanyámtól, amikor Eperjesre távoztam. A Nyíregyházán megszerzett érettségi bizonyítvány nem okozott örömet nekem. Tanárain többet, szebb eredményt vártak tolem.

Eperjes az 1867. évi kiegészítés után

Eltökélt szándékom volt, hogy rossz szokásaimtól itt, az új környezetben igyekszem megszabadulni. Édesanyám, nagybátyám kívánságára teológusnak mentem Eperjesre. Papi pályára készültem, de mivel a görög és héber nyelv tanulása nem volt kedvemre való, áttértem a jogi karra. Tanárain kivétel nélkül szeretettel fogadtak, a Kollégium egészséges, szabad szelleme mihamar engem is rabul ejtett, előnyömré vált. **Hörk József** dékán, a Kollégium történetírója, **Mayer Endre** tudós teológus, **Szlávik Mátyás**, a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-díjas kitüntetettje, de főképpen **Csengey Gusztáv** méltó reprezentánsai voltak ennek a szellemnek. Költői tehetséggel megáldott, szép lelkű ember volt Csengey, akinek később életrajzát is megírtam. Költészete elismerésben is részesült: a Petőfi Társaság előbb rendes, később választmányi tagjának választotta meg. Ötven éves írói jubileuma alkalmából az öt üdvözlő ünnepi beszédet **Berzeviczy Albert**, az eperjesi Széchenyi Kör védnöke, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke tartotta.

CSENGEY GUSZTÁV (1842-1925)

Evangélikus lelkész, költő;
tanár, majd igazgató Aszódon

A Kollégium teológiai tanára
Eperjesen 1886-1919

A Miskolcra átköltözött Jog-
akadémián tanít 1919 után

Olajportróját Gortvay Adorján
festette, 1924-ben.

Eperjes az 1867. évi kiegyezés után

Csengey izzó hazaszeretete, történeti előadásai, amelyeket választékos szép magyar nyelvezete, hallgatóit magával ragadó, lelkes magyarsága jellemzett, nagy hatással voltak rám. Ridegnek, hidegnek vélt tárgyak az ő lelkének kezelésében valahogy átmelegedtek, megszépültek és vonzó delejességet nyertek. Hát még, mikor szabadon szállhatott a képzelet, mikor volt a témában valami hangulat és kifejthető, kibontható gondolatszabadság!

Csengey bölcs volt, tehát minket, fiatalokat is megértett. "Kisiklásainkban" - e szót akkor még nem ismerték - az ő védő szeretete volt szószólónk. Egy szavával leszerelte a vádat és mi - a bűnösök - fellélegzettünk. Házánál vacsora utáni meghitt beszélgetésre gyűjtött össze. És drága feleségének, a mi Lenke néninknek mindent beragyogó kedvességétől az elhagyott szülői ház, az otthon levegőjéből lélegeztünk mélyet, üdítőt. Ilyen estéken a tudós professzor szemléltetően oktató nevelővé, atyánkká lett. Magánéletének szépsége, melegsége, otthonának rendezett, nyugodt belső világa, az a kiegyensúlyozott békesség, amelyet a tárgyak, könyvek, bútorok leheltek, és az a lelki egybefonódottság, amely élettársával összefűzte: az igazi evangélikus papi otthon eszményét vetítette lelkünkbe.

Tragikum, életének keserves törése, kereszthordozó szenvedése lett Trianon; a világháború után át kellett települnie Miskolcra. Idegenné és ellenségessé lett körülötte a világ, tehát ő kitért előle. Itt is szeretet vette körül, de a lelke csak visszasóhajtott elhagyott otthonába: Eperjesre. Templomi énekei, bűnbánati zsolozsmái az Istenben élő ember alázatát, bizodalmit mutatják. Költeményeiben, regényeiben, elbeszéléseiben, énekeiben él az ő gazdag, termékeny és tevékeny, szép lelke.

Megismerkedtem tanuló társaimmal is, akik azonnal barátságukba fogadtak. Eleinte szokatlan volt, hogy egy részük erősen "tótosan" beszél magyarul, de hamar rájöttem, hogy e felvidéki fiúk kivétel nélkül becsületos, szép lelkű ifjak, akikkel együtt

Eperjes az 1867. évi kiegyezés után

tanulni, élni javamra vált. Egy német családnál vettem szállást, hogy németül is megtanuljak. Szlovák kollégáim viselkedésében sohasem tapasztaltam hazavagy magyarellenes viselkedést. Habár ez nem is lett volna csoda! Hiszen a szlovák diákoknak még egymásközt beszélni sem volt szabad anyanyelvükön. Ám ők ezt a tilalmat megtartották, sőt a magyar uralmat gyűlöletessé tevő hajsza ellenére a hazafias iskolai ünnepélyeken szereplésükkel is tanubizonyosságot tettek hazaszeretetükről. A Kollégium közvetlen közelében, a Zborovszky bácsi régimódi, udvari helyiségében aztán tovább ünnepelt a főiskolai ifjúság és a közönség; itt mindig egyik felköszöntő követte a másikat. Még az én időmben a szlovák ifjúság, akárcsak a kuruc korszakban, egy volt velünk a közös hazaszeretetében.

Munkában, szinte észrevétlenül, minden zavaró esemény nélkül telt el a négy esztendő. Az új környezetben lassanként megszűnt bennem a kishitűség, a magamat kevésre becsülő érzés, ami gimnazista koromban eluralkodott rajtam. Már a második szemeszterben tandíjmentes lettem és a konviktusban ingyenes ellátásban részesültem. Privát órákat szereztem. Így anyagi gondoktól mentesen tanulmányaimra fordíthattam szabad időmet.

Négy évig voltam eperjesi diák. Szorgalmamnak megvolt a gyümölcse: a teológiai szakvizsgálatot jeles eredménnyel tettem le. A vizsgálat elnöke, Zelenka Pál, a tiszai evangélikus egyházkerület püspöke hozzám fordult: "Te pedig kimégy egy évre egy külföldi egyetemre. A stipendiumról én gondoskodom". És szavának is állott. Az 1893/94. évben a greifswaldi német egyetem hallgatója voltam, felejtethetetlen élményekkel gazdagodva.

A következő évben elfogadtam egy nevelői állást, hogy édesanyámnak segíthessek testvéreim neveltetésében. Tanítványaimmal szép eredményeket értem el és a tanítást is megkedveltem. Tudtam, hogy azok, aki a teológiai fakultást elvégezték, két év alatt a tanári oklevelet megszerezhetik: és erre alkalom nyílt. A Kolozsvárott megnyílt Református Teológiai Fakultás internátusába felvettek más protestáns valláshoz tartozó bölcsészkar hallgatókat is. Tekintettel kitűnő

Eperjes az 1867. évi kiegyezés után

bizonyítványaimra, külföldi egyetemi éveimre és Dóczi Imrének, a debreceni Református Kollégium igazgatójának ajánlására, akinél magán-tanítványaim sikerrel vizsgáztak, az ingyenes bentlakást elnyertem.

A kolozsvári egyetemen eltöltött éveim méltó befejezését jelentették tanulmányaimnak. A református teológiai fakultás mintaintézmény volt. Gondnoka, **Kenessey Béla** teológiai igazgató (később református püspök) nagy műveltségű, fennkölt gondolkodású ember volt, aki atyailag gondoskodott rólunk. Több kiváló tanárom közül pedig sokat köszönhetek **Schneller Istvánnak**, a pedagógia országos hírű tanárának. Valamennyi tanárom közül ő volt fejlődésemre a legnagyobb hatással. Tanácsai felejthetetlenek maradtak, befolyással voltak tanári működésemmre. De egyénisége, magánélete is nagy hatással volt rám. E széles látókörű, nagy műveltségű tudós, felvilágosult gondolkodású, igaz ember közelében alakult ki az a lelki világom, ami képesített, ami rábírt, hogy önzetlenül, lelkes odaadással a magyar tanügy szolgálatára áldozzam életemet. Csaknem haláláig megmaradt köztünk e legbensőbb viszony.

A kolozsvári egyetemen szereztem meg középiskolai tanári oklevelemet. És 1897 szeptember elsejétől kezdve az eperjesi Kollégium Igazgató Választmánya jó bizonyítványaim alapján hét pályázó közül engem választott meg a Kollégium Főgimnáziuma történelmi tanszékére tanárnak, majd 1903 szeptemberétől ugyanezen intézet igazgatójának.

Nem kell mondanom, milyen boldog voltam, hogy e nagymultú, 400 éves iskolának tanárává lehettem. Nagy kitüntetés volt ez rám nézve. Amikor visszatekintek tanári működésemmre, még fokozottabb mértékben érzem, milyen áldás volt reám nézve, hogy szerény tehetséggel évtizedeken át a magyar kultúra e hatalmas fellegvárának lehettem munkásává.

EPERJES ÉS A KOLLÉGIUM A XX.SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN

(Eperjes tehát Gömör János otthonává válik. Nemcsak három évtizedig, amit e városban él meg, hanem véglegesen: lélekben sohasem szakad el szeretett városától. A nyiregyházi Főgimnázium tanári kara és fenntartó testülete kedvező ajánlatára, egyhangú meghívására sem tér vissza szülővárosába. A most következő fejezetek önéletrajzi írásában már megjelentek, ebben a történeti múlt bemutatását célzó kötetben a személyes élményeket kissé halványítva, rövidítve, igyekszem Eperjes és a Kollégium sorsának leírását kiemelni. Remélem, János bácsi is jóváhagyóan bólint e szándékra, és Isten segítségével a halála után is az ő pozitív, társadalomformáló és nemesítő életpéldája ragyog elő rejtetten a sorok közül.)

[A szerkesztő megjegyzése]

A Kollégium Főgimnáziuma

Boldog voltam, hogy 1897 szeptemberétől a Kollégium tanárává lehettem. A Jogakadémián 1867 után sok országos hírnök, jeles professzor működött, így Vecsey Tamás, a római jog professzora, később budapesti egyetemi tanár, Berzeviczy Albert, később közoktatásügyi miniszter stb. Ezek helyébe újak jöttek, így például Horváth Ödön. A Kollégium régi tanárai közül a gimnáziumban kettő működött még az én kezdő tanár koromban: Flórián Jakab és Ludmann Ottó, aki az igazgatóm volt. Meglepetésemre az irodalomtörténetet is nekem osztotta ki. Ezenkívül a felső osztályokban is fontos tantárgyakat: történetet és filozófiát kellett tanítanom. Bizik bennem, mondta, hogy helyt állok és szegényt nem hozok az iskolára. Habár megkíséreltem, hogy inkább az alsó osztályokban taníthassak, célt nem értem. Megválasztásom idején három kiváló, nem régen működő fiatal tanár meglepetésszerűen lemondott állásáról és más intézetbe ment át, ezek tanári fizetésükkal nem voltak megelégedve. Véleményük szerint a Kollégium már volt olyan anyagi helyzetben, hogy tanárainak az állami tanárokéval egyenlő fizetést adhatott volna. Az eltávozottak helyébe újakat kellett

választani, és addig is a meglévő tanároknak kellett helyüket betölteni. Ludmann és Flórián, akik úgyszólván éhbérért működtek, nem értették meg az idők változását, az igények növekedését és szinte elvárták, hogy a fiatalabb tanári nemzedék hasonló módon, önzetlenül töltsse be hivatását. Én őket megértve, örömmel, készséggel vállaltam a nekem osztott tantárgyak tanítását, sőt még a nagykönyvtár üresedésben lévő könyvtárosi tisztét is. Ludmann bizalmának meg akartam felelni. Minden érdemet, szabad időmet, sőt az éjszaka egy részét is mindentől visszavonultan, tanóráim rendes, eredményes előkészítésére fordítottam.

Tanártársaim, volt tanáraim mindannyian szeretettel barátságukba fogadtak. A nálamnál fiatalabb, új tanárok már mint tekintélynek örvendő társukat, becsültek. A fenntartó testület pedig a tanári testület képviselőjében beválasztott az Igazgató Választmányba, ahol ilymódon alkalmam nyílt tanártársaim és az iskola érdekeit képviselni.

Mint kollégiumi diáknak, feltűnt már nekem, hogy a Kollégium épülete nem felel meg az új kor követelményeinek. Az állam mintaszerű épületekben helyezi el iskoláit, és mi e tekintetben visszamaradtunk. Eperjesen belül is a Királyi Katolikus Főgimnázium palotaszerű épületet kapott. Felvetettem tehát a gondolatot, vajon nem kellene-e a mi főgimnáziumunk részére is új épületet emelni? A Kollégium, amelynek négy tanintézetébe 7-800 diák jár, könnyen járvány fészkevé válhat, mert zárt, szűk udvara az illemhelyekkel, a vízvezeték hiánya miatt bűzzel árasztja el az épületet, s ha óráközökben a sok diák a folyosókra tódul, a fapadlózatról felszálló porfelhők egészségtelenné teszik a levegőt. Amikor ezt Flórián tanártársam előtt felvettem, azzal felelt, hogy márpedig ennek a faburkolatnak még legalább hatvan évig meg kell maradnia. Ez volt a véleménye Ludmannak és az Ősi Pártfogóságnak is. Elhallgattam tehát reformterveimmel: azok előtt, akik átérték a Kollégium legválságosabb éveit, meg kellett hajolnom.

Nem sejtettem ekkor, hogy a kor követelményeinek hangoztatása milyen következménnyel fog járni rám nézve. Tanártársaim ugyanis felkarolták elgondolásomat, azon a véleményen voltak, hogy az új

igényeket figyelembe kell vennünk, különben a magyar tanügy rohamos fejlődése mellett csakugyan hátrányos helyzetbe jut iskolánk. Ludmann viszont miután a régi tanárok másik, nagy képviselője, Flórián Jakab meghalt, a tanárok elégtelenségét látva, izoláltnak érezte magát, elkedvetlenedett.

Az igazgatót a tanári kar javaslatára az Igazgató Választmány három évre választotta. Szép, demokratikus eljárás volt ez. Az igazgatói állás különbözött az állami főgimnáziumi igazgatói állásoktól abban is, hogy tulajdonképpen csak "primus inter pares" volt, csekély tiszteletdíjjal. Sikere nem külső hatalmi tényezőktől függött, hanem attól, miképpen tud tekintélyt tartani az igazgató, milyen szellemi erővel tudja az iskola színvonalát a tanárok lelkiismeretes és értékes közreműködésével biztosítani.

Az 1902/3 tanév végén a három év letelt. A választás előtt két tanártársam felkeresett és közölte, hogy a tanári kar engem akar jelölni az igazgatói állásra. Kijelentettem, hogy a jelölést nem fogadom el, ám tiltakozásom ellenére a tanárok egyhangú javaslata az Igazgatói Választmány elé került, a Választmány pedig szintén egyhangúlag megválasztott igazgatónak. Ki nem mondhatom, milyen szemrehányást tettem magamnak. Különösen bántott, hogy az általam nagyon tisztelt Ludmann Ottóval kerültem szembe, akaratom ellenére. Ám ő volt az első, aki gratulált nekem, és kijelentette, hogy őrá nézve teher volt már az intézet vezetése. Biztosított arról, hogy örömmel lesz mindenben segítségemre és idősebb kora dacára sem megy nyugdíjba. Elsősorban tanár, és örül, hogy ilyen minőségben töltheti be hivatását. És ez nála nem volt üres szó. Még évekig tanárkodott áldásosan, köztisztületnek örvendő, s több ízben töltötte be a Kollégium igazgatói tisztét, amely a négy tanintézetet összefogó, igazi tiszteletbeli állás volt. Ötvenéves tanári jubileuma ünnepe volt a Kollégiumnak.

53 évi tanári működés után kérte nyugdíjaztatását, de a háborús nehézségek miatt az Igazgatói Választmány felkérésére tanszékének tárgyait továbbra is ellátta. Teljes szellemi és testi frissességben tovább működött, a görög és a német nyelvet a nála megszokott buzgósággal heti 20 órában tanítva egészen az 1918/19 tanév végéig, azaz összesen 56 éven át. 97 éves korában halt meg.

Nagy szerencsém volt, hogy kiváló tanárok élére kerültem. Ez a tanári kar nemcsak fenntartotta az iskola eddigi magas színvonalát, hanem fokozott mértékben növelte jó hírnevét, a tanulók létszáma is emelkedett. Nekem ily módon könnyű volt megvalósítani terveimet, hiszen tanártársaim bizalma az évek során csak növekedett. Ez a magyarázata annak, hogy 1903/4 tanévtől 1927/28 tanévig, tehát háromévenként nyolc ízben, nyugdíjba vonulásomig, mindig egyhangúlag jelöltek és választottak meg a Főgimnázium igazgatói tisztségére.

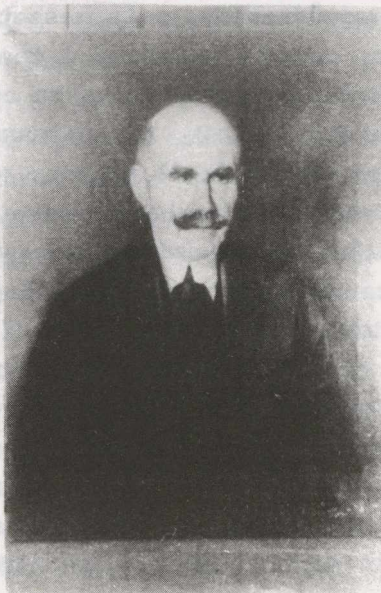
Első célkitűzésem mint igazgatónak az volt, hogy kartársaim jogos kívánsága teljesüljön. Az Igazgató Választmányban keresztülvittem, hogy a tanárok szolgálati éveik sorrendjében az államsegély által biztosított fizetési fokozatokat betöltve kapják meg fizetésüket, az ötödéves korpótlékot, a lakáspénzt.

Régi kedves ideám megvalósítására is sor került: a Főgimnázium új épületének felépítésére.

G Ö M Ö R Y J Á N O S
(szül. Nyíregyházán, 1869,
+ Budapesten, 1966)

Eperjesi diák: 1889-1893
Az eperjesi evangélikus
Kollégium Főgimnáziumának
tanára 1897 -től, majd
választott igazgatója
1903 - 1926 között, míg ott
magyaryelvű oktatás folyik.

Török Gyula olajportréja, 1930

Annyit tudtam, hogy a Kollégiumnak van 60.000 Ft-ja, ezen az épület telkét megvehetjük. Miután azonban maga a Kollégium felügyelője sem lelkesedett a tervemért, a magam felelősségére és költségére mentem fel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba. Az illetékes Gotthard osztályfőnök, aki a Kollégium múltját jól ismerte, kijelentette, hogy a minisztérium a szükséges építési segílyt beilleszti az állami költségvetésbe, s az erre vonatkozó kérvényt mielőbb terjesszem fel. Ez megtörtént, és a kért 400.000 Ft-ot az épületre, 35.000 Ft-ot ennek bebútorozására meg is kaptuk.

A Főgimnázium Kesselbauer, a jó nevű műépítész tervei szerint épült fel. Az új épület a régi Felvidék egyik legsikerültebb gimnáziumi épülete volt. A Kassai úton épült, volt hatalmas udvara, központi fűtése, vízvezetéke, villanyvilágítása, telefonja. Az utcai fronton, a földszinten volt a főbejárattól balra az igazgató lakása, jobbra a pedellus szobája, a nagy terem; az első emeleten a tanácsterem, az igazgatói iroda és a szülőket fogadó iroda, a tanárok dolgozó helyisége, a rajzterem; a másodikon a természetrajzi laboratórium és előadóterem, az unikumairól híres éremgyűjtemény, a természetrajzi, történelmi és földrajzi szer-tár, egy vendégszoba. A tantermek - szám szerint 11 - igen ész-szerűen az épület udvarra néző szárnyán a földszinten és az első emeleten voltak. Ide az utcai zaj el nem jutott, napot kaptak, és a közeli erdőkből pompás, ózondús levegőt. Az alagsorban volt a pedellus kétszobás lakása, a központi fűtő kazánok stb., a földszint folyosója végén pedig a modern berendezésű tornaterem. A tanácstermet Vandrák András, Herfurth József, Flórián Jakab és Ludmann Ottó arcképei díszítették.

Az ősi épületben maradt a 45.000 kötetes nagy könyvtár, a 15.000 kötetes Szirmay könyvtár, a Kollégium levéltára, az ifjú-ság negyvennyolcas zászlója (a teológiának, jogakadémiának és tanítóképzőnek külön-külön szakkönyvtárai voltak!). A dísztermet több érdemes patrónus és tanár arcképe: így Dessewffy Arisztid Than Mórtól, és Vandrák András Benczur Gyulától festett arcképe ékesítette. Az új épületbe csak a szükséges szakkönyvek, lexikonok kerültek, továbbá a Magyar Társaság könyvtára és levéltára.

A Kollégium négy intézményének egységét nem a közös épület, de a Kollégium szervezeti szabályzata biztosította, ezt az egységet mindvégig, a csehszlovák uralom bekövetkeztéig a fenntartó Ősi Pártfogóság, de a közös tanári kar is tiszteletben tartotta. A négy tanintézet tanárai közös értekezleten a közös kollégiumi igazgató elnöklete alatt intézték az iskola ügyeit.

Az Országos Evangélikus Tanáregyesület

Mint gimnáziumi igazgató, tagja voltam a tiszai evangélikus egyházkerület közgyűlésének, amelyen résztvettek a Kollégium intézeteinek két dékánján és igazgatóin kívül az egyházkerület más öt főgimnáziumának és három polgári iskolájának vezetői is. Ezek az alkalmak jók voltak arra, hogy tanügyünk kérdéseiről és a tanárok anyagi helyzetéről tanácskozzunk. Itt láttam, hogy múltunk, jelenünk, sorsunk, iskoláink szelleme egybeköt bennünket. Itt vetődött fel bennem a gondolat, hogy az evangélikus tanárok tömörülésére szükség van. Eddig intézetenként elszigetelten, egymást úgyszólván nem ismerve teljesítették sajátos hivatásukat. Márpedig nagy tradíció, századokra visszamenő áldásos munkásság kötelezi az evangélikus tanárságot arra, hogy iskoláinak szellemét közös erővel ápolja, erősítse. E szellemre, mint a lelkiismereti szabadság, az erős nemzeti érzés, a demokratikus eszme terjesztőjére, mint olyanra, amely sohasem ütközött össze és lényegénél fogva nem is juthatott ellentétbe a kultúra fejlődésével, a jövőben is szükség van azon erőtényezők között, amelyek hazánkat a szellemi sötétségből az európai kultúrállamok sorába emelik.

Nem felekezetieskedés, nem rideg önzés késztetett tehát engem arra, hogy az evangélikus tanáregyesület megvalósítása érdekében kezdeményezőleg lépjek fel. Rendeletre élő, rendeletre cselekvő gépemberré ne tegyük a tanárt! Márpedig ez a veszedelem fenyegetett bennünket. Az akkori politikai atmoszféra nem kedvezett az egyenes és szabad érvényesülésnek. Még egyházi főhatóságunk sem nézte jó szemmel, hogy a tanárok a kerületi gyűlést felhasználták összejöveteleik tartására. Megérett az idő tehát arra, hogy az evangélikus tanárok egyesülete létrejőjjön. Először eperjesi

tanártársaimat nyertem meg ennek a gondolatnak, majd felhívást intéztünk az összes magyar evangélikus iskola tanáraihoz, hogy csatlakozzanak a mozgalomhoz. E felhívás megértésre talált, lelkes örömmel fogadták kezdeményezésemet. Így aztán 1907 október 20-án megalakult az Országos Evangélikus Tanáregyesület. Mivel ez az egyház bizonyos vezető köreiből visszatetszést szült, jónak láttuk, ha az egyesület elnökéül nem tanárt választunk. Erre kérésünkre a nyíregyházi evangélikus főgimnázium felügyelője, **dr. Meskó László**, a tanárok jó barátja vállalkozott. Az ő tekintélye minden ellenérzést elhallgattatott, neki köszönhetjük, hogy egyesületünk működésével a magyar tanügy egyik értékes tényezőjévé vált. Én az egyesület titkári állását vállaltam és e minőségben tíz éven át működtem, majd 1918-ban egyhangúlag elnöknek, lemondásom után pedig tiszteletbeli elnöknek választottak.

Megemlékeztem erről is, mert az Országos Evangélikus Tanáregyesület a válságos időkben eredményesen töltötte be szép hivatását.

Eperjes kultúrélete az első világháborúig

A biedermeier világnak az Eperjesi Széchenyi Kör keletkezése vetett véget. Ennek az egyesületnek a révén sikerült az eperjesi polgárság és értelmiség harmonikus egységét is megteremteni [26]. A széthúzás, a politikai pártok rideg, önző harca, a sógorságkomaság, a magánérdek, a dzsentri és polgár ellentéte, mint magyar betegség, Sárosban is elhatalmasodott. Szmrecsányi Jenő 1896-ban, amikor megvált főispáni székétől, keserűen fakadt ki a megromlott társadalmi állapotok miatt. Bántotta, hogy minden jóra való törekvése e tekintetben kárba veszett: a pártoskodás, a szenvedélyek harca veszélyes szakadást idézett elő az értelmiség körében. A politika nem volt alkalmas eszköz a társadalmi egység megteremtésére akkor sem, ha azt olyan szelíd lelkű, csak jót akaró férfi kísérelte meg, mint Szmrecsányi Jenő.

"Az egység megvalósítása csak Széchenyi István eszméinek szellemében lehetséges: Ha valaki fölemelheti a hazát önboldogságára, Ura dicsőségére, hozzáillő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint Nemzetiség és Közértelmesség" [27].

A "közértelmesség" nem jelenti csupán a kiválasztottak értelmi színvonalának emelését, a "kimívelt emberfő" nem a rideg ész csiszoltságát, a tanultak fölényét a tudatlanság folytán kiszolgáltatottak tömegével szemben. Széchenyi terminológiájának mélységes tartalma van. A közművelődés célja nem harcosok nevelése a "bellum omnium contra omnes" szolgálatában. Ellenkezőleg: a társadalom osztály- felekezeti- és más tagoltságának megszüntetésével a magyarság egységének megteremtése. Ez az iránymutató nagy gondolat hevítette bizonyára **Berzeviczy Albertet**, az eperjesi Kollégium fiatal jogtanárát, amikor 1878-ban megalapította az Eperjesi Széchenyi Kört. Nagy eszmék megvalósítása csak termékeny talajon lehetséges. Ha nincsen meg Sárosnak százados múltra támaszkodó kultúrája, ha nincs művelt társadalma, amelynek gyökerét a városi polgárok és vidéki kúriák ápolgatták, úgy Berzeviczy vállalkozásának kudarccal kellett volna végződnie. Aminthogy azzal végződött minden vállalkozás mindenütt, ahol a szükséges kultúrta talaj nem volt meg. Az alapszabályok lehetnek mintaszerűek, a keretek gondosan kiépítettek, maga az egyesület azonban teng-leng, a kultúrérték pedig nulla.

Sáros ősi földje azonban termékeny talaj volt a Széchenyi eszmék elültetésére és virágba borulására. Az Eperjesi Széchenyi Kör virágkorát **Horváth Ödön** és **Wallentinyi Samu** idejében érte el.

Horváth Ödön a Kollégium jogakadémiájának dékánja a Kör titkárra, majd elnöke, európai s mégis magyar műveltségével, rokonszenves egyéniségével, bámulatos szervező készségével, főképpen pedig becsületes nyíltságával valóra váltotta Sáros életében a nagy magyar reformátor célkitűzéseit. A társadalom legjobbjai, még ellentétes rétegei is mellé sorakoztak. A lehetetlen lehetővé vált: az Eperjesi Széchenyi Kör Sáros legnépszerűbb intézménye lett. **Horváth Ödön** mint elnök, kitűnő társat kapott **Wallentinyi Samu** személyében; a hozzá hasonló és méltó új titkár csak fokozta az általa elért eredményeket. Kevés olyan népszerű embert ismerem, mint amilyen **Wallentinyi Samu** volt. A szív embere; udvariassága **John Locke** szavait idézve nem a száj, de a szív udvariassága volt. E két embernek köszönhető, hogy a Széchenyi kör utolsó két évtizedében az ország bármely hasonló egyesületével megállotta a versenyt, sőt jóval túlszárnyalta azokat.

A századok folyamán mindig az elsők között szereplő Eperjesnek talán sohasem volt ilyen fejlett magyar kultúrélete, mint közvetlenül az államfordulat előtt. Az Eperjesi Széchenyi Kör azonban sohasem vált irodalmi társasággá - szerencséjére. Egy kör mint irodalmi társaság exkluzív, önmagáért élő intézménnyé válhat, amelyben az írók elefántcsonttoronyban élik életüket, és ennek a társadalomra kisugárzó ereje megszűnik!

Az Eperjesi Széchenyi Kör öt szakosztályból állt, amelyek nemcsak papíron léteztek. Ezek a következők voltak:

1. Magyar irodalmi,
2. Zene- és Képzőművészeti,
3. Színészeti,
4. Idegen nyelvi és irodalmi,
5. Népnevelési szakosztály.

A Kör otthona, működésének helye a Városi Vigadó volt. Egy telken épült ez a város költségén a Fekete Sas szállóval, a városi színház épületével. Viharos történeti időkben, 1849 telén nyílt meg, ebben az időben hozzá fogható kultúrház messze földön nem volt; sőt magának a "kultúrháznak" a fogalma is ismeretlen volt még ekkor. Pedig ez csakugyan erre a célra készült! A Vigadó emeleti helyiségeiben működött az 1845-ben keletkezett Eperjesi Társadalmi Egylet. Dísztermében rendezték évről-évre a híres-neves sárosi bálakat. A földszinti helyiségeket foglalta el a jóval később keletkezett Széchenyi Kör: itt volt olvasó- és tanácsterme, két nagy könyvtárhelyisége, ezenkívül egy terem az előadások tartására, és a házon belül rendelkezésre állott az ezer embert befogadó díszterem is, ahol a zeneestéket rendezték; látogatottságukra jellemző, hogy az est kezdetekor minden hely foglalt volt.

Az irodalmi, felolvasó esték eleinte az előadó teremben folytak le. Nagy haladást jelentettek a Kör irodalmi törekvéseiben a Sáros múltjában vagy jelenében szereplő, itt élt vagy itt megfordult írók és művészek tiszteletére rendezett jubileumi díszülések, melyeken védnökünk, Berzeviczy Albert elnökölt, sőt az emlékbeszédet is ő tartotta. Ezek a díszülések csakugyan kultúrünnepet jelentettek. Sok országos nevű, országos méltóságot betöltő szülöttje volt Sárosnak, akik kötelességüknek tartották, hogy szülőföldjük ünnpélyeire hazajöjjenek. De Berzeviczy személye is sokakat vonzott, hiszen már ekkor mint államférfi és író,

élére került a Magyar Tudományos Akadémiának és a Kisfaludy Társaságnak. Így aztán a sárosiakra jellemző külsőségek is felejthetetlené tették ezeket az eseményeket [26]. Gyönyörű látványt nyújtott ilyenkor a Vigadó díszterme. Ugyanilyen fénnel ünnepelte a Kör fennállásának huszadik, majd negyvenedik évfordulóját: ez utóbbi az első világháború végén, 1918 tavaszán volt.

Az irodalmi szakosztály, amelynek - mellesleg megjegyezve - tíz éven át elnöke voltam, ezeknek az országos érdeklődést kiváltó emlékünnepeknek a rendezésével lelkes közönséget nevelt magának. A kezdet nehézségeinek leküzdése után egyéb rendezéseivel is képes volt kielégíteni a legkényesebb igényeket is, működése hovatovább sokoldalúvá vált. Számolt a szépirodalmi esték mellett a tudományos kérdések iránt érdeklődők kisebb körével, és azokkal is, akik szükségét érezték, hogy eszmecserét folytassanak a kor politikai, gazdasági, kulturális, szociális, pedagógiai eszméiről. A közreműködők rendszerint helyi erőkből kerültek ki: a Széchenyi Körnek az volt a legnagyobb értéke, hogy teljesen sárosi talajból nőtt nagygyá.

Az idők haladásával a szakosztály nem elégedett meg a magasabb fokú estek rendezésével: a szabad líceumok példájára igyekezett az eddig elhanyagolt alsóbb néposztály kultúrigényeit is kielégíteni, és pedig nem várt sikerrel. Minden vasárnap délután vetített-képes, és népszerű vagy tudományos előadásokat rendeztünk a dísztermet zsúfolásig megtöltő közönség előtt. A kör tagjainak létszáma már ekkor az 1600-at is meghaladta. Anyagi és szellemi téren autonóm volt mindvégig. Felülről nem fogadott el sem irányítást, sem szubvenciót. Az utolsó években csak a népakadémia és a népnevelési szakosztály vett igénybe segílyt. Ennek ellenében azonban vidéki népkönyvtárakat tartottunk fenn.

A népnevelési szakosztály a kormány anyagi támogatásából és annak kívánságára jutalomban részesítette a szlovák falvakban működő és a magyar nyelv tanításában kitűnt tanítókat. Az erőszakos magyarosítás abban az időben érdemszámba ment; aki azonban elfogulatlanul nézett körül ezekben a szlovák falvakban, megállapíthatta az erőszakos magyarosításnak máris látható, végzetes következményeit...

Már belekerültünk a történelem egy új korszakába, amikor hazánknak is számolnia kellett volna a fennmaradását, boldogulását biztosító eszmeáramlatokkal. A Sárosban lakó szlovák nép jóban és rosszban egyformán osztályos társa volt a magyarnak. Résztvett minden szabadságharcunkban. Méltó volt ezért testvéri rokonszenvünkre, a legmelegebb érdeklődésünkre. Úgy vélekedtem azonban, hogy téved, aki azt hiszi, hogy ezt a népet magyarrá lehet tenni. Abban az időben a magyar kormánzatnak olyan politikát kellett volna folytatnia, amely nem gyűlöletet szül a velünk együtt élő népekben, hanem amely a maga megerősödése mellett a vele együtt élő népek fennmaradását és fejlődését nem gátolja, sőt szolgálja. A testvérnépek lelkeségének megértése, a múlt objektív ismerete, a gazdasági érdekeknek, a vallási érzelmeknek és sok más egyéb ható és formáló erőnek figyelembe vételével megteremthettük volna azt az egészséges nemzeti politikát, amely hazánkat Európa egyik virágzó, életképes államává teheti az ősi földön, Nyugat és Kelet ez ütköző pontján.

Személyes élmények az 1918 - 1931 közötti időről

(Sajnos nem így történt...

Sáros északi része, a felsővízközi járás az 1914.évi orosz frontáttörés során elpusztult. Eperjes nem került a frontvonalba, de a bőségesen kivette részét a Vöröskereszt segítő tevékenységéből. Erről Gömör János Emlékezéseiben külön fejezetben számolt be. [A szerkesztő megjegyzése])

A Németország vezette központi hatalmak elvesztették a háborút, Magyarország sorsa is meg volt pecsételve. Eperjesre 1918 karácsonya előtt bevonult a csehszlovák katonaság, s vele együtt több olyan nyugati szlovák, akikben a nemzeti érzés sovinizmussá fokozódott. A hivatalokban a régi tisztviselőket félreállították, az összes magyar intézmény működését betiltották, az utcai és üzleti magyar feliratokat szlovák nyelvűekkel cserélték fel... Távozó családokkal telt vasúti szerelvények indultak óránként Magyarországra.

Még álmomban sem merült fel az a gondolat, hogy kövessem azok példáját, akik tömegesen távoztak Sárosból. Nekem Eperjesen kellett maradnom, és iskolámat átmenteni a felmerülő nehézségeken. Az állami iskolák átvétele nem ütközött akadályokba: ezek máról-holnapra cseh és szlovák tanerőket kaptak, mindenütt szlovák lett a tanítási nyelv. A kollégiumra is sor került.

A Kollégium végrehajtó bizottságának 1919 március hó 9.-én megtartott ülésén Štefanek csehszlovák tanügyi referens kijelentette, hogy kormánya megbízásából jött. Az új állam politikájának sarkalatos programja: magyartalanítani és szlovákosítani. (Az iskolák átköltözését Magyarországra nem ellenezte; a jogakadémia csaknem azonnal átköltözött Miskolcra. A tanítóképző intézet is Miskolcon talált otthonra; a teológiai tanárok a Pozsonyból átjött tanárokkal együtt Budapesten újították fel a teológiai akadémiát.)

Dr.Flórián Károly jogakadémiai tanár világosan és tömören kifejtette, hogy a Kollégium autonómiáját a múltban békekötések és törvények biztosították és védelmezték. Az iskola tanítási nyelvének megállapítása pedig az iskolafenntartó autonóm joga. Štefanek elismerte, hogy az iskolát autonóm jogai védik, de két módot látott csupán megvalósíthatónak: vagy átveszi a csehszlovák állam a Kollégiumot és maga hajtja végre a szlovákosítást, vagy a Kollégium egyházi főhatósága végzi el azt. E kijelentés után világosan láttam, hogy a Kollégium nem kerüli el a többi eperjesi iskola sorsát akkor sem, ha saját felettes hatóságának kell intézkednie.

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása ugyanis magával vonta a szlovák és ruszin evangélikus egyházaknak a magyarországi evangélikus egyházból való kiválását is. Az 1919 január 21-én Zsolnán tartott összejövetelt követően a korábbi egyházi tisztségek, presbitériumok és közgyűlések megszűntek. Az új egyetemes egyházi tanács, amelynek 24 tagját a szlovák teljhatalmú miniszter, Srobár Lőrinc nevezte ki, 1919 április 2.-án Pozsonyban ülést tartott, amelyen Simkovič János evangélikus egyházi kormánytanácsos elnöki székfoglaló beszédében élesen elítélte a régi magyar nemzetiségi politikát:

"Én úgy gondolom, hogy részünkről a célt úgy fogjuk elérni, ha mindenben a Krisztus tiszta evangéliuma lesz tanítómesterünk, a legelső törvényünk Krisztus ama törvénye, amely Isten országában a legnagyobb: a szeretet törvénye. Azon szereteté, mely nem zárja ki a szigorúságot, a bűnösök megbüntetését, hiszen az atya is megbünteti tévelygő fiát annak dacára, hogy szereti; Krisztus is ostort fogott a kereskedő farizeusokra, akik az imádság házat latrok büntanyájává alacsonyították le. A lehetőség legszélsőbb határáig szeretet, ahol az nem használ, teljes szigorúság, de egyikben is, másokban is teljes, pártatlan igazság!" [28]

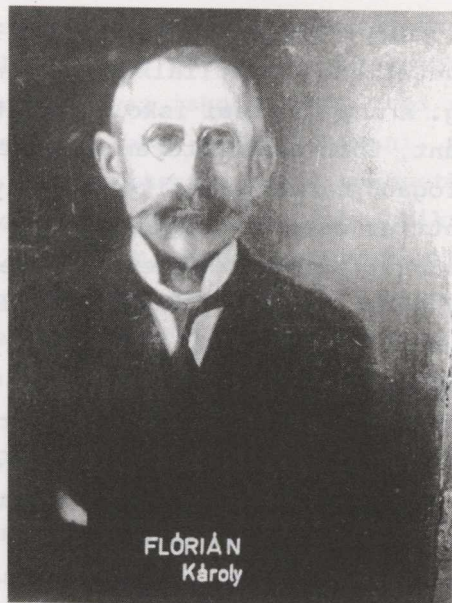
Nem tudom szóval kifejezni, mit éreztem, ha arra gondoltam, hogy a Kollégium széttörik, eredeti karakterét elveszti. Hiszen a kivándorlás folytán szüntelenül fogyó magyarság megmaradásának egyik előfeltétele Eperjesen az iskola volt. Így gondolkozott Flórián Jakab fia, dr.Flórián Károly jogakadémiai tanár is, aki nem foglalta el a számára fenntartott tanszékét a Miskolcra költözött Jogakadémián. Velem együtt végigharcolta a magyar tanítási nyelv érdekében folytatott küzdelmeket a főgimnáziumban, az elemi iskolában. Ez utóbbi közös munkánk eredményeként a Sáros vármegyei elemi iskolák közül egyedül az eperjesi evangélikus elemi iskola maradt meg magyar tanítási nyelvűnek. Ezt Jánoška püspöknek köszönhetjük, aki - habár a szlovák nemzeti szellem egyik kimagasló képviselője volt - Masaryk nemzetiségi politikájának elvét vallotta. Mind ő, mind hozzá méltó utódja, Vladimír Čobrda püspök ilyen szellemben igyekezett a nemzetiségi kérdést megoldani. Amellett, hogy a szlovákság érdekében fáradoztak, más nemzetiségűekkel szemben sem voltak elfogultak.

A Főgimnázium ügyében azonban dr.Flórián Károllyal együtt folytatott minden igyekezetünk: a pozsonyi Egyházkerületi Tanácshoz benyújtott felterjesztés, Masaryk elnökhöz eljuttatott kérvény, és a Kerületi Tanács tanügyi bizottságával folytatott számos egyeztető tárgyalás ellenére is csak a szlovák nyelvű tanítás fokozatos bevezetését sikerült kieszközölnünk, annak reményében, hogy idővel sikerülni fog a magyar párhuzamos osztályok felállítása [29].

dr.FLÓRIÁN KÁROLY (1878-1941)

Királygyűrés doktor, az eperjesi Kollégium Jogakadémiájának tanára 1901-től. Az I. világháborúban hadifogságba esik, majd a legnehezebb időkben Eperjes polgármestere.

Drockner olajportréja, 1926.

Jó lett volna, ha legalább az eperjesi Széchenyi Kör tovább működhetett volna. A teljhatalmú szlovák miniszter elutasító válasza után a Legfelsőbb Közigazgatási Bírósághoz fellebbeztünk. Sajnos azonban már olyan kevesen voltunk, hogy a Széchenyi Kört életre kelteni többé nem lehetett. Megszűntének egyik oka volt, hogy a Vigadó helyiségeit nem használhattuk rendezvényekhez, mert ezeket lefoglalták a szlovák kultúra céljaira. Nagy baj volt az is, hogy Szinyei Merse István, a Kör elnöke nem volt hajlandó Sáros földjén maradni, ahol 800 év óta laktak elődei és nem akarta a csehszlovák államnak a hűségesküt letenni. Példáját a Kör vezető emberei közül többen követték.

A Kör utolsó választmányi ülésén, amelyen Szinyei helyett én elnököltem, nekem jutott az a szomorú kötelesség, hogy rendőri asszisztencia mellett a Széchenyi kör feloszlását kihirdessem.

Az államfordulat után a szocialista munkás-szervezetek voltak azok, amelyek a magyar kultúrát felkarolták. Volt zenekaruk, kultúregyesületük, rendeztek tanfolyamokat, műkedvelői előadásokat. Aztán a polgárság ellanyhulását is felváltotta a rendszeres, csendes munka. A közös sors arra ösztönzött mindenkit, hogy minél lelkesebben ápolja kultúránkat.

Fábry Viktor evangélikus lelkész, Csengey tanítványa a lehetetlenre is vállalkozott: intézmények egész sorát teremtette meg. A magyar elemi iskola épületében, ahol a polgári iskola megszűnt, több osztályterem egyesítésével egy nagy, többszáz embert befogadó termet létesített, amely a Vigadót helyettesítve otthont adott az összes eperjesi magyar kulturális rendezvénynek. Fábry példáját számosan követték; ezeknek neveit fel sem sorolhatom, oly sokan voltak a társadalom minden rétegéből [30]. **dr.Kissóczy Józsefné** éveken át lelkes tagja volt az eperjesi színjátszó csoportnak, tehetsége irodalmi téren is megnyilvánult: **Ásguthy Erzsébet** néven jelentek meg versei [31], novellái a szlovákiai magyar lapok irodalmi rovatában. Meg kell itt is emlékezni **dr.Wallentinyi Samuról**, a főgimnázium tanáráról: egyéniségének varázsa alól senki nem vonhatta ki magát. Gazdag szellemvilága, ideális élet- és világfelfogása, megnyerő modora és mindenek felett határtalan szívjósága a város legkedveltebb, legnépszerűbb emberévé tették. Nem ismert felekezeti és nemzetiségi különbséget sem az iskolában, sem azon kívül. Érthető tehát, hogy a szlovák kultúra képviselői is nagyra becsülték [32].

Ugyanígy folyt **dr.Flórián Károly** lelkületéből is a más nemzetiségűek nyelvének, kultúrájának megbecsülése. Munkásságában sohasem a maga érvényesülését, még kevésbé a maga hasznát nézte. Ezért vállalta a legnehezebb időkben a város polgármesteri állását, amelyet osztatlan megelégedésre töltött be [33]. Ezek élet- és világfelfogása tette lehetővé, hogy Sárosban a nemzetiségi és egyéb ellentétek nem lettek úrrá.

Most már én, aki e kulturális munkában szintén részt vettem, más irányban is igyekeztem a magyar kultúra fejlesztésében dolgozni. Évről évre reménytelenebb lett ugyanis a Főgimnázium léte, fennmaradása. Az 1919/20 iskolai évben a Főgimnázium úgy kezdte működését, hogy az első osztály szlovák tanítási nyelvűvé vált. Ezután évről évre növekedett eggyel a szlovák, csökkent a magyar osztályok száma. A nyolc év eltelt; a párhuzamos magyar osztályok eredeti gondolatát végleg lehetetlenné tette a csehszlovák nyelvtörvény, amely csak olyan területen engedélyezte a magyar nyelvű tanítást, ahol a lakosságnak legalább 20 %-a magyar.

Ezt Eperjes, még kevésbé Sáros megye a tömeges elköltözések miatt már nem tudta kimutatni. Az utolsó magyar érettségi vizsgálatot 1926 júniusában tartottuk. Ekkorra már az iskola fenntartói nem voltak képesek a tanárok fizetését továbbra is biztosítani, így elfogadták a kormány ajánlatát: 1926 szeptember 1-től bekövetkezett a tanárok államosítása. Azokat a magyar tanárokat, akiknek szerepe megszűnt, átvette a kormány, illetve más városokban alkalmazta, egy részüket pedig nyomban nyugdíjazta. Engem a kassai állami magyar gimnáziumhoz neveztek ki tanárnak, de aztán e minőségemben nyomban nyugdíjaztak. Tehát nem mint igazgatót; vagyis igazgatói pótlékomat a nyugdíjba nem számították be, holott a késmárki és iglói evangélikus gimnázium igazgatójával ezt nem tették meg.

Ezután már csak néhány évig maradtam Eperjesen.

1930 szeptemberében **Dobránszky János** plébános jelentette, hogy a szinyei római katolikus, reneszánsz stílusú templomot mint műemléket, a csehszlovák állam restaurálja, és tudomása szerint ennek a templomnak átriumában vannak eltemetve Caraffa áldozatai. Erről a jelentésről tudomást szerezve hiteles írások alapján megállapítottam, hogy Szinyén Caraffa idejében még evangélikus volt a templom, és átriumában négy vértanú: **Keczer András**, **Radvánszky György** (fej nélkül), **Bertók János** és **Palásthy György** van eltemetve. E tanulmányom nyomtatásban is megjelent [34]. Szeptember 21-én megkezdődtek az ásatások. Szakértők bevonásával kétséget kizáróan megállapítható volt, hogy a feltárt sír csakugyan az eperjesi vértanúk csontmaradványait rejtette magában. A hamvakat a két eperjesi egyház ünnepélyes módon az evangélikus templomban temettette el 1930 november 12.-én, felejthetetlen, méltóságteljes ünneplés kíséretében.

Feleségem azon volt, hogy most már vonuljak teljesen vissza a közélettől és menjünk át Kassára, az ő régi otthonába. Magam is éreztem, hogy reám fér már a nyugalom, jól fog esni a magány és a békés családi élet, hiszen már hatvan éves elmúltam. Hálás tanítványom, **dr.Henszlmann Aladár** ez alkalomból egy kedves verssel örvendeztetett meg [35].

Távozásom Eperjesről nem volt könnyű, hiszen ifúságom, munkában eltöltött egész életem ehhez a városhoz kötött. Másrészt azonban úgy láttam, hogy rám itt már nincsen szükség; éppen ebben az időben társadalmi életünk mintha reneszánszát élte volna. Nehéz szívvel költöztünk tehát Kassára, 1931-ben. Az eperjesiek ünnepi estét rendeztek búcsúztatásomra a Gellért szállóban. Meghatódottan léptünk be az étterembe, ahol a 180 terítékes asztalnál ott láttuk együtt az eperjesi társadalom színe-javát. Sebesi Ernő, a kiváló költő, hálás jó tanítványom, volt az ünnepi est első szónoka, aki a tanítványok háláját remekbe készült beszéddel tolmácsolta és átadta nekem azt az ezüst palmaágat, amelynek kétszáz levelébe kétszáz tanítványom és a sárosi kultúra kiválóságainak neve volt bevésvé. A kartársak nevében dr.Flórián Károly, a sárosi és eperjesi társadalom nevében Bujanovics Gyula és Fábry Viktor méltatta működésemet [36, 37].

Gömörv János
barátomnak
Fábry Viktor

Hedves János!

Fogadd el szívem fény-
képével együtt a kis emlé-
kegyes. Egyetlen célja az, hogy
láthatóan is kifejezze irántad
törté nagy, mély, tisztelet és hálás
szereletemet. Ha csak parányi kis
örömet okoz szereletemnek jele,
szívd el, boldog leszek.

Hűséggel és igaz barátság-
gal
Eperjes, 1929. Némrod.
aprilis havában

NYOMTATVA

FÁBRY VIKTOR (1884 - 1940), az eperjesi evangélikus magyar-német egyház lelkésze. Fényképének hátoldalán Gömörv Jánosnak szóló, 1929 áprilisában kelt sajátkezű ajánlása olvasható.

A 95 ÉVES GÖMÖRY JÁNOS UTÓSZAVA AZ OLVASÓHOZ

(Ami életrajzomat illeti, hangsúlyoznom kell: csak az énáltalam átélt eseményekkel foglalkozik és így nem ad teljes képet a Szlovákiában élt és élő magyarság kulturális, gazdasági és politikai életéről. Remélhető, hogy ezt a múltat egy nálamnál illetékesebb, tájékozottabb kultúremler, aki szintén ott élt e letűnt világban, méltóképpen örökíti majd meg.)

Kétségtől ellentét van a materializmus és a keresztény világfelfogás között. Európa legszomorúbb korszaka az ellen-reformáció, a harmincéves háború, a katolikus és protestáns egyházak egymással folytatott engesztelhetetlen harca. Az idő meghozta a lelkiismereti szabadság diadalra jutását. Ma minden állam törvényben biztosítja a vallás szabad gyakorlását. Ugyanígy remélhetjük, hogy a materializmus és a keresztény világfelfogás között meglévő ellentét megszűnik, illetve megfér egymás mellett a béke létrejövetelével. Természetesen vallási alakulat állam nem lehet az államban.

Valójában a gyűlölködés szelleme tesz bennünket tönkre. Rá kell mutatnunk, tudnunk kell, hogy a mai ember gyűlölködésének forrásai: az erősebbek hatalmi túltengése, a védtelenek gazdasági kizsákmányolása, mohó vágy a gazdasági élet mai erőforrásainak megszerzésére; a kegyetlen és szívtelen faji küzdelem mérgező erővel hat minden ember életére.

Legyünk bizakodók! Azok a szörnyű idők, amelyeket átéltünk, többé vissza nem térnek. A szeretet nyomában élet támad!

(A képen Gömöry János fiával és feleségével mosolyog ránk, kilencvenedik születésnapján.)

FORRÁSMŰVEK, JEGYZETEK

- [1] Gömöry János: Eperjes (Tátra album)
- [2] Melich János: A magyar nyelv etimológiai szótára
- [3] Tóth Sándor: Sáros vármegye története
- [4] Iványi Béla: Eperjes város jogéletről
- [5] Iványi Béla: Eperjes város iskolaügye a középkorban
- [6] Gömöry János: Az eperjesi Kollégium
- [7] Bayer: Tilum labyrinthi vel kinosura Sew Lux mentium
Universalis (Ford: Borcsák István) Nemzeti Könyvtár:
Régi magyar filozófusok a XV-XVI. századból
- [8] Czabán Izsák: De existentia atomorum (Ford. Mátrai
László) megjelent u.o.
- [9] Divald Kornél több műve a felsőmagyarországi
reneszánsz stílusról
- [10] Latkóczy Mihály: Elisabetha Johanna Westonia
- [11] Rezik János: Laniena Eperiesiensis (Magyarra
fordította Gömöry János és Pogány Gusztáv)
- [12] Ruby József: A Királyi Katolikus Főgimnázium története
- [13] Wiek Béla: Az eperjesi kálvária története
- [14] Kollégiumi levéltár
- [15] Gaál Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei
- [16] Pulszky Ferenc: Életem és korom
- [17] Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete
- [18] Kazinczy Ferenc idézett verse
- [19] Desseffy József: Bártfai levelek
- [20] Gömöry János: Bánó Miklós ifjúsága
- [21] Kossuth: Visszaemlékezéseim (A Pesti Napló
1883 évi június 8.-i számából)
- [22] A Magyar Társaság levéltára
- [23] Uj Világ
- [24] Bencs László nyíregyházi polgármester, az egykori
eperjesi kollégiumi diák elbeszélése
- [25] Berzeviczy Albert: Régi emlékek

[26] A Széchenyi Kör évkönyvei

Díszülések: Széchenyi István 1891, Pulszky Ferenc 1898,
Tompá Mihály 1902, II.Rákóczi Ferenc 1903,
Kossuth Lajos 1894, Jókai Mór 1905,
Greguss Ágost 1906, Eötvös József 1908,
Petőfi Sándor 1908, Kerényi Frigyes
Szinyei Merse Pál Csengey Gusztáv

[27] gr.Széchenyi István: Világ. (Pest, 1831. 80.old.)

[28] Jegyzőkönyv az egyetemes evangélikus egyház tanácsának
1919 április hó 2.-án megtartott üléséről

[29] Gömöry János hivatalos felterjesztései a magyarnyelvu
tanítás ügyében (gépírással másolt szövegek)

a./ Felterjesztés a pozsonyi Ev.Egyházkerületi Tanácshoz

b./ Kérvény Masaryk elnökhöz, melyet 440 szülő írt alá

[30] Néhány kimagasló szerepet játszó név:

Bujanovics Gyuláné, Görgey Ernőné, Schönwiesner Jánosné,
Fábry Viktorné, Suhajda Mária, Sándor Izabella, Kaszás Lilla,
Bánó Dezső, Máriássy Béla, Frenyó Lajos, dr.Maléter István,
Schöpflin Géza, Dancz Fejrenc, Oszvald Béla és sokan mások.

[31] Ásguthy Erzsébet (Kissóczyné) "Tarcapart" című verse

[32] A szlovákká lett Főgimnázium igazgatójának búcsúbeszéde
dr.Wallentinyi Samu ravatalánál

[33] Gömöry János emlékezése dr.Flórián Károly halálakor (1941)

[34] Gömöry János: Caraffa áldozatainak nyugvóhelyét hol
keressük?

[35] Dr.Henszlmann Aladár verse: "Történelemórán" címmel

[36] Bujanovics Gyula beszéde Gömöry János búcsúestjén

[37] Az Uj Világ cikkének részlete Gömöry János búcsúestjéről

[38] Az V. képtáblán látható német rézmetszet szövegének magyar
fordítása:

EPERIES, latinul Eperia, a lengyel határ közelében fekszik;
szabad királyi város, amely az 1685-ik esztendőben, Accord
általi erős ostrom után kénytelen volt a császárnak megadni
magát. Mindaddig a törökökkel tartott. Ennek előtte pedig a
városban egy híres evangélikus gimnázium volt.

(v.ö. 33.oldal)

A KÖNYVBEN EMLITETT SZEMÉLYEK NÉVJEGYZÉKE

I. Honfoglalástól - a szatmári békéig (1711)

Anonymus	10	Dobay András és Gábor	19, 25
Antal, eperjesi ev. pap	19	Dömötör György konvikt.vez.	26
Bacon, angol filozófus	24	Drágffy Gáspár főispán	19
Bakay István	25	II.Endre király	12
Báthory Anna	19	Fabinyi Lukács rektor	19
Báthory Zsófia	31	Fejérváry Zsigmond	25
Báthory család	23	I. Ferdinánd (Habsburg)	18-20
Bayer János filozófus, igazg.	24	Forgách Simon és család	23
Bél Mátyás	12	Frangepán Ferenc	31
IV. Béla király	11-12	Freisingi Ottó püspök	13
Bertalan, eperjesi ev. pap	19	Gelei Torda Zsigmond tanár	23
Berzeviczy Zsigmond	25	II.Géza király	11, 13
Bethlen Gábor	20, 24, 30	Ghillány János	25
Bocatus János rektor	23-24	Görgey Ezekiel és család	25, 26
Bocskai István	24, 30	Gyöngyösi István költő	24, 29
Bonfini Antal	12	Hegyfalusi György ev.lelk.	20
Brengiszeyn János kőfaragó	16	Homonnai család	23
Caraffa Antal csász.generális	31, 33, 63, 91	Horváth Boldizsár	25
Comenius	236	Izdenczy család	26
Cromer	12	Jiskra zsoldosvezér	12, 14
Csák Máté	13	Kádas Márton és Lukács	22
Csányi Ambrus kereskedő	22	Károly Róbert király	13
Czabán Izsák tanár, fizikus	24	Károlyi Sándor	35
Dáciai Simplicissimus	20	Keczer Ferenc és család	25
Dalmady István	25	Kelemen Márton kereskedő	22
Darholz család	23	Kiszely Sándor	25
Dessewffy György	25	Kolonics Lipót bíboros	33-34
Désy Márton ev.lelkész	20	Ladivér Illés, tanár	26
Dévai Bíró Mátyás prédik.	19	II.Lajos király	18
Diák György kereskedő	22	V. László király	14
Divald Kornél műtörténész	28	Lipóczy Miklós ev.lelk.	20, 33
		I. Lipót császár	26, 32

Madarász Márton ev.lelkész	20	Szalaházy Tamás püspök	19
Mária királyné	18	Szánthó András, tanár	26
Mátyás király	14	Szapolyai János	18
Melich János nyelvtudós	1	Szebeni Mihály bíró	20
Mihálykó János ev.lelk.	20, 30	Széchy Mária	28-29, 31
Miksa főherceg	23	Szécsi Orsolya kereskedő	22
Nádasdy Ferenc	25, 31	Szeredi János igazg, bíró	21
Nádasdy Tamás nádor	19	Szirmay István és család	25,26
Nagy Lajos király	13	Teuffenbach kapitány	23
Nagy D.Márton ev.lelkész	20	Thegus ispán	13
Nyáry Ferenc br.	26	Thököly István gr.	25
Osztrosits Mátyás br.	25	Thököly Imre gr.	26, 32, 36
Pálffy János gr.	35	Thököly Zsigmond br.	25
Péchy András	25	Thurzó Elek országbíró	19
Perényi Imre nádor	15	Ujfalussy Zsigmond	25
Perényi Péter és Gábor	19	II.Ulászló király	14
Perlaky Dávid ev.lelkész	20,33	Vak (II) Béla király	11
Péter, eperjesi festő	17	Verancsics Antal püspök	19, 20
Petróczy István br.	25-26	Volkra gr. csász.tb.	32
Petróczi Miklós br.	26	Weber János városbíró	28-31,60
Polyánkai Mihály ev.lelkész	20	Werner György professzor	18,23
Pomarius Sámuel dr.főig.	26,32	Wesselényi Ferenc nádor	28,30
Pongrácz Ferenc br.	26	Weston Felicitas, Weberné	29-30
Pongrácz Mihály jog.tanár	26	Westonia, Elisabetha Johanna	29
I. Rákóczi György	30	Wittnyédy Pál	26
I. Rákóczi Ferenc	31	Wittnyédy István	25
II.Rákóczi Ferenc	28, 34-35	Zombory család	26
Révay Ferenc helyt.,család	19	Zrínyi Miklós gr.	25
Rezik János koll.ig.	12, 33	Zrínyi Péter	31
Rudolf császár	29	Zrínyi Ilona	33, 36
Rudolf, ghimesi báró	23	Zrínyiek	19
Saárossi Mihály, tanár	26	Zsigmond király	14
Saárossy Sebestyén	25		
Semsey Ferenc és család	25, 26		
Serédy család	19		
Soós család	23		
Stöckel Lénárd ig;Bártfa	19,65		

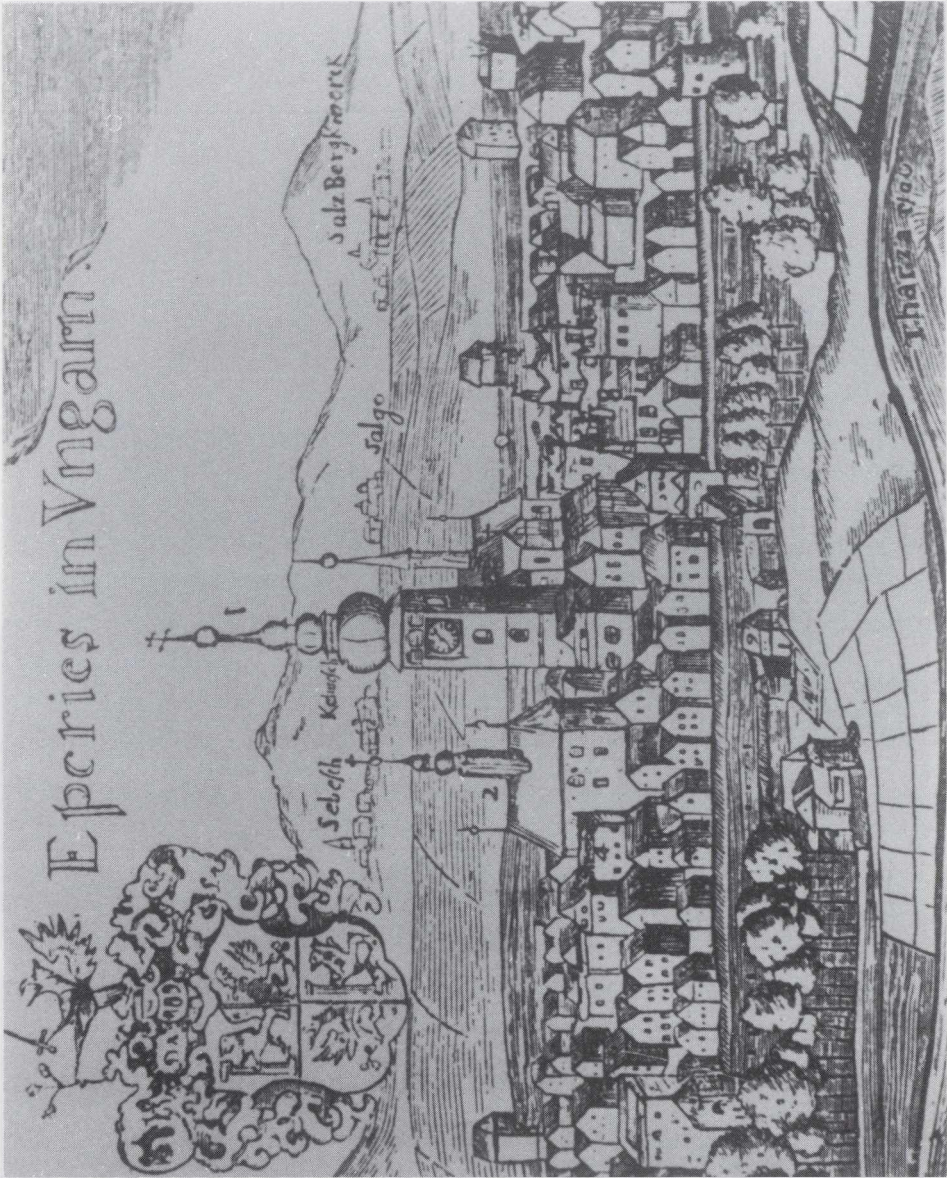
II. 1711-tol 1931-ig

Albrecht főherceg	67	Ferenc császár	46, 47
Andreánszky	59	Flórián Jakab tan.	66,76-78,80
Ásguthy Erzsébet	90	Flórián Károly dr. jogak.tan.,	
Bajza József	61	polgármester	87-89,90-92
Balogh	59	Gessner, német költő	51
Bánó család	49. 63	Gioja, olasz közgazdász	46
Bánó Miklós	58	Greguss Mihály tanár	58-60,64
Baróti Szabó Dávid	51, 53	Guyon Richárd	65
Bencs László	67	Hazslinszky Frigyes tan.	66
Bertók János	91	Hellner ev.lelkész	39
Berzeviczy Albert tanár, majd		Herfurth József történész	66,80
miniszter	72, 76, 83-84	Hörk József dékán	72
Berzeviczy Gergely		Horváth Ödön tanár	76, 83
41-48, 58, 63		II.József császár	39-40, 42
Berzsenyi Dániel	47, 60	Irányi Dániel	61
Bessenyei György	50	János főherceg	46
Bretzenheim herceg	45	Jánoška püspök	88
Bujanovics Gyula	91	Jármy	59
Čobrda Vladimír püspök	88	Jókai Mór	56, 71
Csengey Gusztáv tanár	72-73	József nádor	46
Czuczor Gergely	61	Károly főherceg	46
Dessewffy Arisztid	63, 65, 80	Kautz Gyula közgazdász	46
Dessewffy István és Pál	63	Kazinczy Dénes	49
Dessewffy József gr.	56	Kazinczy Ferenc	
Dessewffy Tamás	38, 63	43, 48-55, 60, 63	
Dessewffy család	38, 49, 63	Keczer András	91
Dobránszky János rk.pléb.	91	XIV.Kelemen pápa	40
Döbrentei	61	Kenessey Béla ref.püspök	75
Dóczi Imre, ref.koll.ig.	74	Kerényi Frigyes	61, 62
Éles Henrik	63	Kesselbauer műépítész	80
Eötvös József br.	61	királyfalvi Roth csal.	63, 64
Esterházy Ferenc gr.	45	Kisfaludy Károly	61
Esterházy Mihály gr.	45	Kissóczy Józsefné	90
Fáby Viktor ev.lelkész	89,92	Kossuth Lajos	57-60, 61

Kövi, pataki ref.tanár	60	Sebesi Ernő költő	91
Kriebel, ev.lelkész	39-40	Segesváry	59
Lisznyay Kálmán	61	Semsey család	49
Lónyay László és Menyhért	51	Simkovič János ev.tanácsos	87
Ludmann Ottó tanár, főgimn. igazgató	66, 76-78, 80	Štefanek, szlov.tanügyi ref.	87
Malthaus, angol közgazd.	46	Srobár Lőrinc miniszter	87
Mária Terézia	38, 40	Steinmetz Anna	53 - 54
Máriássy Miklós	48	Széchenyi István	42, 58, 63, 82, 83
Martinovics összeesk.	43	Székács József püspök	60 - 62
Masaryk elnök	88	Szinyei Merse István	89
Maurer cukrászda	71	Szinyei család	49, 80
Mayer Endre teol.tanár	72	Szirmay Hugó +testv.	59, 60, 63
Meskó László dr.	82	Szirmay János	63
Metternich	64	Szlávik Mátyás akadémikus	72
Milecz Sámuel ügyvéd	49	Szmrecsányi Jenő főispán	82
Nante táncmester	55	Szobonya	59
Napoleon	47-48	Szöllössy táncmester	55
Nemessányi Károly prefekt.	60	Szutorisz Frigyes tanár	66
Nikolics br.	60	Teleki László és József	64
Palásthy György	91	Tessedik Sámuel	58
Péchy család	49	Toldy Ferenc	61
Péchy Tamás	61	Tompa Mihály	61
Petőfi Sándor	61, 62	Trefort Ágoston	61
Prónai Albert	59	Ujházy József és csal.	63
Prónay Sándor br.	54	Vahot Imre	55, 62
Pulszky Ferenc	49, 60-62, 69	Vahot Sándor	55, 62
Pulszky család	49	Vandrák András tanár, kollé- giumi igazgató	64-66, 67, 80
Radvánszky György	91	Vay József	51
Radzivil herceg	37	Vecsey Tamás jogász prof.	76
Sárossy Gyula	55, 61	Virág Benedek	60
Sartory	59	Vörösmarty Mihály	61
Say, francia közgazdász	46	Wallentinyi Samu dr.	83, 90
Schlick csász.generális	65	Wesselényi Miklós	58
Schneller István ref.tan.	75	Zatek, író	57
Schröpfer cukrászda	71	Zelenka Pál, ev.püspök	74
Schweickhart	45	Zsedényi Ede	63

AZ EVANGÉLIKUS ORSZÁGOS MÚZEUMBAN KAPHATÓ KÖNYVEK
(1052. Budapest, Deák Ferenc tér 4)

Ács Tibor:	Kossuth Lajos	200 Ft.
Dr. Fabiny Tibor:	Az evangélikus egyház a magyar művelődés századaiban	50 Ft.
Fabiny Tamás:	Keken András életregénye	296 Ft.
Gyapay Gábor:	A budapesti Evangélikus Gimnázium	100 Ft.
Insula Lutherana	(képes album a Deák téri Evangélikus Gyülekezet történetéből)	150 Ft.
Luther Márton:	A jócselekedetekről	100 Ft.
Merényi Zsuzsanna:	Sztechlo Gábor, a gyermeknevelő	411 Ft.
Sztechlo Gábor:	Isten kezében (napló)	400 Ft.
Lauri Pohjanpää:	Bizonyosságtevők fellege (egyháztr- téneti arcképcsarnok, finn szerző)	396 Ft.

A „háromnyelvű város” egy német metszeten.

A székesegyház belső képe.

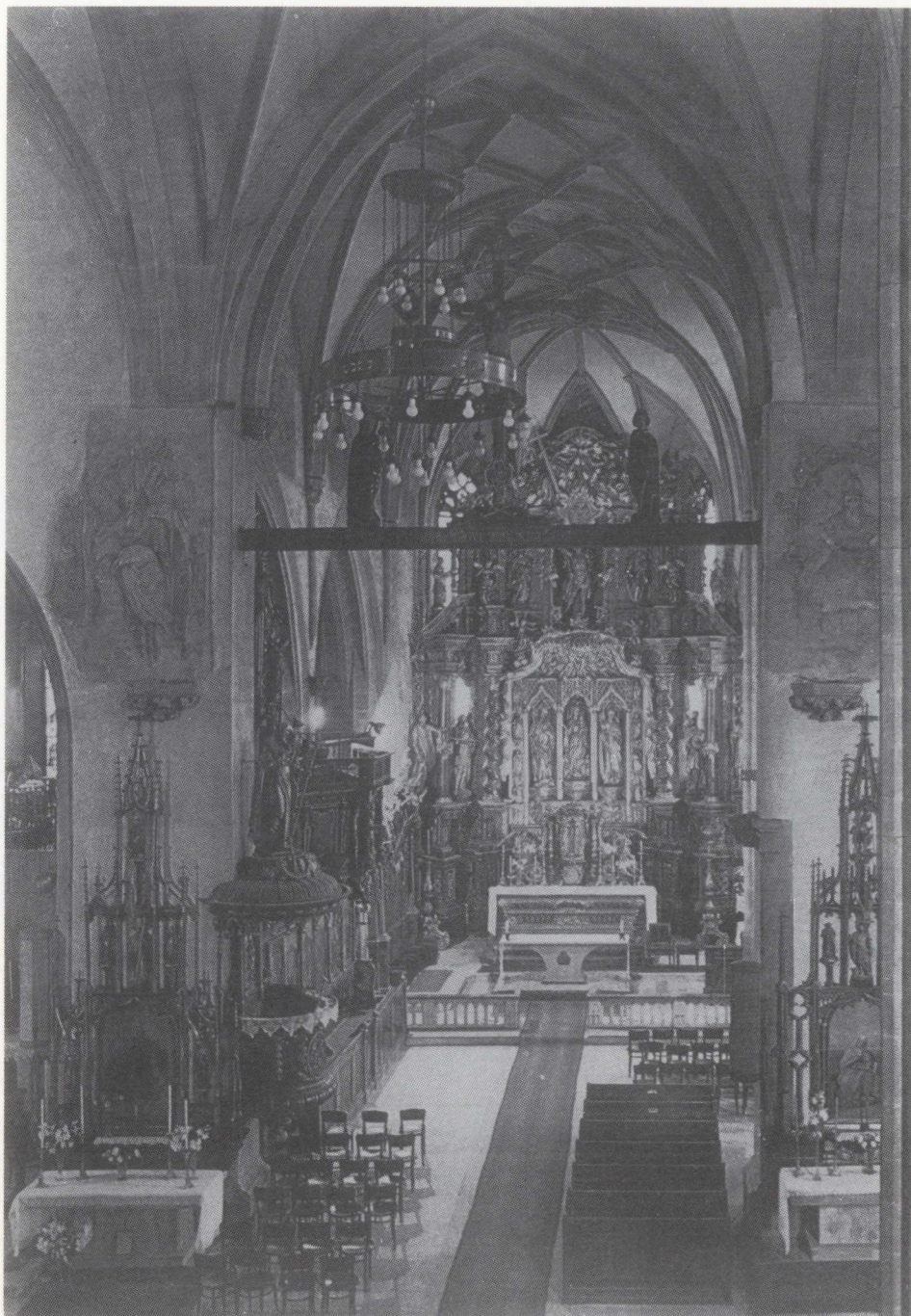
Gótyák szobrai a barokk főoltárban helyezett el.

A Szem Mihály székesegyház a XX. században.

AZ EVANGÉLIKUS ORSZÁGOS MŰZEMBEN KAPHATÓ KÖNYVEK
(1052. Budapest, Deák Ferenc tér 4)

A Szent Miklós székesegyház a XX. században.

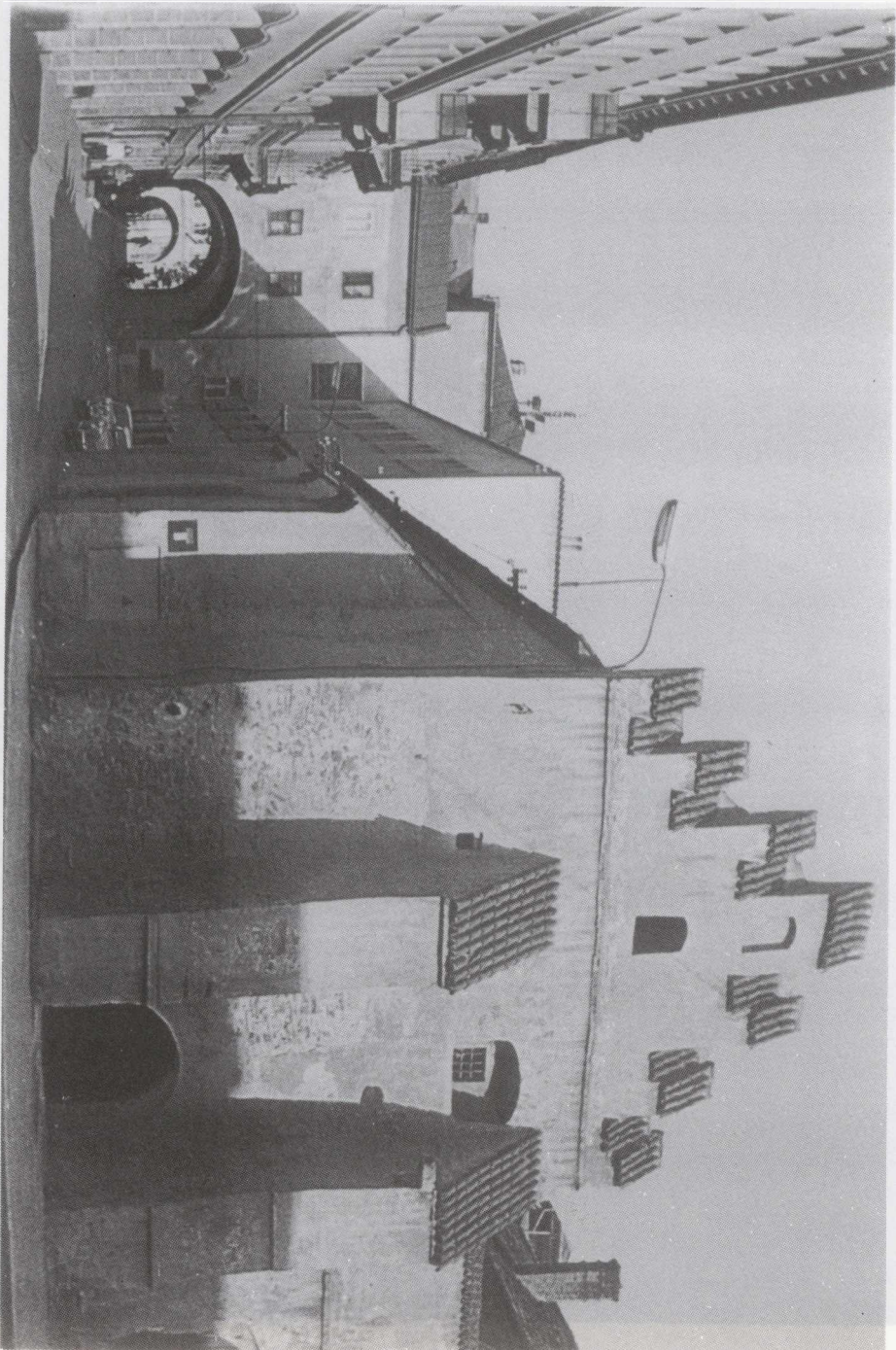

Csanádi püspökség.

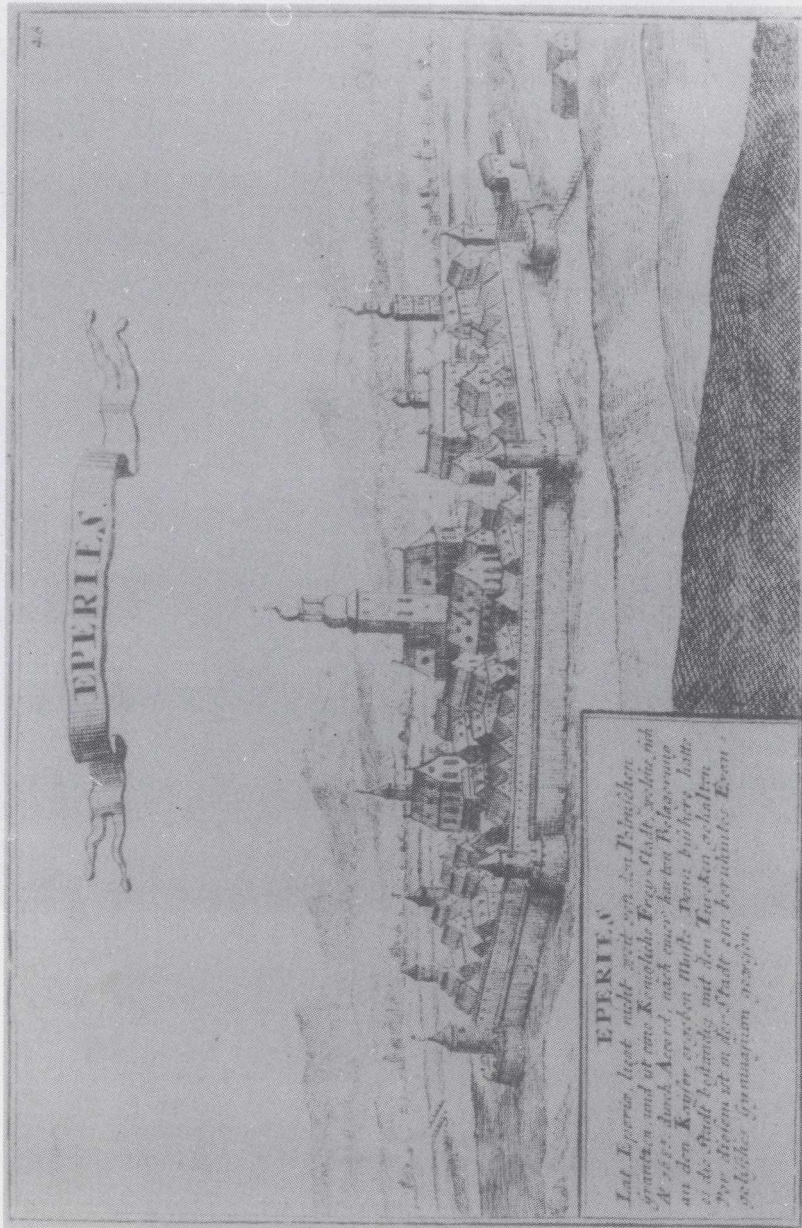
Egeres lőcsapó a városfalakal. [1714] (Képek a városról)

A székesegyház belső képe.
Gótikus szobrait a barokk főoltárban helyezték el.

Carafra börtöne.

Götöriz szobrait a barokk földvárban helyezett el. A székelyváros belső képe. A Szent Miklós székesegyház a XX. században.

Eperjes látképe a városfalakkal, 1710 körül. [38]

A reneszánsz Rákóczi-ház.

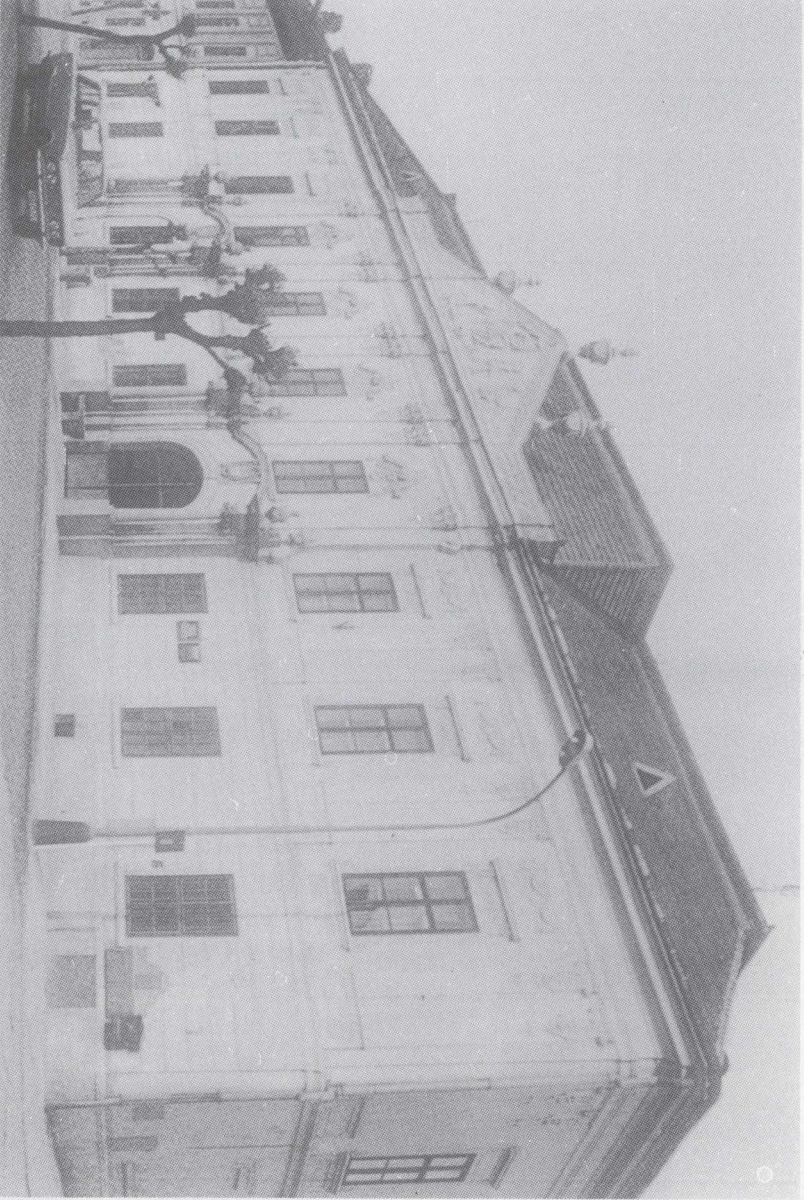
Ebolyer jstjécsé a jstjécsé

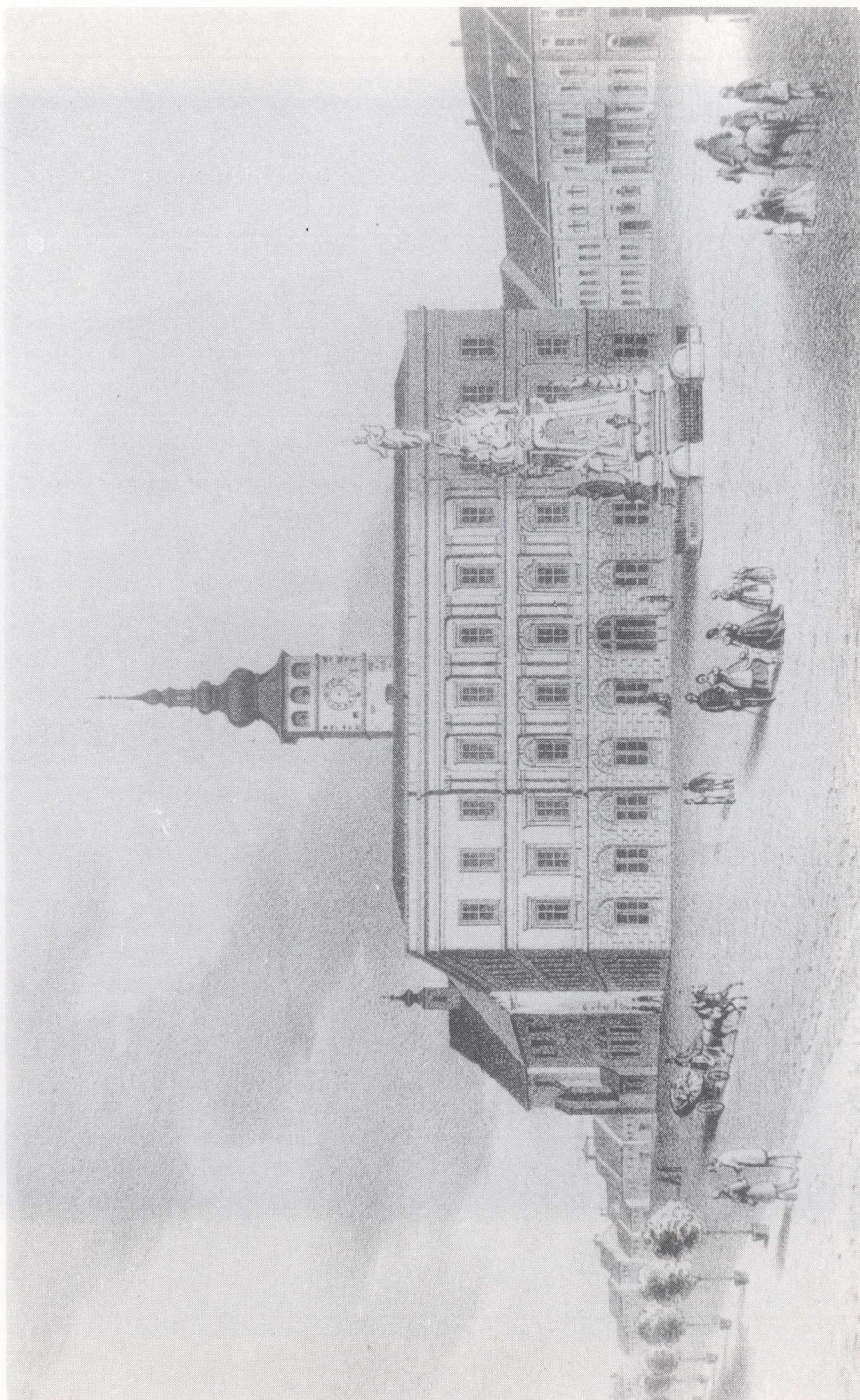
A késői barokk Klobusitzky palota.

...és a szobrászok műveinek a királyi A

A hajdani Vármegeyháza épülete.

Ar...
arolag yakintudok. K. M. M. R. R. R. A.

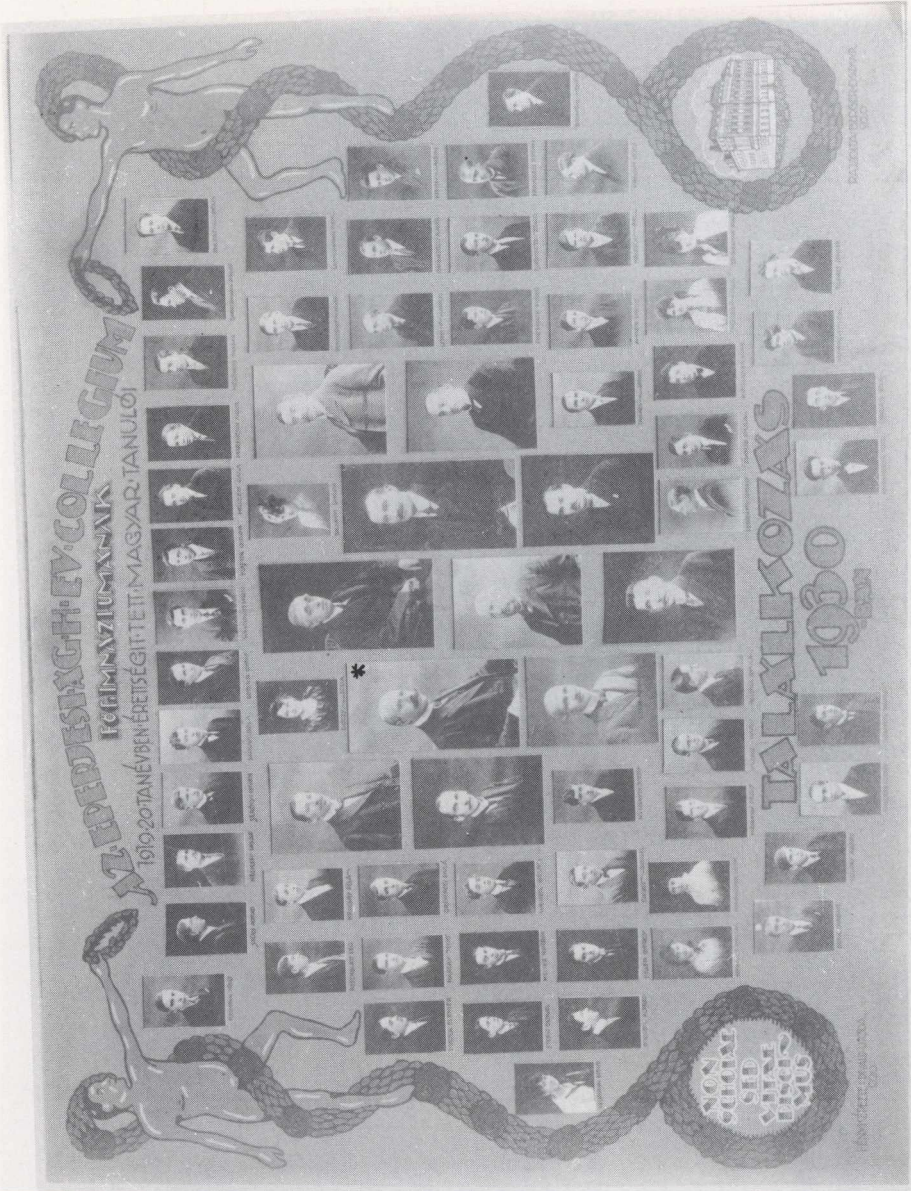

(Drafiel által. Eperjesi Górnagy, újabb rajzolás volt)
A kollégiumi képművészetnek az I. ábrán látható a szobor.

(A rajzok a "Kollégium" című műve alapján.)
Az eperjesi Evangélikus Kollégium.

A Kollégium Főgimnáziuma az I. világháború előtt.
(Divald fotó. Epejcs, Gömör János tulajdona volt)

Érettségi tabló az 1919/20-as tanévből.
(Gömör János képe *al jelölve)

Magyar Református Tanulmányi Társaság
Gómszőlő, 1930

Szlovák Pedagógiai Főiskola,
a Kollégium egykori Főgimnáziuma.

A Kollégium Főgimnáziuma az I. világháború előtt.
(Druvák 1900. Évesjeje, Gömöry Ákos rajza) volt.

Könyvtár, 1905-1910. Főgimnázium épülete
(Szlovákiai 1. sz. szék rajza)

